

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine:

- RINO SIMONETI: Reforma in sedanjost
- SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Demokratizacija v ZK — funkcija njene vodilne vloge
- VIDA TOMŠIČ: Federacija, republike, narodi, narodnosti in zbor narodov
- MIROSLAV KUSÝ: Češkoslovaški model socialistične demokracije
- BORIS MAJER: Idejni koncept moralne vzgoje
- DOKUMENT ČASA: Enaki med enakimi — federacija ali asimetrija

5
maj
68

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITIČNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Svab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Zihnerl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlař

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvojna
cena.

TEKOČI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

CP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna,
Breg 12-14

letnik V

1968

št. 5

vsebina

AKTUALNI INTERVJU:

SOCIALISTIČNE DEZELE:

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

ODMEVI:

MEDNARODNI ODNOSI:

BREZ OVINKOV:

DOKUMENT ČASA:

PRIKAZI, RECENZIJ:

RINO SIMONETI: Reforma in sedanjost 707

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Demokratizacija v ZK — funkcija njene vodilne vloge 714

VLADO VODOPIVEC: Reforma in »mitologizacija« samoupravljanja 725

VIDA TOMSIČ: Federacija, republike, narodi, narodnosti in zbor narodov 740

OTA ŠIK: Osnove družbenega preporoda 755

MIROSLAV KUSÝ: Češkoslovaški model socialistične demokracije 760

MAJDA STROBL: Spet revizija ustave? 775

ALOJZIJ FINZGAR: Proizvajalna sredstva kot družbena sredstva in sredstva gospodarske organizacije 781

FRANC ŠETINC: O konceptih naših časnikov 787

BORIS MAJER: Idejni koncept moralne vzgoje 794

HELENA PUHAR: Neugodne okoliščine v naši moralni vzgoji 801

POLDE KEJŽAR: Moralna vzgoja in »neugodne okoliščine« 813

MARKO KOS: Napake v jugoslovanskem konceptu raziskovalne dejavnosti 817

JANKO PLETESKI: Koroška preizkušnja 825

F. D.: Teorija in praksa 835

V. T.: Enaki med enakimi 836

I. J. KREFT: Nov lisenkizem? 840

Z. R.: Ali res podtikanje? 842

RUDI RIZMAN: Se: Molk je zlato 845

M. R.: Strip tease na ukaz 847

Enaki med enakimi — federacija ali asimetrija 849

MIHAILO POPOVIČ: Problemi družbene strukture (Peter Klinar) 867

R. R.: Stražilovsko srečanje 871

Beleške o tujih revijah 874

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 878

CONTENTS

RINO SIMONETI: The Reform and the Present	707
SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Democratization in the League of Communists — Function of its Leading Role	714
VLADO VODOPIVEC: The Reform and »Mythologisation« of Selfmanagement	725

TOPICAL INTERVIEW:

VIDA TOMSIC: Federation, Republics, Nations, Nationalities and the Assembly of Nations	740
--	-----

SOCIALIST COUNTRIES:

OTA SIK: Bases of Social Renaissance	755
MIROSLAV KUSÝ: Czechoslovak Model of Socialist Democracy	760

GLOSSES VIEWS COMMENTS:

MAJDA STROBL: Revision of Constitution Again?	775
ALOJZIJ FINZGAR: Means of Production as Social Means and Means of Economic Organization	781
FRANC SETINC: About Concepts of Our Newspapers	787

ECHOES:

BORIS MAJER: Concept of Moral Education	794
HELENA PUHAR: Unfavourable Circumstances in Our Moral Education	801
POLDE KEJZAR: Moral Education and »Unfavourable Circumstances«	813
MARKO KOS: Defects in the Yugoslav Concept of Research Activity	817

INTERNATIONAL RELATIONS:

JANKO PLETESKI: Carinthian Trial	825
----------------------------------	-----

STRAIGHT AWAY:

F. D.: Theory and Practice	835
V. T.: Equals among Equals	836
I. J. KREFT: New Lisenkism?	840
Z. R.: Is It an Imputation?	842
RUDI RIZMAN: Again: Silence is Gold	845
M. R.: Strip-tease by Order	847

DOCUMENT OF THE TIME:

Equals among Equals — Federation or Asymmetry	849
---	-----

REVIEWS NOTES:

MIHAILO POPOVIC: Problems of Social Structure (Peter Klinar)	867
R. R.: Meeting at Stražilovo	871
Notes on Foreign Reviews	874

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	878
------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

РИНО СИМОНЕТИ: Реформа и современность	707
СЛАВКО МИЛОСАВАЕВСКИ: Демократизация в Союзе Коммунистов — функция членов ведущей силы	714
ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Реформа и »мифологизация« самоуправления	725

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

ВИДА ТОМШИЧ: Федерация, республики, нации, национальности и Палата наций	740
--	-----

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:

ОТА ШИК: Основы общественного Возрождения	755
МИРОСЛАВ КУСИ: Чехословацкая модель социалистической демократии	760

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

МАЙДА СТРОБЛ: Опять ревизия конституции?	775
АЛОЙСИЯ ФИНЗГАР: Средства производства как общественные средства и как средства хозяйственной организации	781
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: О концепциях наших газет	787

ОТКЛИКИ:

БОРИС МАЙЕР: За более ясную уделению концепцию морального воспитания	794
ХЕЛЕНА ПУХАР: Невыгодные обстоятельства в нашем моральном воспитании	801
ПОЛЬДЕ КЕИЖАР: Моральное воспитание и »невыегодные обстоятельства«	813
МАРКО КОС: Ошибки в югославской концепции исследовательской деятельности	817

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ЯНКО ПАТЕРЕСКИ: Каринтийское испытание	825
--	-----

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Ф. Д.: Теория и практика	835
В. Т.: Равные среди равных	836
И. И. КРЕФТ: Новый лисенкизм?	840
З. Р.: Подтасовка ли?	842
РУДИ РИЗМАН: Еще раз: молчание — золото	845
М. Р.: Стриптиз по приказу	847

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ:

Равные среди равных — федерация или асимметрия	849
--	-----

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МИХАИЛО ПОПОВИЧ: Вопросы общественной структуры (Петер Клинар)	867
Р. Р.: Стражиловская встреча	871
По страници иностранных журналов	874

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	878
----------------------------	-----

REFORMA IN SEDANJOST

Koristno je, da od časa do časa preverimo svoje programe in ugotovimo, kaj smo dosegli in kje smo. Reformna prizadevanja v materialni proizvodnji ne ocenjujemo samo s številnimi kazalci, čeprav oni najbolj objektivno, rabijo taki oceni. Nesporno se znotraj gospodarstva vrši postopno presnavljanje in usmerjanje na proizvodnjo za prodajo na domačem in tujih trgih in ne na katerokoli proizvodnjo, ki ostane v zalogi. Ob stabilnih cenah in umerjenem nihanju, vrednosti dinarja okrog uradno določene paritete ugotavljamo skromno rast proizvodnje. Počasi narašča izvoz, vendar je uvožnoizvozna bilanca ostala neuravnovešena. Devizne rezerve ne rastejo tako, da bi v kratkem lahko prešli na konvertibilni dinar. Najbolj zaostaja racionalnost gospodarjenja in modernizacija gospodarstva, ki zaradi pomanjkanja sredstev ne vpeljuje sodobne tehnologije.

V takem položaju jugoslovanske ekonomske politike za tekoče leto ni lahko oblikovati. To je bilo posebno težko, ker so vsi porabniki družbenih sredstev zahtevali za sebe več kot v letu 1967. Resolucija zvezne skupščine izraža voljo in navodila, poudarja cilj: pospešiti gospodarsko rast, temelječ na povečanem izvozu in investicijski potrošnji. Že ob sprejemanju teh dokumentov pa so podane nekatere smernice in ukrepi, ki lahko, če bodo uporabljeni v neprimernem obsegu, ogrozijo postavljene cilje. Kreditiranje prek obsega rasti družbenega proizvoda se lahko sprevrže v inflacijo. Preveliko kreditiranje izvoza investicijskih dobrin z družbenimi sredstvi ohranjuje strukturo industrije in ni izključeno, da se bo celo širila. Značilno je, da pooblašcene banke za kreditiranje

opreme niso zbrale več kot 3% lastnih sredstev, medtem ko bi morale biti udeležene z 20%.

Ko ugotavljam ukrepe, ki jih podzemamo za usmerjanje gospodarstva, prihajam do sklepa, da samo restriktivna kreditna politika in devizno blagovni režim ne zadostujeta. Še več, kaže, da skušamo ostati nevtralni, opravičevati pretekle rešitve, ki jih živiljenjska praksa ni potrdila in se umikamo neposrednim posegom. Prej ali slej bomo morali sprejeti odločitve, s katerimi bomo na ustrezen način poskušali obvladovati vse gospodarske tokove. Med njimi so pomembna gibanja osebne in splošne potrošnje ter investicij. Opazovanje denarnih tokov v letu 1967 nam kaže, da se je povečana denarna masa po najkrajši poti prelila v osebne dohodke in na njih zgrajene proračune. V gospodarstvu pa so se dinarska sredstva koncentrirala pri onih delovnih organizacijah, ki so jih tako ali drugače porabljale za uvoz iz konvertibilnih področij. Likvidnost gospodarstva po stanju žiro računov je iz leta 1965 na 1966 padla na indeks 96, v letu 1967 pa je zopet nižja in znaša 92. Likvidnost poslovnih bank je bila v decembru 1967 visoka in je znašala 10,1.

V delovnih organizacijah čutimo že dalj časa nestrpnost, ker smo napovedovali po reformi hiter vzpon proizvodnje, ki pa po mojem mnenju, ni uresničljivo, če programiramo stabilno gospodarstvo s povečano mednarodno menjavo, notranjo rekonstrukcijo in modernizacijo. Kritike in polemike, ki so bile včasih tudi brez dokazov in odraz kritičnega stanja nerentabilne proizvodnje, so zavzele velik razmah in se prenesle tudi v najvišje skupščinske organe. Tako vzdušje pa je vse prej kot primerno za postopno ustvarjalno oblikovanje ekonomske politike. Posebno ostre kritike so šle na račun deviznega in blagovnega režima in, mislim, da so te bile upravičene. Nekontroliran uvoz nekaterih surovin in blaga široke potrošnje je sicer popestril izbiro na domačem trgu, zapravili pa smo težko zaslužene devize in zavrli proizvodnjo domačih podjetij. Zaslužek iz teh doumljivih poslov se je prelil v uvozna podjetja in od tod zopet v potrošnjo. Trgovina ni plačevala blaga domači proizvodnji in jo je s tem finančno še bolj oslabil. Posamezniki, ki so odgovorni za ekonomsko politiko, niso hoteli verjeti delovnim organizacijam in tudi ne poročilom NB, ki so opozarjala, da se devizne rezerve zmanjšujejo in da obsega liberalizacije ne bomo mogli obdržati. Ker nismo upoštevali teh dejstev, smo od septembra lanskega leta do januarja letos, oklevali, nato pa po kratkem postopku sprejeli ukrepe, ki naj tekoča gibanja spravijo v sklad z našimi možnostmi. Delovne organizacije so bile presenečene in nepripravljene, škodo pa bomo nosili vsi. Vulgarni liberalizem, ki je v sodobnih tržnih gospodarstvih davno pokopan,

je doživel še en polom. Ne vem, kako se ob tem počutijo njegovi tvorci.

Priznati pa moramo, da sta prenapeta atmosfera in pritisk na upravne organe sprožila vrsto pobud in akcij, ki dolgoročno ne razrešujejo nobenega gospodarskega problema. Kaže, da se pretirano ukvarjamo s posledicami, ker nismo strokovno in politično pripravljeni, da bi se spoprijeli z vzroki. Visoke zaloge v gospodarstvu so odraz proizvodnje, ki ni prilagojena potrebam. O zalogah pa ločeno govorimo toliko časa, dokler končno ne sprejmemo zakon, po katerem smejo gospodarske organizacije odpis porazdeliti na tri leta. S tem nismo storili nič. Zaloge je treba znižati in razprodati. Iz znanih, davno preučenih razlogov se nam integracijski procesi ne odvijajo dovolj hitro. Ker se nismo pripravljeni zgrabiti z drobnolastniško mentaliteto v podjetjih in delovnih enotah, ker nismo uspeli usmeriti delitve dohodka na dve nesporno ločeni kategoriji, ker tudi praktično ne priznavamo vloge opredmetenega dela in prispevka onih, ki sredstva za ustanavljanje novih podjetij in obratov dajejo, ker ne priznamo vloge podjetništva in položaja na tržišču pri ocenjevanju rezultatov dela, smo pred kratkim dobili v roke predlog paketa predpisov, ki naj pospeši integracijo. Podjetju, ki je formalno integrirano in je pretežni nosilec proizvodnje, predlagajo različne olajšave, kot so: znižanje obresti na poslovni fond, višja retencijska kvota, prost uvoz reprodukcijskega materiala in podobno. Družbena skupnost naj torej odstopa davke, ker integracija sama po sebi ne pomeni delitve dela, specializacije, smotrne koncentracije raziskovanja, programiranja in upajanja tehnoloških novosti. Po tem predlogu integracija ne daje ekonomske prednosti, zato jo moramo oprostiti rednih davkov, čeprav je tudi direktna ekonomska stimulacija za razvoj socialistične integracije koristna. Dalje, gospodarstvo je zadolženo in da se problem reši, bi bilo treba nekaj storiti in storili smo. Po hitrem postopku smo sprejeli zakon o medsebojni obvezni poravnavi dolgov in terjatev. Zopet smo si s predpisom olajšali vest. Obvezni kliring bo na kraju pokazal najbolj zadolžena podjetja, ki jih tudi danes poznamo. Za krajše obdobje bomo kreditna sredstva likvidnih poslovnih bank prenesli na nelikvidne. Namesto tega bi morali sprejeti programe ozdravitve nelikvidnostnih žarišč, kjer pa je to povsem nemogoče, pozna tržno gospodarstvo samo skrajno sredstvo, to je stečaj. Podobnih primerov bi lahko navedel še več, povsod tam, kjer hočemo s posebnimi merami ohranjati stare strukture, bomo imeli opraviti z znanimi posledicami. Tudi pri kreditiranju izvoza opreme in ladij se dogaja nekaj podobnega. Zanimivo je, da se znanim

dolžnikom iz klirinškega poslovanja pridružujejo novi, iz dežel ostalega kliringa. Izvoz na ta področja pospešujemo s posebnimi merami kreditne politike, s čemer vzdržujemo visoko proizvodnjo investicijskih dobrin. Pritiske za kreditiranje izvoza in za prodajo doma moramo zdržati in preprečiti neustrezno širjenje proizvodnih kapacitet te vrste.

Za oceno položaja nam je potrebna sproščena in čimbolj kvalificirana razprava o stanju gospodarstva. Nekateri podatki iz zaključnih računov gospodarstva SR Slovenije kažejo na premike, ki so nasprotni programom reforme. Leta 1966 je izšlo slovensko gospodarstvo z 10,4% neplačane realizacije, lansko leto pa z 12,1%. V strukturi celotnega dohodka je bilo predlanskim 26,1% neto produkta, lani pa samo 24,7%. Delitev neto produkta je bila predlanskim okroglo 38 : 62 v korist delovnih organizacij, lani 40 : 60. Družbeno politične skupnosti in ostali udeleženci so pridobili dve točki, prav toliko pa je izgubilo gospodarstvo. Ob nespremenjenem številu zaposlenih je neto produkt iz leta 1966 na 1967 porasel z indeksom 104. Celotno absolutno povečanje neto produkta pa je bilo porabljeno za proračune in ostale udeležence v delitvi. Ekonomičnost, merjena na 100 dinarjev vloženih sredstev pada po letu 1964 s sledečimi indeksi: 1964 100, 1965 101, 1966 99, 1967 97. Mera presežne vrednosti izračunana na neto produkt, zmanjšana za osebne dohodke na 100 din osebni dohodkov pa v istem razdobju pada takole: 100, 89, 78 in lani 72. Delovne priprave so bile predlanskim ocenjene na 44,7% nabavne vrednosti. Lani znašajo le še 43,2%. Amortizacija je porasla za 0,6% v strukturi stroškov.

Iz podatkov za Jugoslavijo ugotavljamo, da so bila celotna vlaganja za 6% manjša, v gospodarstvu pa so investicije nominalno ohranile predlanski nivo. Med investitorji pa so nastale sledeče razlike: gospodarske organizacije, ki so predlanskim bile udeležene z 39% so padle na 33%, republike in pokrajine za 0,3%, podobno okraji in občine. Investicije iz sredstev bank so porasle iz 39 na 45, federacije iz 6 na 9%. Kje je ekonomska moč in kdo diktira smer, je jasno. Vprašanje pa je, če smo ta kurz načrtovali. Tudi ni več sporno, če obresti od poslovnega sklada rastejo ali ne; rastejo, v masi za 26%, v strukturi družbenega proizvoda Jugoslavije pa iz 2,5% na 2,8% ali za 0,5%.

V teh neugodnih premikih so na poseben način sodelovale tudi delovne organizacije, ki so razpolagale z 60% neto produkta. Osebne dohodke in ostale prejemke so v tej masi neto produkta pomaknile s 40,2 na 41,8. Zmanjšale so vse vrste skladov in poslovní fond z 22,1 na 18,3 ali skoraj za 4 točke pri delitvi njim pripadajočega neto produkta. Dohodek delovnih organizacij za razdelitev je bil v masi enak, delitev

pa je poslabšana v škodo skladov. Dohodek je torej lansko leto na indeksu 100, skladi pa na 86. Za realno oceno odnosov v delitvi je realnejše opazovati družbeni proizvod, ki vključuje amortizacijo. Ko to storimo in ocenimo razpoložljiva sredstva delovnih organizacij v letu 1966 z 100 in jih primerjamo z letom 1967, dobimo indeks 94. V jugoslovanskem merilu je bila leta 1966 udeležba gospodarstva v družbenem proizvodu 64,3%, lani pa 62,4 ali 1,9% manj. Za investicije uporabna sredstva so pa na indeksu 96. Izgube v gospodarstvu Slovenije v letu 1966 niso bile velike, so se pa v 1967 bistveno povečale, v industriji z indeksom 425, v kmetijstvu 232, skupaj v gospodarstvu 382, v Jugoslaviji 292, v kulturno socialnem področju pa je indeks izgub kar 827. Skupaj znašajo v Sloveniji 10 milijard 635 milijonov S dinarjev. Tako se izraža pritisk reforme na tekoče gospodarjenje. Takšna je torej ekonomska moč gospodarstva izražena z nekaterimi finančnimi rezultati preteklega leta in takšni so odnosi pri delitvi novoustvarjene vrednosti. Rekonstrukcija in modernizacija ostaja geslo. V strukturi naložb in investicij je delež za zgradbe še vedno prevelik — v škodo opreme. Takšna pa so tudi materialna gibanja znotraj gospodarstva, čeprav ne moremo zanikati kvalitetnih premikov v delovnih organizacijah, ki bodo šele kasneje rodili merljive rezultate.

V takem položaju je nujno potrebno, da se zavemo, kaj hočemo, potem pa temu primerno ravnamo. Mislim, da bodo vsi, ki se bodo zavestno lotili akcije, uživali polno podporo delovnih ljudi, ki so neskončno naveličani referatov in resolucij, ampak jih zanima odgovorno ukrepanje in samo pri tem želijo samoupravno in ustvarjalno sodelovati.

Na vseh področjih nam je potrebna ocena uresničevanja reforme. Tudi v gospodarstvu mora biti ta ocena ekonomska in politična. Mislim, da ni pretirano predvidevati, da bomo morali koregirati naš kurs nazaj k reformi. Povečati moramo materialne možnosti delovnih organizacij in vseh tistih dejavnikov, ki v njegovi infra in super strukturi pospešujejo direktno gospodarsko rast. Postopno bi morali zmanjšati družbeno režijo in nekatere postavke splošne potrošnje, pri čemer je izobraževanje in raziskovalno delo del naših najbolj ekonomičnih naložb. Trajno in povsod bomo morali ukrepati in obvladovati protislovja v gibanju vseh ekonomskih kategorij, in upoštevati, da so osebni dohodki v družbenem produktu največja masa. To je brezpogojno potrebno zaradi trajne rasti gospodarstva in ustvarjanja pogojev za polno zaposlenost prebivalstva. To so tako veliki cilji, da se z njimi ne bi smeli igrati neučinkoviti in neproduktivni organizmi.

Razprava o izpolnjevanju srednjeročnega plana, ki jo pripravlja zvezna skupščina, bo ena izmed priložnosti za celo-

vito oceno naših rezultatov. Ko bomo imeli pred seboj razgrnjene vse podatke, bo nastopil čas za ustvarjalno in strpno oceno. Vse programe in potrošnjo moramo spraviti v sklad z doseženimi ekonomskimi rezultati. Nobena postavka družbenega plana ne more biti nedotakljiva, če ne dosegamo načrtovane rasti proizvodnje družbenega produkta izvoza, večanja fonda dela in kompleksne produktivnosti. Ob tej priložnosti bomo ugotavljali različno stopnjo razvitosti in ocenjevali možnosti za ustrezne zaključke. V republikah pa imamo tudi zelo različno strukturo gospodarstva, potrošnjo, potrebe in delovne navade. življenjske razmere in možnosti za razvoj so zelo različne, stopnja organiziranosti in poslovnosti pa tudi. Mnoge sistemske rešitve bi prenešene v pristojnost republike, lažje sprejeli in bi odigrale nujno potrebno integracijsko funkcijo v socialistični družbi. Pri tem je strah pred republiškim etatizmom popolnoma odveč, ker je škodljiv vsak pretiran etatizem, ki duši iniciativo, ne pospešuje progresivnih gibanj in narekuje nekaterim capljanje na mestu, drugim pa omogoča samo skromen obstoj. Tu med etatizmi ni razlike in je včasih občinski slabši od federalnega. V republiki nam je nujno potrebna določena stopnja organiziranega kvalificiranega in odgovornega izraza nacionalne skupnosti, ki nas usposablja, združuje in nam omogoča skladen razvoj. Tega sredstva še zelo dolgo ne bomo ne mogli in ne smeli izključiti iz arzenala orodij in orožij socialistične demokracije. Različne kulturne, socialne, gospodarske in druge potrebe bomo lažje urejali sami, pri čemer moramo ostati trajno pripravljeni solidarno zmanjševati razlike v gospodarskem razvoju, a ohraniti vse značilne posebnosti lastnega nacionalnega bitja. Taki procesi nas bodo bolj vezali, združevali in na tak način je mogoče v mirnem razvoju krepiti dragoceno priborjeno bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov.

Pred hitro razvijajočo se družbo pa so postavljena tudi nova vprašanja in ocene, katerih rešitev zahtevata dnevno življenje in socialistična praksa. Tam, kjer so včerajšnje rešitve v praksi propadle in poglobljajo protislovja, ustvarjajo zaplete in preprečujejo našo učinkovitost, smo dolžni iskati nove rešitve. Taka priložnost bo ob pripravah in izvedbi republiških kongresov in zveznega kongresa ZK. Kaj sodi na dnevni red bodočih kongresov, seveda daleč presega ta razmišljanja. Nekaj takih problemov navajajo misleči ljudje že dolgo. Npr. katere motive gospodarjenja moramo še vključiti v socialistično tržno gospodarstvo; kako doseči trajno gospodarsko in s tem postopno polno zaposlenost; kako so izkoriščene prednosti razpoložljivih produkcijskih faktorjev; ali nam ekonomski sistem daje dolgoročne in stabilne rezultate; kaj pomeni delitev dohodka po živem delu in zanemarjanje vseh ostalih

faktorjev, ki so udeleženi v produkcijskem procesu; ali od nakučja odvisna in razdrobljena akumulacija lahko zagotovi maksimalnom ožen razvoj narodnogospodarske infra in supra strukture, ali nas vedno večje razlike v nagrajevanju istega dela na področjih, ki niso odvisna od prizadevanj delovnih organizacij, socialno in politično razdvajajo; kakšne posledice ima upajanje vulgarnega ekonomizma v javno upravo in družbene službe; kako povečati učinkovitost samoupravljanja v proizvodnih organizacijah in uskladiti poslovne, ekonomske in socialnopolitične interese; kako doseči višjo stopnjo racionalnosti upravljanja z družbenimi sredstvi; kakšne so primerne oblike samouprave v delovnih organizacijah, ki imajo značaj monopolnosti, koncesionarstva ali družbenih služb? Teh vprašanj je še veliko. Od demokratičnega in strokovnega pristopa k njihovemu razreševanju je odvisna naša učinkovitost. Želeti bi bilo več resnične in ne formalne institucionalne demokracije, ta nikogar ne diskvalificira v naprej, ampak odbira najboljše ideje, posplošuje v praksi preizkušene rešitve, odbira pa tudi ukrepe in ljudi, ki jih bodo izvajali. Šele po takih razpravah je mogoče globlje poseči v družbeno in ekonomsko ureditev in z ustavnimi dopolnitvami usmeriti družbenoekonomske tokove.

Demokratizacija v ZK — funkcija njene vodilne vloge

I

Poldrugo leto ustvarjalne teoretične razprave in demokratične prakse v ZK J nudi možnosti in relativno dovolj elementov, da lahko natančneje kot doslej odgovorimo na vprašanje o bistvu njene vodilne vloge v samoupravni družbi. Razprava je potrdila tudi brezpredmetnost sodb o zgodovinski nujnosti ali presežnosti politične organizacije delavskega razreda pod novimi pogoji; odgovorila je na dvome, ali sme ta organizacija kot celota ali pa njeni posamezni deli — vodstva in organizacije — pretresati najrazličnejša vprašanja družbenega razvoja, ne morda kot debatni klubi, temveč tudi ustrezno sklepati in se dogovarjati za primerno politično mobilizacijo. Razprava je dokazala izredno enotnost glede načina uresničevanja vodilne vloge ZK J v sedanjih razmerah; le-ta se mora občutno razlikovati od metod delovanja organizacije v prejšnjem obdobju. Uveljavitev samoupravnega načela je namreč bistveno spremenila položaj delavskega razreda in delovnih ljudi nasploh v politični in ekonomski strukturi družbe, vzpostavila drugačne odnose med delavskim razredom in družbo, med ZK J in državo in končno tudi med ZK J in delavskim razredom. Postalo je očitno, da nove »opredelitve« vloge ZK J v samoupravni družbi ne bo mogoče izpeljavati iz stare opredelitve, na podlagi preprostega formalno-logičnega obrata: k novi vlogi ZK J sodi tisto, kar doslej ni bilo njena vloga. Na podlagi tega logičnega obrata se je namreč često sklepalo, da je »konfrontacijo« med staro in novo vlogo ZK J mogoče zastaviti takole: če lahko bistvo sta-

re vloge opredelimo z »ukazovanjem«, potem je bistvo nove vloge ZK J »prepričevanje«.

Kot v vsakem formalno-logičnem sklepanju je tudi v tem nekaj resnice. Zašli pa bi v zelo resno zmoto, če bi videli v njem polno resnico. Če bi bilo namreč »prepričevanje« zadnja in edina konsekvence novega položaja ZK v jugoslovanski družbi, potem bi se zveza kaj hitro spremenila v organizacijo, podobno mnogim filantropskim organizacijam, ki se s postopnim vplivanjem na vlado potegujejo za nekatere politične in druge usmeritve. Težko pa si je zamisliti, da bi tako dinamična politična organizacija, kot je ZK, v tako zelo dinamični družbi, kot je jugoslovanska, koga »potrpežljivo« prepričevala o potrebnosti take ali drugačne usmeritve pri razreševanju nekaterih aktualnih in zgodovinskih problemov. Zgornje sklepanje bi lahko ocenjevali kot pravilno, če bi vztrajali pri trditvi, da v novih družbenih razmerah, ki jih označujemo kot samoupravljanje, ZK svoje vodilne vloge ne bi smela uresničevati z nikakršnim ukazovanjem, in kolikor bi »prepričevanje« pojmovali kot kompleksen demokratični odnos med ZK in delavskim razredom (delovnim ljudstvom) na eni strani ter ZK in vso samoupravno predstavniško in državno strukturo na drugi strani.

Uveljavitev samoupravnega načela kot vodilnega načela družbene organizacije ter iz tega zrasla nova opredelitev vodilne vloge ZK nista bili nikakršna muha tega ali onega vodstvenega telesa, marveč usmeritev, ki je nastala iz zgodovinskih potreb po nadaljnji demokratični politični utrditvi jugoslovanske družbe in njene revolucije. Ta usmeritev je vsestransko upoštevala izkušnje drugih narodov in drugih komunističnih gibanj. Stabilizacija na podlagi afirmacije državnega principa, ki je bila za krajše obdobje v določenem smislu neogibna, se je sprevrgla v svoje nasprotje takrat, ko je nova družba odstranila največje nevarnosti za meščansko restavracijo. Poti za nadaljnjo demokratično politično stabilizacijo so se gradile na tradicijah delavskega gibanja, zlasti pa na izkušnjah iz neposrednega revolucionarnega obdobja; takrat so delavski razred in drugi delovni sloji kazali največjo mero politične participacije, maksimalno zmožnost za socialno organizacijo — seveda na podlagi spoznanja lastnih zgodovinskih interesov ter njihovih konkretnih in dolgoročnih ciljev. Demokratična politična stabilizacija jugoslovanske družbe pa ni bila sama sebi namen, marveč tudi vzvod za nadaljnji razvoj revolucije, pojmovane kot racionalizacija družbenega gibanja. Novi socialni sistem se ni smel vrteti v krogu med državnim principom in političnimi oblikami meščanske družbe, marveč je moral odločno stopiti v nove prostore, najti in utrditi elemente novega političnega duha in organizacije, sicer

bi se zapletal in razbil ob protislovnosti obeh zgodovinsko presežnih sistemov.

Novi sistem politične organizacije, katerega težišče je v načelu samoupravnosti, je zasnovan na izredno razvejanem krogu odnosov med delavskim razredom (delovnimi ljudmi nasploh), samoupravno strukturo kot institucijo (v katero sodi tudi predstavniška struktura), družbenopolitičnimi organizacijami in zvezo komunistov. Prizadeva si, da bi bilo izhodišče vseh političnih procesov gibanje realnih interesov delavskega razreda, njegov zaključni element pa uresničen politični sklep, s katerim dobi ta ali ona težnja delavskega razreda (delovnih ljudi) svoj politični smisel. Samo po sebi je razumljivo, da je lahko v tem krožnem gibanju zadnji razsodnik tako glede rezultatov kot tudi izbiranja poti in sredstev za uresničevanje rezultatov samo tisti, v čigar imenu se začanja vsak konkretni proces ali procesi v celoti.

Teoretično je mogoče organizirati vse gibanje v okvirih respektivnega kroga — grobo povedano — na dva načina: po eni sami liniji, pri čemer bi en odnos izhajal iz drugega vse do zadnjega sklepa, ali pa po dveh ali več linijah, ko bi se sklepi z različnih linij dialektično integrirali; tako bi bil zadnji sklep, primeren za realizacijo odnosov, dialektična sinteza te integracije. Seveda so v tej shemi zanemarjeni procesi, do katerih prihaja v okviru hierarhično organiziranih struktur pred konfrontacijo njihovih sklepov s sklepi drugih struktur. Prvi sistem daje v nekem smislu prednost hierarhičnim odnosom med različnimi deli politične organizacije. Ena od organizacij »dela« iz realnih procesov v delavskem razredu (med delovnimi ljudmi) bazične sklepe, druge organizacije pa naj bi te sklepe izpopolnjevale vse do njihove realizacije. Drugi sistem daje prednost neposredni povezanosti vseh organizacij (ZK J, samoupravnega predstavniškega, v določeni meri tudi državnega sistema, družbenopolitičnih organizacij) z ustreznim realnim gibanjem; ta povezanost naj pripelje do relativno samostojnih sklepov, ki se v procesu med seboj prežemajo in si prizadevajo k nekemu skupnemu cilju. Zdi se, da sta racionalnost in učinkovitost veliki prednosti prvega sistema, vendar pa le-temu manjka element, ki je odločilnega pomena za demokratično politično strukturo, namreč element družbenega nadzora. Organizacija, ki sprejema bazične sklepe, lahko začne le-te krojiti po sebi namesto po gibanju realnih družbenih teženj. Nadzor, ki bi se pojavil kot spontana reakcija ustreznega kroga drugih organizmov, bi bil lahko preslaboten za preprečevanje takih mogočih deformacij. Drugi sistem je medtem eksplicitno zasnovan na načelu medsebojnega »nadzora« posameznih nosilcev odločitev, tj. posa-

meznih protagonistov po samoupravnem načelu zasnovanega političnega procesa.

Kakšen pa je mehanizem nadzora? In kakšni so praktično respektivni odnosi?

Ne da bi se spuščali v problematiko o stopnji konkretnosti političnih odločitev, ki jih sprejema ZK J in ostali politični organizmi, v prvi vrsti tisti, ki odločajo neposredno (samoupravni, predstavniški, državni itd.), naj poudarimo dejstvo, da vsi sklepajo o istih vprašanjih, o istih odnosih. Če je tako, potem se logično vsiljuje vprašanje hierarhije odnosov med ZK in sklepi vseh ostalih. Problem hierarhije sploh ni razrešen s kako formulo, kar nas opozarja na dejstvo, da ZK ne sprejema operativno-konkretnih sklepov, marveč le sklepe dolgoročnega značaja; na podlagi teh lahko vsi ostali organizmi sprejemajo operativno-konkretno sklepe, ne da bi s tem zmanjšali svojo lastno relativno samostojnost in možnost pobude. Še manj bi bil ta problem razrešen z vztrajanjem na tem, naj zveza komunistov obravnava le nekakšno idejno plat problematike, ostali organi pa naj pretresajo nekatere druge »strani«; naj bi v teh odnosih, da bi se izognili morebitnim medsebojnim spopadom, ne prihajalo do srečavanj obojih sklepov. Le-ti naj bi šli tako rekoč vstric drug ob drugem. Toda doslej se ni še nikomur posrečilo (in se tudi ni moglo posrečiti), da bi ta ali oni družbeni odnos obravnaval iz nekakšnega čisto ideološkega zornega kota, ne da bi zadel ob neposredne interese drugih organov, ki sprejemajo o tem tako imenovane meritorne odločitve.

Tu gre prav za politično ponašanje ZK na eni strani in samoupravnih organov na drugi strani; to ponašanje je med seboj tesno povezano v en sam odnos, v katerega strukturi moramo iskati bistvo novega političnega sistema. Izhaja iz možnosti, da takó zveza komunistov kot samoupravni organi vzporedno obravnavajo določena vprašanja ter o njih sklepajo. Stabilnostni dejavnik in moč tega sistema sta prav v relativni samostojnosti teh sklepov, ker prihaja do njihovega prežemanja po poti demokratičnega »soočanja«. Izhajajo z iste osnove: iz realnih gibanj delavskega razreda (delovnih ljudi); glede na to, da imajo vsi protagonisti političnega procesa isti cilj, je normalno pričakovati, da bodo tudi sklepi ne glede na stopnjo konkretnosti (ZK bo sprejemala vedno sklepe, ki so manj konkretni) bolj ali manj istosmerni. Vse dokler sprejema več relativno samostojnih političnih teles sklepe, ki so istosmerni, lahko predpostavljamo, da izražajo v enakem obsegu gibanje konkretnih ali zgodovinskih teženj delavskega razreda. Seveda pod pogojem, da je samostojnost slehernega političnega organizma, ki sodeluje v procesu, realna. V nasprotnem primeru ne dobimo dejanske podobe, mar-

več le fiktivno sliko odnosov. Smisel in pomen omenjene relativne samostojnosti pa je lahko samo ta, da omogoča maksimalno izražanje prave podobe odnosov sil, ki v procesu sodelujejo, njihovo razvrščanje in smeri delovanja. Razen tega je smisel novega političnega sistema, zasnovanega na relativnih političnih avtonomijah, delovati preventivno v smislu »prisiljevanja« ustreznih političnih dejavnikov (vseh, ki sodelujejo v določenem političnem odnosu), da so v kar najbolj pozitivnem odnosu do realnih tokov v bazi socialne strukture.

Najsi bodo vse oblike nadstavbe, v katerih se neposredno uresničuje samoupravni odnos, še tako demokratične, je neizpodbitno dejstvo, da se »nagibajo« k samostojnemu razvoju, ki ni odvisen od njihove socialne strukture. Politična teorija in praksa ne poznata primera, da bi katerikoli demokratični politični instituciji ne grozila nevarnost degradacije zaradi oddaljevanja od lastne baze. Zato ni nič nenaravnega, če prihaja med sklepi ZK in sklepi samoupravnih predstavniških in državnih organov do določenih bolj ali manj ostrih neskladij. Seveda bi bilo nesmiselno, če bi zaradi takih možnosti razglasili pravilo, da so samoupravni predstavniški ali celo državni organi sprejeli »napačne« sklepe, da pa je ZK tista politična sila sistema, ki je že a priori v vseh družbenih dogajanjih zavarovana pred morebitnimi napakami. Verjetna je le predpostavka, da sistem organizacije ZK zelo zmanjšuje možnosti, da bi le-ta napačno ocenjevala. Res je, da noben demokratičen politični sistem ne sme prepuščati svoje usode možnostim kakršnihkoli subjektivnih ocen. Moč demokracije je prav v tem, da gradi na objektivnih elementih in domnevah. Tudi jugoslovanski politični sistem se ne bi mogel radikalno otresti starih okvirov, če ne bi za razreševanje takih situacij, za katere so, na primer, značilni nasprotni sklepi ZK in samoupravnih predstavniških teles, našel nekaterih objektivnih kanalov. Celó najbolj natančna razčlenitev tega odnosa kaže, da pravzaprav iz takih situacij ni drugega izhoda, kot sklicevati se na delavski razred in druge delovne ljudi. Ko pride do ostrejših neskladij med sklepi ZK in sklepi samoupravnih organov, je edina demokratična pot neposredna odločitev delavskega razreda; seveda z vsemi političnimi in moralnimi posledicami. Politični sistem, ki temelji na gibanju realnih teženj delavskega razreda in ostalih delovnih ljudi, nima vzroka za strah, da bi razreševanja takih situacij ne prepustil neposredno delavskemu razredu; ta bo verjetno našel najbolj racionalne poti in možnosti — od zamenjav organov (ali pritiska, da se zamenja organ ZK) pa do neposrednih pozitivnih sklepov o samem problemu. S tem sistem dokazuje, da je zmožen uveljaviti uspešen notranji nadzor (samokontrolo), ki stoji na zelo funkcionalnem logičnem mehanizmu.

O politični funkciji relativne avtonomije v delovanje vsake od aktivnih političnih struktur je bilo že nekaj zapisanega. Avtonomija je temeljni element tako imenovane avtokontrole sistema, ki je lastna njegovemu novemu duhu. Če preventivni element ni dovolj učinkovit, se pravi, če katera od respektivnih političnih struktur ne upošteva dovolj danih realnosti, je potreben korektiv z neposrednim soočenjem argumentov ob kar najtesnejšem sodelovanju delovnih ljudi. Vendar je relativna samostojnost v novem sistemu neogibno potrebna ne le kot element preventive in klasičnega nadzora, marveč tudi kot nujna možnost izražanja različnosti, zaradi različnosti pozicij vsake dane samoupravne strukture. Zaradi te različnosti pozicij lahko v gibanju kakega odnosa vidi ZK nekoliko drugačne perspektive (upoštevanje širših zgodovinskih perspektiv) kot pa kak samoupravni organ, ki je pod pritiskom najbolj neposrednih zahtev, ali pa sindikati in socialistična zveza, ki lahko v splošni perspektivi opazita njene konkretne oblike. Demokratično soočenje teh mogočih različnosti, ki imajo v gibanju skupni imenovalec, in sicer isti cilj in perspektive, postaja podlaga za racionalnost sistema. Je pogoj za pozitivno sintezo družbenih nalog, katerih urejanje bo pritegnilo vse sile od ene do druge etape razvoja. Relativna avtonomija vsake politične strukture je v okvirih novih odnosov imanentna vsemu sistemu teh odnosov. Daje sistemu pravi smisel; brez nje bi bilo nemogoče dosledno uresničiti bistvo teh odnosov: racionalno politično gibanje ob maksimalni udeležbi vseh delovnih ljudi.

Toda logična podlaga prve je še neka druga predpostavka. Relativna politična samostojnost slehernega od institucionaliziranih subjektov političnega odnosa je smiselna in v duhu novega sistema le, kolikor pomeni uresničitev gibanj od socialne osnove družbe k političnim sklepom in nazaj. Če so, na primer, sklepi vlade, izvršnega komiteja ZK, izvršnega odbora SZDLJ itd. samo posledica sposobnosti članov teh organov za take ali drugačne konstrukcije, ne pa posledica njihove zmožnosti in prizadevanj za sintezo ustreznih spoznanj, ki nastajajo iz njihovega odnosa do drugih družbenih struktur, povezanih z družbeno bazo in delavskim razredom, potem je tudi njihovo soočenje s stališča demokracije povsem brez pomena. Ne more namreč biti izhodišče za oblikovanje realne politike. V najboljšem primeru lahko pripelje do uspešnejših formalno-logičnih konstrukcij in sklepov. Kadar se konfrontirajo recimo sklepi CK ZKJ in zvezne skupščine oz. centralnega sveta sindikatov, je konfrontacija ustrezna slika odnosov, če stoji za sklepi CK ZKJ njeno članstvo oziroma če to članstvo črpa sklepe iz teženj delavskega razreda in drugih delovnih slojev, če skupščina sistematizira politič-

na gibanja volilnega telesa, če stališča sindikatov upoštevajo ne le zgodovinske, marveč tudi praktične interese delovnih ljudi. V nasprotnem primeru pokaže ta konfrontacija sklepov popačeno podobo dejanskih odnosov in megli možnosti za pravilno politično usmeritev. Bistvo te izhodiščne domneve o realizaciji duha novega sistema je polna demokratična struktura odnosov v okviru vsake od respektivnih organiziranih sil in institucij sistema.

Demokratizem v ZKJ je potemtakem *conditio sine qua non* njenega lastnega političnega obstoja. V nasprotnem primeru se vsa zgradba novega sistema zruši, kajti bistvo le-tega je utrjevanje stabilnosti ter maksimalna racionalnost na demokratičnih osnovah. V moderni politični zgodovini se je namreč le taka stabilnost izkazala za zgodovinsko stabilnost. Trditev o temeljnem pomenu demokratičnosti v ZKJ za sam obstoj ZKJ v novem sistemu kot tudi za realizacijo duha sistema temelji na naslednjih dokazih.

Sklepi ZKJ v novem sistemu nimajo neposrednega učinka: njihova moč je v pravem sorazmerju z njihovo praktično politično zgodovinsko ustreznostjo. Sklep ZK, ki vstopa v politični proces, je v nevarnosti, da se docela zgubi, če ne izraža neke realne in zgodovinske težnje. Noben organ ni dolžan, da bi se nanj skliceval, zveza komunistov pa pri njem ne more vztrajati, če nima podpore in vzpodbude v realnem življenju in odnosu družbenih sil. Daljše stalno ponavljanje takih primerov v političnem življenju je indikacija resnične ogroženosti ZKJ kot politične sile. Možnosti enostranskih procesov in razvoja so glede tega zelo velike, ker se potem izmaličijo tudi procesi v drugih delih politične strukture. Novi duh sistema namreč predpostavlja skladno delovanje vseh elementov. Neuresničevanje funkcij enega elementa se pojavlja kot vzrok neustreznih procesov v drugem itd. Vendar politična teorija in praksa za zagotavljanje nujne zveze med odločitvami ZK in realnim življenjem (potrebami in možnostmi) nista našli drugačnih pravil, kot je demokratičnost organizacije.

Prav gotovo v sklepih ZKJ ni mogoče zagotoviti vsaj minimuma realizma brez najbolj pomembnih demokratičnih prvin. ZKJ sprejema sklepe na podlagi spoznanj nekaterih svojih organov o določenih dejstvih tega ali onega kompleksa odnosov. Ta spoznanja so lahko popolna, dejanska podoba odnosov le takrat, če so plod vsestranskega soočenja znotraj vsakega posameznega organa oz. znotraj vsega organizma (konfrontacija med organi, med posamezniki itd). Pod soočenjem si ne zamišljamo le spopad različno situiranih dejstev in razmišljanj, marveč tudi njihovo vsestransko usklajevanje in primerjanje. Seveda so možnosti takega soočenja v mejah vsake kolikor toliko široke politične strukture skoraj neizčrp-

ne. Temeljé na različni objektivni poziciji vsakega organa te strukture, oz. vsakega posameznika, ter na njihovih različnih subjektivnih možnostih. Nemogoče si je namreč zamisliti, da bi v kaki dinamični organizaciji in v tako zapletenih razmerah razvoja kak posameznik ali en sam organ lahko izrazil vse tisto, kar izraža ali nosi v sebi kot sposobnost in možnost tisočero ljudi in organov. Sposobnost posameznikov ali organov je lahko realna funkcija demokracije le tedaj, če je usmerjena k sintezi, ki nastaja po najbolj svobodnem izražanju različnosti. Ta sinteza je skladna z novim duhom sistema, če se ji posreči na popolnoma demokratičen način iz vseh različnosti in vsestranosti potegniti bistvene komponente, se pravi tisto, kar je zgodovinska tendenca ali kar je v skladu s to zgodovinsko tendenco; če je pripravljena taka spoznanja tudi javno preverjati v novem demokratičnem soočenju in če je pripravljena z demokratičnimi metodami zavračati kritike na račun njene enostranosti.

Toda pogojev za resnično pričujočnost teh demokratičnih elementov v sklepih ZK oz. v procesih, ki vodijo do njih, ni mogoče realizirati preprosto z apeli o potrebnosti demokracije v ZK J, o možnostih izražanja stališč, o svobodnem kroženju idej ali, kot pravimo dandanes, »od baze k vrhu in od vrha k bazi« itd. Tisoče takih pozivov in razglasov se bo zdrobilo v prah pred obzidji tradicije in starih elementov organizacije, če za njimi ne bo stal objektivni dialektično-logično zasnovan mehanizem, ki bo skrbel za njihovo stalno učinkovitost. Tako kot je družba skupaj z ZK v novem sistemu težila k iskanju tega objektivnega mehanizma razvoja demokracije, ki je tudi sam eden od dejavnikov notranje demokratične konstelacije sleherne od struktur političnega sistema, bodo tudi odnosi v vsaki strukturi skladni z njeno funkcijo, če jih bo neki objektivni mehanizem »silil« k demokratični organizaciji gibanja. Izhodišča takega mehanizma so: načela, ki omogočajo dejansko kroženje idej in sklepov od baze k vrhu; poročila za polno politično samostojnost vsakega subjekta političnega odnosa glede izražanja zahtev, mišljenj, kadar se sklepi oblikujejo; možnost kritiziranja politike, ki na podlagi teh sklepov ne kaže ustreznih rezultatov; snovanje odnosov na racionalnih elementih osebne politične odgovornosti vseh nosilcev funkcij v organizaciji. Taka organizacija odnosov v ZK vpliva tudi na organizacijo ostalih političnih struktur, kajti v konfrontaciji z njimi potrjuje svojo realnost in politično moč. Če se ostale politične strukture ne žele konfrontirati z ZK v negativnem pomenu, saj bi se zaradi objektivno demokratične pozicije ZK morale umakniti, potem bodo tudi le-te v demokratičnem mehanizmu svojih notranjih odnosov z bazo iskale vir politične moči za demokratičen boj.

Politične možnosti za vzpostavljjanje teh objektivnih mehanizmov v ZK so zelo velike. Njihovo uresničevanje bi moralo izhajati iz vsestranskega upoštevanja izkušenj zveze komunistov in drugih komunističnih partij ter progresivnih političnih gibanj. Verjetno na tem mestu ni treba poudarjati indikacij, ki zadevajo demokratične volitve vodstev, kot je, na primer, načelo tajnega glasovanja, večje število kandidatov, kot tudi onih, ki zadevajo kritiko in možnosti konfrontacije stališč. Vsa nova prizadevanja k nadaljnjemu izgrajevanju demokracije v zvezi komunistov imajo toliko več možnosti za uspeh, kolikor bolj spoštujejo ta splošno sprejeta načela. Vendar pa je eden od teh kompleksov izredno pomemben za nadaljnjo demokratizacijo zveze komunistov. Gre za kadrovske kompleks, ki zajema tudi organizacijo vodilnih teles v zvezi komunistov.

Ta kompleks bomo za zdaj pretresli z dveh vidikov: z vidika obnavljanja vodilnih teles v zvezi komunistov z novimi in zmožnimi ljudmi ter kot problem organizacije vodilnih teles, ki naj bi delovala kar najbolj demokratično.

Najbrž ni skrivnost, da ima na izvolitev novih ljudi v vodilne organe zveze komunistov še nadalje največ vpliva ožji krog kadrov starega vodstvenega telesa zveze komunistov. Samo po sebi je razumljivo, da bodo ti kadri vplivali na volitve vedno v skladu z lastnimi kriteriji; mogoče je, da ti kriteriji docela ustrezajo novim potrebam, pa bodo volitve novih ljudi vendarle prepuščene vplivu številnih naključnosti, tako da so (volitve) lahko docela neustrezne. Načelo stalnega obnavljanja vodstev ZK, tajno glasovanje v volilnih telesih, večje število kandidatov itd. so vsekakor oblike, ki favorizirajo tako imenovane objektivne kriterije; toda tudi te oblike same po sebi ne morejo zagotoviti nedvomnega uspeha. Seveda je glede tega zelo težavno najti obrazec, ki bi odpravil vse probleme. Mogoče pa je za izhodišče nakazati nekaj poglobitvenih usmeritev.

Proces stalnega obnavljanja vodstev bo v političnem oziru realiziran oz. bo v novih razmerah postal funkcija demokracije v zvezi komunistov (in še bolj funkcija prizadevanj za višjo raven političnega delovanja), če bo povezan s principom odgovornosti člana vodstva pred organizacijo v celoti, zlasti pa pred ono organizacijo, ki ga je predlagala za vodstvo in ki je imela formalni vpliv (kar pomeni vsaj minimum dejanskega) na njegovo izvolitev. Tako stališče pa implicira dejansko nov sistem volitev v zvezi komunistov. Opušča namreč vse mite o volilni demokraciji, ki temelji na golem prin-

cipu tajnega glasovanja in zelo zapleteni proceduri tudi formalno demokratičnega mehanizma v delu kandidacijske komisije. Znano je, da velik del delegatov kongresa ZK v kateri od republik ali kongresa ZK J glasuje za velik del predlaganih kandidatov, katerih sploh ne pozna. Pogoji za pravo izbiro in realizacijo principa tajnega glasovanja je dobro poznavanje kandidatov kot tudi kriterij, ki krepi stalno odgovornost pred onimi, katerih zaupanje uživajo. Popolnoma je razumljivo, da ta misel ne more postati racionalna in privlačna, če organizacija v celoti ni prežeta z duhom revolucionarne odgovornosti in demokratičnega političnega boja, v katerem poteka naraven proces pretresanja kandidatov za volitve v vodstva ZK za naslednje obdobje. Možnosti za izbiranje bodo tem večje, čim globlje je ta demokratična miselnost prodrla v vso strukturo organizacije.

Med kriterijema, ki poudarjata, naj bo vodilno telo ZK kar najbolj reprezentativno ali delovno, mislimo, da bi morala ZK bolj podpirati drugi kriterij, čeprav ne sme zanemariti prvega. Zveza komunistov je imela precej dolgo reprezentativne organe, ki imajo seveda prav zaradi tega racionalizatorsko funkcijo, pa vendar niso uspeli zagotoviti dveh stvari: polno povezavo med članstvom in vodilnimi telesi pri oblikovanju sklepov (opomnimo naj le na dejstvo, da je na V. plenarni seji o politiki ZK J v mednarodnem delavskem gibanju razpravljala en sam član CK) in ustrezno kontrolo političnega ponašanja izvršilnih organov, ki so imeli v določenem obdobju zelo samostojno vlogo. Seveda so vplivali na tako konstitucijo temeljnih vodilnih teles tudi neorganizacijski dejavniki, vendar pa se samo z njihovo odstranitvijo, brez spremembe organizacijskih elementov, teh težav verjetno ne da odpraviti. Osrednje vodilno telo ne more postati resnično središče kreiranja politike, če je številčno preobsežno; zato njegovo funkcijo dejansko prevzema izvršilni organ, ki lahko postopno skoncentrira v sebi veliko politično moč. Prizadevanje, da se novo vodilno telo spremeni v središče oblikovanja politike in vpliva, morajo spremljati tudi naporji za oblikovanje realnejšega odnosa odgovornosti med njim in izvršilnim organom. Vendar pa ideja, ki poudarja nujnost konstituiranja osnovnih vodilnih teles zveze komunistov kot delovnih teles in afirmacijo principa odgovornosti med njim in izvršilnim organom (tj. jasneje določeno funkcijo izvršilnega organa), ne more razrešiti dveh problemov:

— problem širše reprezentance, ki je pomembna kot neogibna povezava z organizacijo in ki se kdaj pa kdaj prikazuje kot nujnost kontinuitete z neposrednim duhom revolucije in izkušnjami gibanj iz prejšnjega obdobja,

— ter problema koordinacije, ki jo narekuje uveljavljanje vrste novih elementov v načinu dela zveze komunistov v sedanjih razmerah.

Široka reprezentančna telesa, ki naj bi zažrtvovala naloge za daljše obdobje in ki bi glede na pestre možnosti organizacijskih oblik ne bila samo reprezentančna (izraz je uporabljen v najožjem političnem pomenu), bi bila lahko ustrezna rešitev. Reprezentančnost, delovni značaj osnovnih vodilnih teles zveze komunistov, jasen položaj izvršilnega organa ter, glede na široko razvejanost novih oblik političnih razprav pred sprejemom sklepov, še neko koordinacijsko telo — to bi lahko postal organizacijski okvir, ki bo usklajen z demokracijo in v katerem bo politična akcija zveze komunistov učinkovita in racionalna.

Reforma in »mitologizacija« samoupravljanja

Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS je v svojo zadnjo mnenjsko raziskavo¹ vključil tudi vprašanja, ki zadevajo samoupravno urejanje delovnih razmerij. Odgovori na nekatera anketna vprašanja dajejo zanimive indikacije o razpoloženju do samoupravnega prava in do samoupravljanja sploh. Nanašala so se na pravilnike o delovnih razmerjih, ki kompleksno določajo status delavcev, njihove pravice in dolžnosti pri delu, in so za odnos samoupravljalcev do samoupravnega prava zato najbolj karakteristična. Ker v prejšnjih raziskavah podobnih vprašanj ni bilo, so podatki ankete indikator situacije, kakršna je, ni pa mogoča zanesljiva primerjava trendov razpoloženja, ki bi dopuščala tudi sklepanje, ali se razpoloženje popravlja ali slabša.

Podatki namreč kažejo, da je v času raziskave relativno zelo nizek odstotek delavcev zainteresiran za splošne akte, od teh pa relativno visok odstotek meni, da bi bilo primerneje, če bi se medsebojne pravice in dolžnosti iz dela ne določale po samoupravni poti, temveč naj bi urejali to področje državni zakoni. Glede na taka mnenja je mogoče sklepati, da je na pomembnem področju, kjer naj bi se uveljavljala samoupravna pobuda in zavest, močno razpoloženje, naj se namesto samoupravne restavrira državna pobuda.

¹ Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS: Mnenja o aktualnih političnih vprašanjih reforme, Ljubljana, januarja 1968. Anketa je bila izvedena od 15.—20. nov. 1967 v 92 organizacijah v industriji in rudarstvu in je četrta po vrsti, ki skuša ugotavljati razpoloženje zaposlenih delavcev v obdobju, ko poteka gospodarska reforma.

Takšna situacija narekuje odgovorno razmišljanje o razvitosti samoupravne zavesti in o samoupravnih aktivnostih, ker bi bilo na tem področju prej pričakovati drugačne rezultate. Vsiljuje se vprašanje, kako je s samoupravno pobudo na področju, kjer je statusni, materialni in moralni interes zaposlenih manj neposreden in kjer terja afirmacija teh interesov razvitejšo samoupravno zavest. Ko tipljemo za vzroki, postavljamo hipotetično oceno, da je to stanje sedaj manj ugodno kot pred dvema letoma. Empirično nepreverjeno trditev opiramo na znana razpoloženja, ko je bil TZDR, ki je inspiriral samoupravno regulativo, v razpravi, in na razpoloženja še pred tem, ko je veljal ZDR, glede katerega je bilo veliko kritike, da vse togo in podrobno ureja in ne omogoča nikakršnih samoupravnih pobud. Končno dovoljuje takšno hipotezo znano razpoloženje v vrstah delavcev, da vsaj aktivno sodelujejo, če že avtonomno ne odločajo o vprašanih svojega statusa.

Ocene, da med zaposlenimi narašča razpoloženje za državno intervencijo in zaščito, ki je objektivno regresivno, je odveč obravnavati kot pretiran pesimizem, še manj pa kot argument proti samoupravljanju. Če je situacija takšna, kot se kaže, je ne gre niti olepšavati ne prikrivati. Podatki in ocene, do katerih prihajamo, narekujejo razmišljanje o vzrokih za takšno situacijo. Voluntaristične spekulacije z optimizmom ali pesimizmom in ignoriranje številnih in zanesljivih dejstev vodijo samo v nove improvizacije, ki vzdržujejo vse sedanje probleme in jim dodajajo nove.

Izhodišče je lahko razpoloženje, kot izhaja iz podatkov raziskave. Ti podatki so naslednji:

1. Ali ste prebrali pravilnik o delovnih razmerjih, in če ste ga prebrali, kako ga ocenjujete? Na to prvo vprašanje so bili odgovori takile:

pravilnika ne pozna	30,6 %
ne vedo, kako bi ga ocenili	39,6 %
prebrali so ga, je dober	24,0 %
prebrali so ga, je slab	5,8 %

Iz prvih dveh podatkov sledi, da ima 70 % zaposlenih delavcev do pravilnika pasiven ali indiferenten odnos. Mogoče je sklepati, da jih pri sestavljanju akta najmanj toliko ni sodelovalo. Če dopustimo, da se tistih 24 %, ki ocenjujejo pravilnik kot dober, z aktom identificira, potem je pravilnik res samoupravni akt samo za tak odstotek.

2. Na vprašanje, ali bi bilo bolje, da ureja delovna razmerja zakon ali pravilnik, so odgovarjali:

ne poznam pravilnika	24,2 %
vseeno mi je	15,2 %
bolje, da ureja pravilnik	25,9 %
bolje, da ureja zakon	34,7 %

Pasivno ali indiferentno se do aktov ponaša 39,4 %. Od ostalih jih je 25 % za samoupravno normativno urejanje, 34,7 % jih želi, da se restavrira državna normativna intervencija.

Na temelju vseh teh podatkov je mogoče sklepati, da se komaj ena četrtina zaposlenih zares identificira s samoupravnimi akti in sprejema samoupravno pobudo, okrog 35 % jih odklanja to pobudo, za vse ostale pa lahko trdimo, da se počutijo temu področju samoupravljanja odtujeni. Ker je odnos do samoupravnih aktov značilen za odnos do samoupravljanja, je ta situacija vsaj resno skrb vzbujajoča. Ker pa anketni odgovori ne manifestirajo razpoloženja do samoupravljanja nasploh, temveč do tiste konkretne prakse, ki se prikazuje kot samoupravljanje, bi bilo zmotno iz odgovorov konstruirati določanje za ali proti samoupravljanju. Podatki so kritika prakse, ki obvezujejo k razmišljanju, kaj je v praksi takega, kar rojeva razpoloženje, ki se v zavesti manifestira kot pasivnost, indiferentnost in zahteva, da se restavrira sistem državnega normativnega urejanja kot primernejši od »samoupravne avtonomije«.

II

V istem času, ko je bila izpeljana ta anketa, smo spremljali ofenzivo za kompleksno revizijo načel, na katerih temelji in se gradi naše delovno pravo. Te zahteve je mogoče strniti v tri točke:

1. Samoupravno pravo, ki ga je inspiriral TZDR, je med poglavitnimi vzroki organizacijske in pravne nestabilnosti v podjetjih, zato je sedanji koncept samoupravnega urejanja v nasprotju z zahtevo po ekonomski učinkovitosti, ki je temeljna intencija reforme. Inspiracija zakona je utopična in ne-realna, zato je zahteva po takem državnem zakonu, ki bo omogočil vzpostaviti v delovnih organizacijah red in odgovornost, samoupravnemu pravu pa predpisal realno dosegljive okvire, utemeljena s cilji gospodarske reforme.

2. Sedanja zakonodaja instituirala sistem zaščite, ki varuje predvsem interese posameznika, ne skrbi pa za interese podjetja, zlasti ni pozorna do zlorabe pravic, s katerimi tudi ne-sposoben in len delavec razpolaga. Ker so v tem trenutku po-

membnejši ekonomski interesi in cilji podjetja (interesi večine zaposlenih delavcev) od interesov posameznika, je treba sistem zaščite urediti tako, da ekonomski interesi podjetja ne bi bili ogroženi.

3. Sedanji sistem nefunkcionalno instituiral kolektivno odločanju za vsa statusna vprašanja delavcev in onemogoča vpliv vodilnih delavcev na rešitve, ki niso samo personalne in socialne, temveč tudi poslovne in organizacijske. S tem instalira brezosebno odgovornost oziroma neodgovornost za odločitve, ki lahko zmanjšujejo učinkovitost podjetja. Operativnemu vodstvu je treba zagotoviti pooblastila, da bo lahko tudi s sankcijami doseglo izvrševanje poslovnih in organizacijskih nalog, za katere odgovarja.²

Po eni strani se te zahteve prikazujejo kot predlogi teorije (tako so jih obravnavali prispevki na posvetovanjih leta 1967), po drugi strani kot predlogi »prakse« (tako jih je prezentirala Informacija zveznega sveta za delo s pripombo, da so to mnenja vodilnih delavcev). Pomenijo pa ostro kritiko sedanje nefunkcionalne prakse ali, kakor se trdi, »samoupravnega modela«. Zamenjal naj bi ga »model«, ki bi bil pravno preciziran v državnih predpisih in ki bi varoval ekonomsko učinkovitost podjetja ter institucionaliziral zaradi bolj racionalne organizacije pooblastila vodilnim delavcem.

Tako predlogi »prakse«, oprti na nekatera teoretična razmišljanja, sovpadajo po podatkih raziskave, z razpoloženjem zaposlenih delavcev. Ne bi bilo utemeljeno konstruirati, da so zahteve »prakse« odpor proti samoupravljanju, ki da ima med večino delavcev nedeljeno podporo. Seveda pa identična kritika tudi ne dovoljuje sklepanja o identičnih pobudah, interesih in zahtevah. O teh lahko samo domnevamo in o njih postavljamo hipoteze, ki bi jih morali še verificirati.

Da se pa zavarujemo pred podtikanji, je treba poudariti naslednje. Vprašanja, kot so kompleksna revizija delovnega prava, ki je deficitno, neracionalnih in nefunkcionalnih pravnih rešitev, na katere je opozarjala pravna teorija in ki delajo težave v praksi, niso vsebina tega zapiska, ker to sploh ni sporno. Nerazumljivo je, da s takšno revizijo toliko odlašamo, ker je raznih študij, analiz prakse, pobud in predlogov dovolj, da bi se je že lahko lotili. Dilema, v kateri se je treba odločiti, je, ali naj bodo predmet revizije sistemske spremembe in spremembe koncepcije samoupravljanja ali pa samo ne-

² Te zahteve so povzete iz člankov in razprav v dnevnem in strokovnem tisku: Delo, 20. 5. 1967, Teorija in praksa leto 1967, št. 3, stran 372, Ekonomska politika 1967, št. 807, stran 120 itd. Mimo tega iz krajših člankov in zapiskov v Borbi, Komunistu, Informatorju. Podobne zahteve je bilo slišati na strokovnih posvetovanjih v Opatiji (aprila 1967), na Reki (junija 1967). Povzetek teh zahtev je vseboval Načrt informacije zveznega sveta za delo od 23. 9. 1967.

racionalna samoupravna praksa in tista pravno institucionalna ureditev, ki vzpodbuja in omogoča to prakso. Zahteve reprezentantov »prakse« so, kolikor jih lahko razumemo, obrnjene v prvo alternativo.

Temu se pridružuje še praktično, vendar načelno vprašanje; ali je ob taki situaciji dopustno z nekakšnim pravnim krparjenjem, kar pomeni delnim noveliranjem, malo sprejemati malo odklanjati radikalne predloge, razreševati na vsake pol leta po nekaj vprašanj, ki so ali pa tudi niso bistvena, ali pa je treba čimprej samoupravni koncept zakona in njegove verifikacije v praksi oceniti v celoti, konfrontirati predloge in zahteve in se po temeljitem premisleku odločiti, kaj naj velja in kaj naj ne velja. Na temelju takega razmisleka bi bilo mogoče izdelati ustrezen političen in pravni koncept, ga formulirati in nato vsaj za nekaj let problem odstaviti z dnevnega reda.

Racionalna in najbrž neogibna je druga pot. Prva, ki jo trmasto ubira zvezni svet za delo, ki kar naprej producira osnutke novel, sprememb in dopolnitev, ki deloma vztrajajo na starem deloma popuščajo zahtevam »prakse« in zato manifestirajo pomanjkanje vsakega koncepta (kolikor se kot koncept ne ocenjuje prakticistično razreševanje trenutno aktualnih vprašanj), samo zamotava probleme in jih odlaga. Nastaja že kar groteskna situacija: podjetja, sindikati, republiški in zvezni skupščinski organi itd. razpravljajo kar naprej o istih stvareh, potekajo strokovni in znanstveni simpoziji, grmadijo se študije, analize in referati, izgublja se na tisoče in tisoče delovnih ur, popisanega papirja je na tone, z mesta pa se ne premaknemo.

III

Splošno situacijo na področju kreiranja samoupravnega prava prikazujejo mnoge študije in raziskave znanstvenih in strokovnih institucij³, ta prikaz pa potrjujejo posvetovanja družbenopolitičnih, strokovnih in drugih organizacij, njihove ocene in opažanja. Po teh skladnih podatkih so samoupravni normativni akti samo izjemoma faktor konstituiranja samoupravnih medsebojnih odnosov, racionalne organizacije dela in samoupravljanja ter faktor organizacijske in pravne stabilnosti. Njih temeljna značilnost je uniformnost, ponavljanje zakonskih tekstov v nekonkretni, splošni obliki. Ker so večidel izdelek notranje pravne manipulacije ali komercialne konfekcije, je pravno korektna forma in skladnost z zakonom v najboljšem primeru njihova kvaliteta. Specifične, izvirne rešitve, ki jih narekujejo struktura in tehnologija podjetja itd. in ki bi morale biti predvsem njih vsebina, so našle za sedaj

mesto samo v redkih aktih. Poseben problem so splošni akti malih delovnih organizacij in šol, kulturnih, socialnih ter zdravstvenih zavodov ipd., ki se zaradi zakonodaje, ki je obrnjena h gospodarskim organizacijam, z malo uspeha prizadevajo za akte, ki bi ustrezali specifičnostim njihovega dela.

Splošni akti so sicer »samoupravni«, ker sklepajo o njih samoupravni organi in ker vsak član delovne skupnosti lahko daje k predlogu akta pripombe. Formalni postopek sprejemanja pa ne zagotavlja, da bi bili akti po vsebini samoupravni dogovor in normativni povzetek premišljenih funkcionalnih rešitev, ki jih narekujejo posebnosti proizvodnega procesa. Takšne rešitve pa so lahko rezultat strokovnih razmišljanj in pobud ter praktičnih izkušenj članov delovne skupnosti. Smisel teh aktov je, da omogočajo afirmacijo pobud posameznikov, ki sodelujejo v procesu dela, afirmacijo sodobnih strokovnih predlogov: ekonomskih, socioloških, psiholoških, tehničnih in organizacijskih, in dogovor o teh rešitvah, s katerimi se določajo organizacija, delovne dolžnosti in pooblastila, medsebojne pravice in odgovornosti itd. Tak dogovor zagotavlja optimalno integracijo in postane konstitutivni faktor stabilnih odnosov, reda in odgovornosti, ker ima kot demokratičen sporazum trdnjšo avtoriteto od vsakega zunanega predpisa.

Ker samoupravni normativni akti niso tak dogovor, tudi ne morejo biti faktor integracije. Delavci se z normami aktov ne morejo identificirati, ker so jim le-te odtujene kakor vse heteronomne norme, in se tudi ponašajo do njih kakor do vseh »od zgoraj« izdanih predpisov.

Še v tem ponašanju pa so nekatere razlike. Predpisi državnih organov imajo po tradiciji mit politične in strokovne avtoritete ter državne razumnosti. Splošni akti, katerih znani avtorji so strokovnjaki v podjetju ali posamezniki, ki se komercialno ukvarjajo s proizvodnjo takih aktov, nimajo te avtoritete. Zato je takšne akte v praksi bolj dopustno kršiti kakor državne predpise, zlasti če jih kršijo tudi vodilni delavci kot predlagatelji, če ne že kot avtorji.

Razlogi za situacijo, da se kreiranje normativnih aktov odteguje samoupravni praksi (kajti potrjevanje aktov v samoupravnem organu in marginalna razprava o njih nebitve-

3 Raziskovalne naloge Instituta za delovna razmerja: 1. Analiza začasnih sklepov gospodarskih organizacij industrije in rudarstva SRS (Ljubljana 1965); 2. Delovna razmerja v statutih delovnih organizacij industrije in rudarstva SRS (Ljubljana 1965); 3. Uveljavljanje pravic delavcev v delovnem razmerju (Ljubljana 1966); 4. Delovna razmerja v splošnih aktih industrijskih in rudarskih podjetij SRS (Ljubljana 1967) ter analiza RS ZSS: Delovna razmerja v statutih in pravilnikih o delovnih razmerjih (Ljubljana 1966), Analiza vrhovnega sodišča SRS (Ljubljana 1967).

ni vsebini še ne pomeni afirmacije samoupravnne pobude) so zlasti naslednji: Prvič, niti v času, ko je normativna pobuda prešla na delovne kolektive, niti kasneje se ni mnogo razmišljalo o tem, da je pogoj za afirmacijo take pobude premišljeno organizirana politična, znanstvena, strokovna konzultacija skoraj v vsaki delovni organizaciji. Pozitivna prizadevanja sindikatov in delavskih univerz, da s seminarji, brošurami, predavanji usmerijo to aktivnost, so dala nepopolne in posamične rezultate. Tako imamo nenormalno situacijo, »da nimamo nobenega stalnejšega organa, ki bi bil tako politično kakor strokovno in znanstveno dovolj kvalificiran, da se sistematično ukvarja s temi problemi, da spremlja prakso in daje oziroma organizira in koordinira pomoč delovnim organizacijam...« (Kardelj, Delo 31. 1. 1967). Še tisto malo znanstvenih in strokovnih ustanov, ki bi se ukvarjale s temi vprašanji, je dalje rečeno v istem sestavku, nima potrebne družbene podpore. Odločilna področja socialistične družbene akcije, kjer se izgrajujejo samoupravni odnosi, prepuščamo tako subjektivnim sklepom in trenutnim političnim konstelacijam.

In drugič, v delovnih organizacijah in zunaj njih vlada zlasti med mnogimi strokovnjaki prepričanje, da »nerazvitost samoupravljanja« še ne dovoljuje normativne aktivnosti. Potemtakem so ustavne in zakonske inspiracije glede samoupravnega prava vizionarne. Temu pa se pridružuje še pojmovanje, da so takšni akti predvsem predmet strokovnega, zlasti pravnega znanja in izkušnje. Zato lahko ustavne inspiracije realizirajo samo večje delovne organizacije z razvitimi pravnimi službami, za manjše, ki nimajo včasih niti enega pravnika, pa je taka zahteva nedosegljiva.

Pravno znanje in izkušnja je samo ena od potrebnih prvin pri oblikovanju samoupravnih aktov, ki niti ni na prvem mestu. Sestava teh aktov predpostavlja analizo tehničnih in tehnoloških, ekonomskih, organizacijskih in kadrovskih problemov podjetja in iskanje najboljših mogočih rešitev. Ta zahteva poznavanja znanstvenih dosežkov na vseh teh področjih in njih ustrezno apliciranje, hkrati z lastno prakso in izkušnjami. Zato je potrebno sodelovanje strokovnjakov: ekonomistov, sociologov, psihologov, strokovnjakov za organizacijo dela, ki pa morajo biti pripravljeni najprej spoznati pogoje in okoliščine, v katerih podjetje živi, in nato predlagati realne razrešitve, ne pa ponujati recepte, ki lahko uspešno rabijo ameriškim ali francoskim podjetjem, eno od naših si pa z njimi ne ve pomagati.

Ni pa seveda dovolj, da se strokovno domišljeni koncept akta delovnemu kolektivu samo prezentira. Bistveno ostaja pomanjkljiv, če prezre razmišljanja, pobude in predloge zaposlenih, zlasti o vprašanjih, ki zadevajo organizacijo dela

na posameznem delovnem mestu pa tudi v večjih enotah in podjetju. Huda zmota, ki se je je otresla znanstvena organizacija dela tudi v industrijsko razvitih državah je, da delavec ne razmišlja in da je brez predlogov. Če jih samoiniciativno ne oblikuje, tako ugotavlja znanost o industrijski organizaciji, je to zaradi tega, ker je v strukturi tehnobirokratske organizacije izvršena delitev na tiste, ki mislijo, in tiste, ki delajo. Moderna industrijska organizacija pa stimulira vsakega zaposlenega, da s predlogi sodeluje. Te selekcionira in jih vključuje v svoj koncept in dosega tudi s tem višjo delovno učinkovitost.

Takšna participacija je samoupravna prвина in bilo bi pričakovati, da se bo v samoupravnem sistemu tudi uveljavila. Pri nas pa je še močnejša praksa, ki razreševanje tehničnih, ekonomskih, organizacijsko pravnih problemov podjetja oddvaja od proizvodnega dela in ga monopolizira za strokovnjake, čeprav te razrešitve kot gotove projekte daje v potrditev samoupravnim organom. Ta v teoriji in praksi poznana doktrina tehnicizma doživlja zaradi negativnih implikacij za motivacijo in integracijo delavca, s tem pa prav tako za delovno storilnost, tudi v razvitih industrijskih družbah kritiko. Pri nas se še trdoživo vzdržuje in se sklicuje na slabo kvalifikacijsko strukturo, na nizko izobrazbeno raven ipd. Čeprav teh momentov ni mogoče ignorirati, pa v sistemu samoupravljanja ne opravičujejo metod, ki delitev na fizično in umsko delo še poglobljajo.

Razrešitev zamotanih problemov v podjetjih ni v formiranju Taylorovih »Thinking Department«, temveč v ustvarjanju situacije in klime v podjetju, ki bo sproščala iniciativo posameznika in njegovo dejansko sodelovanje pri urejanju proizvodnih, organizacijskih in kadrovskih problemov. Preživele metode pa utrjujejo položaj vodilnih skupin in jih konstituirajo kot elito, ki koncentrira moč in oblast. To pa povzroča latentne konflikte in stopnjuje odtujenost delavca ter onemogoča njegovo integracijo v podjetju.

Zaradi vsega tega ni mogoče pristati na mnenje, da so ustavne in zakonske inspiracije po kreiranju samoupravnega prava nerealne in utopične in da je sedanja situacija posledica nepremišljenega prehitevanja. Pobuda, da se restavrira državna pravna intervencija (kar pomeni demontirati samoupravljanje na tem področju in ga reducirati na »dosegljive« naloge), je sicer na videz prepričljiva, ker se sklicuje na reformo, na produktivnost itd. V primeru, da bi bila sprejeta, bi lahko začasno uredila nekatere akutne probleme. Toda v tem primeru ne bi kazalo trditi, da je to »racionalizacija samoupravljanja« in graditev socialističnih odnosov, temveč bi bilo treba stvar imenovati s pravim imenom: koncept pozna-

jo razvite industrijske organizacije, ki dosegajo visoko produktivnost brez samoupravljanja zgolj s funkcionalizacijo svoje strukture.

Drugi koncept, ki se pojavlja v industrijskem svetu kot kritika, je mnenje, da samoupravljanje ni samo produktivnost, akumulacija in standard (čeprav politični ugledni »managerji« pri nas trdijo, da je samo to ali pa predvsem to), temveč da pomeni pojem samoupravljanja nove družbene odnose, humanizacijo dela in družbe, osvoboditev delavskega razreda in emancipacijo človeka na podlagi visoke produktivnosti. Takšna pot pa ne vodi prek restavriranja državne intervencije, temveč prek razvijanja samoupravne pobude in krepite samoupravne zavesti, prek take obrnjenosti k socializmu, ki že v sedanji praksi išče možnosti optimalne integracije in participacije delovnega človeka pri delu in premagovanje njegove alienacije.

IV

Sicer je pa zmotna, da se je državna pravna intervencija po ustavni in zakonski inspiraciji, ki naj bi vzpodbudila razvijanje samoupravne pobude, začela omejevali.

Ob razvijanju avtonomnega prava bi bilo logično pričakovati, da bo kljub naši družbeni dinamiki pravna produkcija predvsem v zveznih organih začela upadati. Že nekaj časa pa ugotavljamo takšno pravno hiperprodukcijo, ki je v svetu znan simptom etatistične centralizacije in ki je specifične naše družbenoekonomske in politične situacije (reforma in gospodarski sistem, federalna državna ureditev ipd.) ne morejo razložiti in opravičiti. Nekatere značilnosti te produkcije, ki sledi iz ocen in podatkov znanstvenoraziskovalnih zavodov in drugih strokovnih organov so:⁴

— po statistiki so zvezni organi v letu 1966 izdali dnevno dva in pol predpisa, kar je norma, s katero se verjetno ne more ponášati nobena država; po podatkih Instituta za družbene vede v Beogradu določa dolžnosti in odgovornosti direktorja že 573 različnih zveznih in republiških predpisov;

— po oceni Zveznega pravnega sveta so temeljni pravni predpisi med seboj neusklajeni, v njih se prepletajo različne koncepcije, kar povzroča, da vrsta norm isto materijo v različnih zakonih ureja različno;

— sodišča in pravne katedre ocenjujejo nedomišljenost in nedognanost tudi najbolj pomembnih pravnih predpisov, jim očitajo kazuistiko in težnjo, da urejajo trenutne, izjem-

⁴ Podatki povzeti iz Ekonomske politike 1967, št. 771, stran 10, in iz Borbe 1967.

ne in enkratne situacije, kar povzroča njih kratkotrajnost, dopolnevanje in spreminjanje;

— predpisi vedno znova posegajo imperativno v avtonomno pravo, obvezujejo delovne organizacije, da splošne akte spreminjajo, dopolnjujejo ali izdajajo nove; Institut za družbene vede v Beogradu je ugotavljal, da je bilo v letu 1965 izdanih 45 predpisov te vrste, do srede leta 1966 pa 35.

Na področju delovnih razmerij, kjer naj bi delovne organizacije večidel avtonomno določale medsebojne pravice in dolžnosti, veljajo mimo TZDR še zvezni in republiški predpisi, katere morajo splošni akti vsaj respektirati, da ne zaidejo v nasprotje z njimi. Mnogi pa direktivno nalagajo delovnim organizacijam, kaj naj urejajo pri posamičnih vprašanjih in kako. Področje delovnih razmerij ureja na ta način 93 zveznih in 13 republiških, zaščito na delu pa še 148 predpisov.⁵

Ti predpisi urejajo naslednja področja:

	zvezni	republiški
— splošna vprašanja (zaposlovanje, prazniki, delovna knjižica ipd.)	6	4
— delovni čas	3	2
— osebni dohodek	11	—
— evidenca	4	—
— strokovna izobrazba	51	2
— splošni predpisi zaščite pri delu	63	—
— tehnični predpisi zaščite pri delu	35	—
— ostali predpisi	13	5
skupaj:	241	13

Po nosilcih so ti predpisi:

1. skupščinskih organov (zakoni, priporočila)	23	7
2. upravnih organov (pravilniki, navodila itd.)	218	6

Iz teh podatkov, ki prikazujejo stanje sredi leta 1967, pa ni razvidno število predpisov, ki vnašajo v veljavne predpise

⁵ Podatki in tematska razdelitev po zbirki Propisi I—IV, Zbirka propisa »Prosveta«, Beograd 1967.

spremembe in dopolnitve, kar bi šele omogočilo pregled nad vso produkcijo in dalo realno podobo te pravne dinamike.

Delovne organizacije so pod pritiskom takšne pravne ekspanzije potisnjene v položaj, da v splošnih aktih neprestano nekaj dopolnjujejo, usklajujejo in spreminjajo. To destimulira samoupravno pobudo in otežkoča, da bi se organizacije obrnile k dograjevanju svojih aktov iz lastnih izkušenj in spoznanj. Tak pritisk somoupravno pravo devalorizira in ga spreminja v delegirano in dirigirano pravo.

Državna pravna iniciativa je v razmerju do samoupravnega prava v ambivalentni situaciji: pričakuje od delovnih organizacij izvirnost pri kreiranju norm, obenem pa trpa prostor, v katerem naj bi se samoupravna pobuda razvijala, s svojimi predpisi. Ta ambivalenca povzroča zmedo in daje argumente zahtevam, da je treba sprejeti zakon, ki bo presekala z utopijo o »kolektivnih zakonodajalcih«.

V

To so simptomi nenormalne situacije. Družbenopolitične organizacije, državni organi, znanstvene in strokovne institucije so okupirane z iskanjem mehanizmov, ekonomskih avtomatizmov, pravnih in organizacijskih sistemov, ki naj zagotovijo večjo delovno storilnost in višjo akumulacijo. O problemih dela, kot so racionalna organizacija, sociologija in psihologija dela, humanizacija in psihosocialna klima, noben resen strokovnjak v razviti industrijski družbi ne upa trditi, da niso osrednji faktor storilnosti in akumulacije, ker so spoznanja o tem, da se vprašanja ekonomske učinkovitosti začenejo pri človeku, ki proizvaja, pri skupinah in kolektivih, ne pa predvsem pri pravnih in ekonomskih sistemih, mehanizmih in avtomatizmi, v katere je človek strpan, stara že nekaj deset let. Pri nas pa ostajajo kar naprej odprti in večidel predmet publicistike. Situacija pa je paradokсна še zlasti, ker deklarativno to vemo in ker je to tudi abeceda samoupravljanja, v praksi pa razmišljamo o samoupravljanju in iščemo, kaj bi vanj še vgradili, da bi avtomatično začelo dajati ekonomske rezultate.

Razumne ekonomske formule, domišljeni pravni sistemi, popolni organizacijski mehanizmi ipd., ki so rezultat trdega in dolgotrajnega študija, znanstvenega dela, lahko, ko se institucionalizirajo, kar hitro dvignejo produktivnost in akumulacijo. Zato je odveč dvomiti o tem, ali je take sisteme in formule treba iskati, o njih razmišljati, jih verificirati in jih, če spoznamo zanesljivo njih učinkovitost, institucionalizirati. Nobena razumna družba si ne more dovoljevati, naj gre za kompleksen sistem ali drobno organizacijsko formulo,

voluntarističnih improvizacij, urejanja problemov svoje funkcionalnosti po posluhu in občutku, niti tega ne, da bi prepuščala tok dogodkov praksi in pričakovala od nje odrešilnih pobliskov. Učinki takega prakticizma so samo destruktivni. Marxova misel o človeški aktivnosti kot totaliteti teorije in prakse za sedaj še ni omajana niti s strani teorije ne, ki se zapira v kabinete in pričakuje od prakse, da se ji bo podrejala, in ne od prakse, ki ignorira teorijo in pričakuje od nje, da jo bo samo glorificirala.

Toda formule, sistemi in mehanizmi lahko urejajo vprašanje večje ekonomske učinkovitosti družbe z vsemi pozitivnimi posledicami, ne morejo pa urejati njene humanizacije, osvobajanja razreda in emancipacije človeka. Trend ekonomsko učinkovitih razvitih industrijskih družb kaže, da absolutizacija ekonomske učinkovitosti vodi tudi v dehumanizacijo, v navidezno integracijo, ki pa je najbolj totalna dezalienacija, pa čeprav se družba utaplja v izobilju dobrin.

Takšni perspektivi nasproti je realna zgodovinska možnost socialistična alternativa in samoupravljanje. V našem vsakodnevnem besednjaku nekoliko devalvirano samoupravljanje pa pomeni v vsakdanji praksi, ki ni izjemna, predvsem produktivnost, funkcionalnost in standard, ne pa takšne množične prakse, ki vodi k nastajanju višje zavesti, in ne takšnega oblikovanja zavesti, ki uravnava prakso.

Emanacija samoupravljanja na področju avtonomnega prava je ena od možnosti, da se oblikuje samoupravna zavest, seveda ob tem, da se bije tudi bitka za to zavest, ki bo vedno bolj zmožna uravnati prakso. Zato so težnje, da se to področje odtegne samoupravnemu pobudi, v bistvu odstopanje od samoupravljanja.

VI

Da smo glede samoupravljanja, ki ga skušajo nekateri v čisto političnih in odgovornih diskusijah »demitologizirati«, prišli v zmedo, ko opletamo sicer z istimi pojmi, pa z različno vsebino, kaže očitno, da delovno pravna zakonodaja ščiti delavca, tudi lenega in nesposobnega, proti kateremu je podjetje brez moči. Ob tem se zahteva najmanj enakopravnost obeh »partnerjev«, če že ne zaradi reforme, večja zaščita podjetja.

Ne gre zanikati, da ima veljavna delovna zakonodaja nekatere prvine zaščitne zakonodaje, ki so v navzkrižju s temeljnim konceptom o medsebojnih in recipročnih pravicah in odgovornostih. Toda predmet kritike niso te »zaščitne klavzule«, temveč možnosti, da se vsak poslužuje pravnih sredstev

zaradi zaščite svojih recipročnih pravic. Intencija kritike je, da se ta pravica podredi interesom podjetja.

Očitek o favoriziranem posamičnem interesu je sestavni del razširjene doktrine, ki so se je oprijele nekatere skupine v podjetjih. Te priznavajo samo v procesu dela vodilne delavce za avtentične predstavnike interesov podjetja, ker samo oni lahko spoznavajo ta interes. Interesi ostalih delavcev so ožji, se lahko ali deloma skladajo z interesi podjetja ali pa so tem antagonistični. Medsebojne pravice, dolžnosti in odgovornosti so po tej doktrini fikcija, ker je podjetje ne le pravna, temveč tudi socialna realiteta s svojimi pravicami in dolžnostmi. Ta doktrina je identična z nekaterimi doktrinami ameriškega »Scientific managementa«, ki z istimi argumenti dokazuje, da je samo »management« avtentični nosilec ekonomskih interesov in ciljev podjetja.

Na tej doktrini o dvojnosti interesov, ki je odsev socialne situacije in klime mnogih podjetij, temelje tisti koncepti, ki zahtevajo, da se ta dvojnost tudi legitimira. Enakopravnost podjetja in delavcev pomeni zahtevo po instituiranju posebnih pooblastil za posameznike, ki lahko predstavljajo interese podjetja.

Odprava takih pooblastil, ki so vodilnim osebam rabila pri vzpostavljanju discipline in omogočala učinkovito in naglo ukrepanje pri vodenju delovnega procesa, je, po tej doktrini, med temeljnimi vzroki razrahljane discipline in neracionalne organizacije dela itd., kar povzroča ekonomsko neučinkovitost podjetij.

Brez dokazovanja je mogoče razumeti zahteve po ponovnem konstituiranju pooblastil, ki naj posameznikom omogočijo izvrševanje oblasti v podjetju, poskus restavriranja hierarhičnih struktur in afirmacijo managementa kot principa funkcionalne organizacije. Legaliziranje takih struktur zaradi reforme oziroma njenih ciljev se prikazuje kot optimalna rešitev, ki bo zagotovila red, odgovornost in racionalna razmerja.

Izvirna managerska doktrina na zahodu si na temelju spoznanj industrijske sociologije in psihologije prizadeva uveljaviti management kot funkcionalen princip, ki je navzven brez oblastniških prilastkov. Zlasti mu ne daje na voljo sredstev, da se uveljavi s pritiskom in sankcijami. Podrejanje enotnemu cilju naj zagotove psiho-socialna klima in motivacije, ki učinkujejo integrativno na delo vseh in ustvarjajo občutek istovetnosti njihovih interesov s cilji podjetja ter pozitivne in negativne sankcije, ki jih delavci sprejmejo kot jamstvo odgovornega ponašanja. V okvir teh motivacij sodijo postopki in tehnike, ki delavca vključujejo v urejanje organizacijskih, proizvodnih in personalnih problemov podjetja.

Spoznanje, da so ukazovanje in enostransko uporabljanje negativnih sankcij nemočna in destimulativna sredstva, ki povzročajo frustrativna razpoloženja in latentne konflikte ter znižujejo delovni učinek, je teoretično in praktično precej staro (to seveda ne pomeni, da bistvo managementa le ni manipulacija z ljudmi, ki se kot tako tudi uveljavi, kadar so izčrpana tudi druga sredstva).

Naše variante managerskih doktrin so provincialne, ker še niso presegle klasičnega tejlorizma in nauka o materialni stimulaciji ter o strahu pred sankcijami kot temeljnih principih uspešnega vodenja delovnega procesa. Samoupravljanje je v tej varianti zato formalen, idejnopolitični princip, ki samo obremenjuje racionalno organizacijo in uspešno vodenje.

O tem, da institucionalizacija samoupravljanja še ne vzpostavlja identitete interesov znotraj delovne organizacije in samoupravnih skupnosti sploh, seveda ne kaže izgubljati besedi. Tudi ni potrebno dokazovati, da na sedanji stopnji družbenoekonomske in kulturne razvitosti in razvitosti samoupravne zavesti ni mogoče pričakovati, da bi večina zaposlenih delavcev kaj kmalu spoznavala v materialnih in moralnih interesih podjetja svoje »dolgoročne« interese in jim »kratkoročne«, neposredne interese podrejala.

Toda gre še za dvoje: prvič, ni samo vodilni delavec zaradi svojega položaja v procesu dela sposoben spoznavati in razlagati interese in cilje podjetja in »dolgoročne interese« delavcev, večina ostalih delavcev pa tega ni zmožna. Ni samo položaj v procesu dela, temveč je tudi materialni in socialni položaj med momenti, ki omogočajo spoznavanje teh interesov. Praksa pa kaže, da kljub takim momentom to spoznavanje ni vedno zanesljivo in da se cilji in interesi podjetja v zavesti vodilnih delavcev začno prikazovati tudi kot izolirani in neodvisni tako od interesov ostalih delavcev podjetja kot od interesov širše družbene skupnosti in interesov delovnih ljudi sploh. Drugič pa preseganja »dvojnosti interesov« ne more uspešno urejati nikakršen pravni ali ekonomski sistem, vsaj ne za dalj časa, temveč samoupravna praksa, v kateri vedno več delavcev spoznava potrebnost podrejanja in usklajevanja posamičnih interesov z interesi skupnosti, praksa, v kateri se samoupravna zavest potrjuje kot zavest o integralnih interesih razreda in družbe.

VII

Ko se srečujemo s pojavi, da se samoupravljanje kot aktivnost in pobuda ne uveljavlja, da se širi razpoloženje, naj se restavrira državna intervencija, ker zagotavlja večjo sta-

bilnost, pravno in socialno varnost ter družbeno učinkovitost, ko se prikazuje normativna avtonomija kot emanacija samoupravljanja za nefunkcionalno ter v nasprotju s cilji gospodarske reforme, je treba znova verificirati samoupravni koncept v praksi in ugotoviti, ali je vzrok takšnih pojavov samoupravni koncept ali deformirana praksa.

Nenormalno je vztrajati deklarativno pri samoupravnih koncepcijah, v praksi pa jih postopoma demontirati, zasebno in na pol javno jih ocenjevati kot mit, ki se ga kot realisti otresamo, za zunanjo rabo pa jih še vedno razglašati kot naš temeljni družbeni in politični koncept, kot našo socialistično orientacijo. Konflikt v pojmovanjih je očiten, komaj prikrit, čeprav ne priznan. Treba ga je legalizirati in koncepte med seboj soočiti. Prepričan sem, da smo dovolj odprta družba, ki bo zmožna takšno konfrontacijo izpeljati brez pritiskov, brez diskvalifikacij in brez diskriminacij. Če se stališča ne zbližajo, potem je treba nasprotja priznati in dopustiti, da se presežejo in razrešijo v družbeni praksi in v odprtem boju mnenj.

Prikrivanje nasprotij in iskanje srednjih poti, dajanje koncesij enkrat na eno drugikrat na drugo stran samo vzdružuje in pogloblja konfliktne situacije, kumulira probleme in povzroča stagnacijo ter nepotrebno zapravljanje materialnih in umskih energij.

Vida Tomšič

Federacija, republike, narodi, narodnosti in zbor narodov

Vida Tomšič, predsednica Zbora narodov zvezne skupščine v tem aktualnem intervjuju odgovarja na vprašanja o temi: »Federacija, republike, narodi, narodnosti in zbor narodov«. V imenu uredništva ji je vprašanja stavljal odgovorni urednik revije Zdenko Roter.

UREDNIŠTVO: Po ustavi 1946 in ustavnem zakonu 1953 naj bi se zbor narodov sestajal obvezno zlasti v primerih, ko bi vnašali spremembe v ustavo, in fakultativno, kadar bi šlo za vprašanja enakopravnosti in interesov narodov in narodnosti v Jugoslaviji.

Kot predsednica zbora narodov zvezne skupščine boste najlažje odgovorili na vprašanje, ki ga zastavljajo mnogi: zakaj se je v preteklih ustavnih obdobjih zbor narodov tako redko sestajal?

VIDA TOMŠIČ: Odgovor je že v vprašanju samem: zbor narodov je imel pred ustavnimi amandmaji 1967 zgoraj omenjeno funkcijo. Ustave nismo mnogokrat spreminjali, poseben predlog za sejo zbora narodov

so dali lani člani delegacije BiH. V okviru ustavnih sprememb, ki so sledile IV. plenum CK ZKJ, je bila lani tudi predlagana sprememba take izjemne vloge zbora narodov. Lani sprejeti ustavni amandmaji tudi v drugih ozirih poudarjajo vlogo skupščine. Vprašanja enakopravnosti narodov in narodnosti smo v prejšnjih obdobjih obravnavali in usklajevali v vseh takratnih institucijah političnega sistema: prek političnih organizacij, prek zveznega izvršnega sveta (katerega člani so bili predsedniki republiških IS), prek zvezne skupščine. V tistem času skupščinski sistem še ni imel sedanjega pomena; v skupščinah smo bolj potrjevali že prej zunaj njih dosežene dogovore.

Glede na takratni družbenogospodarski sistem, posebno v prvem obdobju naše socialistične graditve, tedaj, ko je bil državnoadministrativni način koncentracije in delitve investicijskih in drugih skladov objektivno nujen, pogojen z razvojem proizvodnih sil in uresničevan zaradi tega razvoja, je politični sistem poudarjal operativno funkcijo vlade in partije ter drugih organizacij.

UREDNIŠTVO: V tem odgovoru je vsebovano tudi mnenje, da so obstajala tudi v tistem obdobju odprta vprašanja v odnosih med republikami, narodi in narodnostmi, le da so bila urejena po drugi poti, ki je bila prav tako legalna pot. Ali je to točno?

VIDA TOMŠIČ: Vsekakor so določena vprašanja obstajala, čeprav niso vselej imela pomena in oblik medrepubliških oziroma mednacionalnih odnosov, kakor dobivajo, nasprotno, mnoga vprašanja to obeležje sedaj, čeprav gre v resnici za splošna vprašanja razvoja naše socialistične družbe. Predvsem so se ta vprašanja takrat nanašala na zelo velike razločke v gospodarski in splošni razvitosti posameznih republik in pokrajin. V okviru problemov planskega gospodarskega razvoja in industrializacije cele Jugoslavije je bilo treba dosežati soglasja. Zato je bil pomemben dogovor vodečih družbenih sil, ki je bil nato — če je bil takšnega značaja — seveda potrjen po takrat »legalnih« ustavnih in zakonskih poteh.

V revolucionarnem osvobodilnem boju smo uredili politična in kulturna vprašanja v odnosih med narodi, narodnostmi in republikami, izrazili smo to tako v avnojskih sklepih kakor kasneje v ustavi. Odnosi med narodi in republikami, kar zadeva gospodarstvo, pa so bili v teh obdobjih načrtani samo načelno. V NOB smo izoblikovali na temelju aktivno uveljavljene pravice narodov do samoodločbe na podlagi skupnih interesov skupne organe federacije — predvsem za zunanjo politiko, za obrambo in za gospodarski razvoj. Le tako združeni smo tudi uspešno nastopali na vseh povojnih mednarodnih konferencah o miru, o mejah in o statusu Jugoslavije; le tako smo lahko zagotovili največ za vse narode in narodnosti ne samo leta 1945 in 1946, ampak tudi 1948, to je, združeni smo si zagotovili položaj, ki nam je omogočil, da smo se organizirali kot politično svobodna socialistična država, ki sama ureja medsebojne odnose svojih narodov, brez vmešavanja od zunaj.

Poglavitno odločitev, da s pomočjo centraliziranega državnega vodenja gospodarstva pospešimo razvoj države in s tem omogočimo

socialistične družbene odnose, so tedaj sprejeli vsi družbeni činitelji vsestransko, demokratično. Tako smo tudi organizirali organe, ki so stvari operativno dnevno izvajali. Če bi vsak problem gospodarskega razvoja v tistem času pretresali kot mednacionalni, se mi zdi, da bi bolj škodovali stvari, kakor pa omogočali enoten boj delavskega razreda Jugoslavije proti pravkar premaganim okupatorjem, proti kapitalističnim in šovinističnim lastnim sovražnikom. Ne smemo pozabiti, da so v NOB in v tej dobi, ki jo upravičeno imenujemo obdobje revolucionarnega etatizma, obračunavali delovni ljudje vseh narodov Jugoslavije z lastnimi izdajalci in kolaboracionisti in se pri tem naslanjali na internacionalizem in solidarnost delavskega razreda vseh narodov. Bilo je očitno, da je delavec-Kalander razbil mit o enotnem narodnem blagru, vzel v roke narodno osvoboditev in začel dajati afirmaciji naroda socialistično vsebino. Osvoboditi se s svojimi silami, živeti od dela svojih rok! Tako je prva misel veljala izgradnji materialnega temelja, in to tudi s pomočjo revolucionarne državne intervencije. Druge izbire ni bilo, čeprav je prav vloga države v ekonomiki vir nevarnosti za socializem. Takratnih organizacijskih in vsebinskih odločitev ne gre meriti s sedanjimi merili samoupravljalvske družbe — merimo jih lahko samo po uspehih. In poglobitno je, da smo v hudih povojnih letih in v zapletenem mednarodnem položaju pravočasno začeli boj z birokratskim etatizmom ter tako zagotovili in pospešili procese, ki se sedaj zmagovito uveljavljajo v samoupravljanju, pri uveljavljanju delavca kot nosilca odločitev v proizvodnji in pri delitvi, v osvobajanju dela kot temelja za uveljavljanje človeka v vseh razsežnostih in s tem polne potrditve naroda.

Probleme, ki nastajajo v razmerju federacija—republike oziroma med republikami, moremo tudi danes razumeti in razreševati kot probleme, nastale v premagovanju birokratskega etatizma in z rastjo samoupravljanja. Premagovanje etatizma pomeni priznavati mednacionalne in medrepubliške odnose ne samo političnih in kulturnih dimenzij, ampak predvsem priznavati, da obsega poln razvoj naroda pravico do samostojnega razpolaganja s svojim presežnim delom.

UREDNIŠTVO: Obstaja mnenje, da pomenita ustavni obdobji 1946—1953 oziroma 1953—1963 glede tega korak nazaj od avnojskih načel in da kaže šele prestrukturiranje z ustavnimi amandmaji v lanskem letu nekako spet na približevanje avnojskim načelom. Kaj mislite o tem?

VIDA TOMŠIČ: Ustavo iz 1963 štejemo lahko ne za vrnitev k avnojskim načelom, ampak prevsem za njihov nadaljnji razvoj, za nadaljnjo stopnjo ustvarjalne uporabe marksizma — za nadaljnji korak k uveljavljanju proizvajalca v družbi in hkrati s tem k razreševanju narodnega vprašanja kot vprašanja osvoboditve dela. Nekateri ljudje skušajo v zadnjem času ponovno postavljati delavski boj zoper boj za afirmacijo naroda. To je seveda popolnoma zgrešeno, da ne rečem še kaj več, saj vsebuje boj za ostvaritev zgodovinskih interesov delavskega razreda tudi boj za narodno osvoboditev. Kapitalizem je

sicer s koncentracijo materialnih sil povzročil nastanek velikih nacionalnih ekonomij, toda hegemon boja za osvoboditev in polno enakopravnost narodov je na sedanji stopnji razvoja proizvodjalnih sil, v času imperialistične etape kapitalizma, lahko le delavski razred. Zgodovina NOB je prav šolski primer za to. Le boj proti izkoriščanju in diskriminaciji vsake vrste lahko vključuje boj za resnični internacionalizem, za povezovanje sveta enakopravnih svobodnih narodov. Kadar se internacionalizem delavskega gibanja razume ali razlaga kot nacionalizem, potem ne gre za resnično marksistično delavsko gibanje, temveč za odklon od tega.

Pravni predpisi, ki naj bi zagotovili uveljavljanje zgodovinskega interesa delavskega razreda kot procesa osvobajanja dela, pa seveda niso programi, pač pa odsev vsakokratne realnosti materialnega razvoja in odnosa sil, zato pogosto izražajo določene kompromise. Pri takih nujnih kompromisih smo se trudili, da bi v bistvu obdržali razvoj v pravi smeri. Mislim, da je prav zgodovina razvoja Jugoslavije po vojni polna dokazov, da dnevnih odločitev nismo razglašali za večna načela. Nekatere ukrepe smo že uvajali kot začasne, druge smo po kritiki prakse spreminjali. Pri tem smo pač morali večkrat zavreči kot negativno na določeni stopnji družbenega razvoja in razvoja proizvodjalnih sil, kar je bilo še včeraj dobro! V tem smislu bi bilo zanimivo preučiti povojne korake naprej ali nazaj, kar zadeva njihov pravi pomen, namreč, ali so bili res koraki nazaj ali le utrditev baze, ki nam je omogočala korak naprej. Nihče ne zanika, da ni bilo pri tem tudi škodljivih zmot in napak. Očitno se tudi z našo revolucijo dogaja tako, kakor je Marx v »Osemnajstem brumaireu« pisal o poteku proletarskih revolucij, ki »...nepretrgoma kritizirajo same sebe, neprenehoma se ustavljajo v svojem lastnem toku, povračajo se k navidez doseženemu, da bi začele zopet znova, rogajo se neusmiljeno — temeljito polovičarstvu, slabosti in klavrnosti svojih prvih poskusov...«

Morda se sedaj lahko kabinetsko dokazuje, da v navedenih ustavnih obdobjih vseh avnojskih načel nismo enako intenzivno razvijali. Pri tem se mi zdi, se meri na to, da se je AVNOJ konstituiral na temelju političnih delegacij narodnoosvobodilnih svetov iz posameznih republik in področij. Vendar se zdi primerno vprašati — ali nismo pglavitnim načelom politične enakopravnosti narodov dodajali v povojnem času nove vsebine in moči, ki o njih takrat nismo govorili niti mnogo razmišljali, to je delavsko in družbeno samoupravljanje, vse širše mednarodno povezovanje Jugoslavije, vključevanje v mednarodno delitev dela in podobno.

Razvoj ni šel seveda niti brez deviacij niti gladko in premočrtno. Na podlagi sedanjih spoznanj, po svojih in tujih izkušnjah tudi vemo, da se polnemu uveljavljanju socialističnih družbenih odnosov vključno s polno uveljavitvijo narodov ne upirajo samo preživele kapitalistične formacije, ampak da nastaja odpor tudi iz objektivnih in subjektivnih pogojev, v katerih delavski razred in njegove politične organizacije organizirajo državo in jo uporabljajo kot svoj razredni instrument. Boj z birokratskim etatizmom za to v prvi vrsti ni ustavnopravni problem, čeprav odseva v konkretnih formulacijah ustav. Kasnejše zmage nad birokratizmom omogočajo kritično presojo preteklih kompromisov. Tako se tudi ustavi iz 1963 očita, da ni dosledna v normativnih izpeljavah lastnih deklaracij, pa

tudi, da predstavlja, npr., glede položaja avtonomnih pokrajin korak nazaj od prejšnjih ustav. V vsakem obdobju imamo torej določene težave, ko iščemo pravne formulacije za določitev socialističnih odnosov in za pospešitev njihovega razvoja. V nadaljnjem razvoju zakonodajstva se bomo temu izognili, če bomo napravili vse več prostora samoupravnim odločitvam, dogovorom, tako da bi bili republiški in predvsem zvezni zakoni res le tisti okvir, ki bi dal gotovost, ne da bi utesnjeval.

UREDNIŠTVO: Obstajajo pa tudi mnenja, da je bila ustava iz leta 1946 sprejeta pod vplivom sovjetske ustave, se pravi, da naj bi bili v tej ustavi tudi recidivi stanilizma.

VIDA TOMŠIČ: To ni novo mnenje. Bili smo mlada socialistična država, zato ni nič čudnega, da smo se zgledovali tudi po prvi državi socializma, ki je imela v tistem času ne samo velikanski ugled v protihitlerjevski koaliciji, ampak je tudi dokazala svojo življenjsko moč in zmožnost. Toda imeli smo, kot vemo, svoj posebni razvoj revolucionarne ljudske oblasti in predvsem poleg samostojnih komunističnih strank Osvobodilno fronto, iz katere je rastla nova nepartijska, neposredna politična aktivizacija množic. Zato je o »recidivi«
stalinizma težko govoriti. Sovjetskega vpliva pa tudi ne gre enačiti s stalinizmom, posebno še, če pomislite na leninsko obdobje! V tem smislu sovjetskega vpliva ne gre zanikati, ne gre pa tudi zanikati, da smo v okviru svojih živih organizmov, zraslih iz vstaje in revolucije, ohranili svojo pot v socializem in da smo se v okviru te ustave in teh političnih institucij stalinizmu tudi uspešno uprli.

UREDNIŠTVO: Neučinkovitost zbora narodov pred ustavnim amandmajem aprila 1967 povezujejo mnogi z vprašanjem tako imenovane pobude, se pravi, dejanske možnosti, da po poti hitrejšega in preprostejšega postopka pride do njegovega sklica, če gre za vprašanje enakopravnosti narodov in narodnosti ali kadar gre za pravice republik, določenih z ustavo. Ali govore in koliko govore vaše izkušnje, da so sedanji položaj zbora narodov in pobude za njegov sklic bolj urejene? Drugače povedano: ali določbe ustavnega amandmaja o obveznem sestajanju zbora narodov bistveno olajšujejo uresničevanje njegove funkcije?

VIDA TOMŠIČ: Že iz prejšnjega odgovora sledi, da bi šele kompleksnejša zgodovinska ocena preteklega obdobja ugotovila, če res lahko za čas, ko smo imeli zbor narodov, pa se ni sestajal, govorimo o neučinkovitosti zbora narodov. Če smo imeli instrument, ki ga skoraj nismo uporabljali, še ne pomeni, da je takšno stanje identično z njegovo neučinkovitostjo. Narobe, zdi se mi, da že sam obstoj zbora narodov, možnost, da ga lahko vsaka republika pokliče v akcijo, in

prepričanje, da je zbor narodov lahko — čeprav skrajnje, vendar učinkovito sredstvo za urejanje določenih vprašanj in medsebojnih odnosov, da je že samo to po svoje delovalo, da smo določene zadeve iz teh razmerij urejevali tudi po drugih poteh, ki so bile običajne in zakonite v prejšnjih obdobjih in v katerih je bil tudi zagotovljen vpliv republiških vodstev.

S tem pa seveda ne mislim, da je bilo to obdobje brez nevarnosti za socialistično uveljavitev enakopravnosti republik, narodov in narodnosti. Končno je IV. plenum CK ZKJ razkril uporni značaj in brezobzirnost birokratskega etatizma. Pri tem je seveda jasno, da samo s pravnimi predpisi ne bi mogli izbojevati tega boja, ki ga je IV. plenum označil za boj etatistično-birokratskih sil proti demokratskim-samoupravljaljskim silam. Krepitev samoupravljanja in reforma kot revolucionarnodružbeni proces sta omogočila uveljavitev socialističnega samoupravljanja v okviru republik, uveljavitev narodov in narodnosti proti birokratskemu etatizmu, ki je poskušal varovati svoje položaje s silo in opiraje se na nacionalistični unitarizem. V zvezi s IV. plenumom se torej postavlja tudi nasprotno vprašanje: ali to, da smo razkrili in premagali to nevarnost, ne dokazuje, da so se v našem razvoju socialistične samoupravljaljske sile okrepile, da sta se z njimi okrepila samostojnost ter občutek enakopravnosti narodov in narodnosti, ki so s svojo rastjo — gospodarsko in družbeno — postajali čedalje zahtevnejši glede nove vsebine in novih oblik svoje uveljavitve in občutljivejši glede tistega poslednjega, toda v celi zadevi najvažnejšega vprašanja, namreč vprašanja o razpolaganju s presežnim delom. To vprašanje je ustava iz leta 1963 načelno in za ustavo dovolj natančno določila kot stvar proizvajalca. Pri izvajanju tega načela smo se soočili z najhujšim odporom birokratskoetatističnih struktur, ki smo jim s IV. plenumom in z reformo zadali odločilni udarec. Prenos odločanja o razširjeni reprodukciji na same proizvajalce in njihove organizacije bistveno in revolucionarno spreminja proizvajalne odnose in zahteva ter povzroča spremembo vseh družbenopolitičnih institucij — od zveze komunistov do skupščin. Na temelju pravice do svobodnega razpolaganja s presežnim delom v združenem delu in v okviru družbenopolitičnih skupnosti se vloga federacije vzpostavlja sedaj kot instrument delovnih ljudi in republik ter avtonomnih pokrajin za urejanje določenih skupnih zadev in ne kot supernacionalna struktura birokratskega centralizma, postaja tedaj mesto samoupravljaljskega dogovarjanja in izgublja vlogo direktivnega središča.

Spremembe v položaju, funkciji in delu zbora narodov z amandmaji iz leta 1967 so sestavni del spreminjanja vloge federacije, sestavni del ne samo procesa decentralizacije, ampak predvsem deetatizacije družbenih odnosov.

Zbor narodov ima sedaj v določenih vprašanjih vlogo z zveznim zborom enakopravnega zbora (pri vprašanjih narodne obrambe, državne varnosti in zunanje politike, to je pri vprašanjih, v katerih je zvezni zbor doslej samostojno odločal), dalje se mora zbor narodov obvezno izjaviti o vsakem temeljnem in splošnem zakonu, če ima kaj pripomniti s stališča zavarovanja enakopravnosti republik, narodov in narodnosti. Zbor narodov se mora, razen tega, da odigrava posebno vlogo pri spreminjanju ustave in pri povezovanju zvezne in republiških skupščin, sestati, če to zahteva pet njegovih članov ali predsednik

skupščine. Po dosedanjih izkušnjah pa sodim, da življenje zbora narodov tudi po sprejetih amandmajih ne zadovoljuje in da bomo morali njegov položaj še spremeniti oziroma spremeniti strukturo zvezne skupščine. Sedanje stanje občutimo kot prehodno — treba bo verjetno napraviti še korak naprej, morda tako, da bi zvezni zbor volili v republikah oziroma avtonomnih pokrajinah po načelu enakega zastopstva.

Na vprašanje, če določbe ustavnega amandmaja o obveznem sestajanju zbora narodov bistveno olajšujejo uresničevanje njegove funkcije, bi za dosedanje obdobje pravzaprav odgovorila: da, toda še ne povsem.

UREDNIŠTVO: Vaš zadnji odgovor nekoliko preseneča, ker je splošno mnenje drugačno. Očitno gre za težave. V čem so te težave?

VIDA TOMŠIČ: Sedanji položaj zbora narodov je nekako prehodni. Najprej velja opozoriti na to, da je 70 poslancev zbora narodov med tistimi poslanci, ki so — lahko bi rekli — najintenzivneje zaposleni v vsej skupščinski organizaciji z raznimi funkcijami zveznega in republiškega značaja. So polnopravni člani zborov svojih republiških skupščin, polnopravni člani zveznega zbora in delajo po večini v enem ali več odborih zveznega zbora ali pa so člani zveznega izvršnega sveta. To pomeni, da uveljavijo vse svoje poslanske pobude že pri poprejšnjem obravnavanju določenih zadev. Ker se o zakonih in drugih aktih v odborih in v zveznem zboru zelo temeljito razpravlja — in člani zbora narodov že tam polno sodelujejo, potekajo seje zbora narodov na videz formalno, čeprav gre za pomembno soglasje glede raznih skupščinskih aktov, s stališča enakopravnosti republik, narodov in narodnosti ter varstva z ustavo določenih pravic republik. Preden pa se posamezna republika ali poslanec odloči, da zastavi vprašanje z vidika kršitve enakopravnosti republik ali varstva z ustavo določenih pravic republik, tudi sedaj zadevo temeljito premisli. Ako bi namreč vse težave, deficite, pomanjkljivosti sistemskih rešitev in podobno poskušali urejati s teh vidikov, bi stvari verjetno zapletali in zakrivali pravo naravo problemov. Prav v navzkrižjih razvijanja dela zbora narodov čutimo, da ne gre le za enakopravnost in za varstvo z ustavo določenih pravic republik in narodov, ampak za razvoj vsega samoupravnega sistema, da gre za boj med etatistično ali skupinsko lastninskimi in samoupravljaljskimi težnjami. Tega boja ne gre bojevati, kot da je samo mednacionalen, čeprav je tudi to, temveč ga je treba bojevati predvsem kot boj za pravo pozicijo delavca, delovnega človeka, ki obsega tudi njegovo samoupravljaljsko pravico v okviru republike in naroda. Ta boj se bije v vsem mehanizmu družbenega samoupravljanja v vseh zborih zvezne skupščine; zbor narodov je le eno od orožij v tem boju, ki naj prispeva k demokratičnemu usklajevanju pogosto nasprotujočih si interesov ali pogledov. Doslej seje zbora narodov niso bile dolge niti na zunaj polne — deloma zaradi omenjenih vprašanj njegove sestave in organizacije, deloma, ker se tudi skupščina sama šele sedaj čedalje bolj uveljavlja. Saj gre še za celo vrsto vprašanj, kakor, npr., za vprašanje odnosa skupščine in izvršnega sveta ter uprave, postopka itd.

Vendar, mislim, lahko trdim, da je zbor narodov pričujočen in učinkovit prav s tem, da obstaja kot možnost, da skupno, brez majorizacije, uredimo določena vprašanja — čeprav ne samo na sejah. Mislim, da smo začeli glede tega nekatere zadeve zadovoljivo razreševati.

Pri izpolnjevanju delovnega načrta, ki ga ima zbor narodov, pripravljajo delovne skupine poslancev zbora narodov stališča in predloge o nekaterih izredno pomembnih vprašanjih: o vlogi zbora narodov pri kreiranju zunanje politike, o razvoju nerazvitih, o financiranju družbenopolitičnih skupnosti, o odnosih med zvezno in republiško zakonodajo, o uveljavljanju enakopravnosti jezikov in pisav.

UREDNIŠTVO: Ustavna in politična funkcija zbora narodov je tudi, zagotoviti tako enotnost federacije kot samostojnost pobude republik in pokrajin. Kako je zbor narodov pod vašim predsedstvom usklajal ti dve načeli, težnje, ki iz njiju izhajajo, in nedvoumne dileme, ki jih sprožata?

VIDA TOMŠIČ: V vprašanju ste prav dobro opisali tako rekoč protislovni položaj in nalogo zbora narodov. Prav takšna njegova funkcija je najpomembnejša: da predstavlja samoupravnost republik in pokrajin ter hkrati tako rekoč vsakodnevno vpliva na razvoj federacije kot njihovega instrumenta, ne pa kot nečesa, kar je iznad njih. V tem smislu je uveljavitev zbora narodov aktiven odklonilen odgovor prizadevanjem, da bi v korist moči federacije zmanjševali samostojnost republik in pokrajin. Prav tako pa tudi odgovor na stališča — češ federacija se nas ne tiče, trpimo jo kot nujno zlo! Stalna prisotnost republiških delegacij v zvezni skupščini naj močno poudarja značaj našega federalizma kot stalnega skupnega odločanja in ne kot enkratnega dejanja. Že v sedanji fazi, ko šele uveljavljamo to novo vlogo zbora narodov — saj pišemo šele njegov poslovnik —, lahko trdimo, da tudi zbor narodov postaja eden od činiteljev uveljavljanja družbenoekonomske samostojnosti republik in odpravljanja prizadevanj, ki so organe federacije krepila kot centralistično državne. Tako gradimo in krepimo socialistično enotnost jugoslovanske federacije kot demokratičnega povezovanja od spodaj navzgor, kot oblike tiste, za sedanji čas prepotrebne demokratične integracije, v kateri nihče ne izgublja svoje individualnosti.

UREDNIŠTVO: Nasprotja, ki izvirajo iz različne gospodarske in kulturne razvitosti posameznih pokrajin, republik, narodov in narodnosti, so znano dejstvo. Kako so se težnje, da se ta nasprotja odpravijo ali zmanjšajo, izpričale v razpravah in zahtevah v zboru narodov?

VIDA TOMŠIČ: Problemi, o katerih govorite, so resnično ves čas pričujoči v delu zbora narodov. V sedanjem obdobju in za v prihodnje se zdi, da bo iskanje skupnih izhodišč za premagovanje tako slabe

razvitosti vse socialistične Jugoslavije kakor izredno velikih razlik znotraj nje ena njegovih poglavitnih nalog. Obširno debato o teh vprašanih pričakujemo na temelju dela, ki ga opravljajo že omenjene skupine poslancev zbora narodov. Ena od teh skupin se ukvarja s problemi razvoja nerazvitih, z instrumenti, ki jih imamo za premagovanje razlik v razvoju, druga skupina pa se ukvarja s problemi financiranja družbenoterritorialnih skupnosti, predvsem s problemi odnosov federacija—republika—občina ter avtonomna pokrajina glede sredstev za njihove proračune oziroma družbene službe.

Že dosedanje delo teh skupin, ki se naslanjajo posebno na republiške skupščine in na strokovnjake, poudarja prizadevanje, da ne bi postavljali samo trenutne probleme, ampak da bi skušali začrtati dolgoročneje načrte in metode razreševanja. Seveda je naše delo vtakano v celotno delo skupščine. Kakor veste, se sedaj tako rekoč vsi zbori skupščine ukvarjajo z vprašanji sistema dohodka in delitve dohodka, planiranja, pregleda izvajanja srednjeročnega plana, ugotavljanja bilance federacije. Priprave za IX. kongres ZKJ zahtevajo prav tako zelo intenzivno razčiščevanje načelnih izhodišč pri razreševanju gospodarske vsebine mednacionalnih vprašanj. Delo poslanskih skupin zbora narodov se bogati ob vseh teh pobudah, tako da lahko v kratkem pričakujemo vsestranske in — upam — učinkovite obravnave in sklepe o teh vprašanjih.

UREDNIŠTVO: V svojem zanimivem predavanju na elektrotehniški fakulteti ste v okviru svobodne katedre govorili tudi o računih v odnosih med razvitimi in nerazvitimi, o tem, da vsi zahtevajo, da bi bili računi čisti. Ali smem vprašati, kako je s temi računi?

VIDA TOMŠIČ: Govorila sem o tem, da moramo priti do možnosti čistih računov, ker ustvarja tako sistem etatističnega odvzemanja in političnega razdeljevanja dohodka, ki je veljal do reforme kot sestavni del etatističnega razpolaganja z razširjeno reprodukcijo, kakor vztrajanje pri podobnih tendencah tudi še po reformi, ki jih hranijo še ne do kraja razčiščeni odnosi iz prejšnjih let, prav pri vseh republikah in avtonomnih pokrajinah občutek, da izgubljajo tako tiste, ki so »dobivale«, kakor tiste, ki so »dajale«. Poskusi, da bi se za nazaj obračunali vsi tokovi prelivanja, so — kolikor sem mogla zaslediti — ostali vsi na pol poti. Doslej so ti obračuni nosili pečat neposredno zainteresirane republike ali pokrajine — vsaka dokazuje svojo »izgubo«.

Verjetno lahko potegnemo črto glede preteklega obdobja bolj s političnim obračunom kot gospodarskim. Ta obračun bi lahko po mojem mnenju, formulirali takole: z dosedanjim sistemom zbiranja in delitve sredstev smo v Jugoslaviji napravili verjetno največ, kar se je dalo napraviti za premagovanje objektivnih, tako rekoč stihijnih tendenc, znanih po vsem svetu, ki povzročajo hitrejši razvoj razvitih in povečujejo razloček med razvitimi in nerazvitimi. Da bi premagali ta objektivni tok, da bi pospešili razvoj vse države in da bi ustvarjali materialno podlago za enakopravnost narodov Jugoslavije, smo delali

korekcije in prelivali sredstva na nerazvita področja. Razvoj je opazen povsod. Nerazvitost ni več enaka prejšnji — toda na novi ravni so ostale velike razlike. Podatki iz posameznih republik kažejo, da je absolutni dohodek sorazmerno hitro rasel tudi v nerazvitih področjih, medtem ko je dohodek na prebivalca v njih relativno močnejše zaostajal za razvitimi. Dvig dohodka na prebivalca se niža zaradi po vsem svetu znanih spremljajočih pojavov nerazvitosti — zaradi velikega povečanja prebivalstva, tako da so demografski kazalci sami po sebi izraz slabe razvitosti. Zato je treba primerjati tudi druge številke, ki nam kažejo velik napredek proizvodnih sil v vsej Jugoslaviji. Kar je povzročalo posebno v zadnjih letih, zlasti pa do gospodarske reforme, nelagodnost in trenja, je po mojem mnenju predvsem etatistični način zajemanja in razdeljevanja sredstev, ki je — po začetni upravičenosti — začel vse bolj prihajati v nasprotje tudi z resničnimi interesi vseh, razvitih in nerazvitih. »Politične« tovarne ne dajejo dovolj dohodka in predvsem ne zagotavljajo uspeha na mednarodnem trgu. Na vseh področjih, posebno na nekaterih nerazvitih, imamo tudi objekte, ki se v novih tržnih razmerah in v razmerah, ko se vključujemo v mednarodno delitev dela, šele bojujejo za rentabilnost. Na drugi strani pa je administrativno zajemanje dohodka tam, kjer se je formalno, pasiviziralo razvitejša področja in delovne kolektive ter gojilo občutek, da se ne »izplača« biti produktivnejši, čeprav se je k razvitejšim stekal večji dohodek tudi zaradi zaprtosti našega trga, carinskih zaščit, politike cen, ki so favorizirale predelovalno industrijo in depresirale poljedelstvo ter drugo primarno proizvodnjo. Zato je treba priti do čistih računov predvsem tako, da bomo dohodek ugotavljali in delili ob neposrednem sodelovanju in vplivu proizvajalca samega, ob delovanju zakonitosti blagovne produkcije v vsaki fazi razširjene reprodukcije in na vseh ravneh. To torej ne bo samo »medrepubliško« dogovarjanje, ampak čedalje bolj stvar proizvajalcev, potreba gospodarskega razvoja in potrditev socialističnih družbenih odnosov kot stimulatивnejših za razvoj produktivnosti. Zato so pogoji za čiste račune: spremenjen sistem razpolaganja z razširjeno reprodukcijo, s presežnim delom in na tej podlagi drugače postavljeni bančni, kreditni, devizni sistem itd., pa tudi vloga republike pri usklajevanju vsega družbenoekonomskega razvoja.

Pri nas je, kakor končno tudi v svetu, problem razvoja nerazvitih oziroma manj razvitih področij sestavni del narodnega vprašanja, vprašanja odnosa med republikami in vloge federacije.

Hitrejši razvoj manj razvitih je v razmerah družbene in gospodarske reforme čedalje bolj vezan na ravnanje in mobilizacijo sil in sredstev v teh območjih samih. Skupni interesi vseh delovnih ljudi Jugoslavije, da se manj razviti deli naše države razvijajo skladneje kot doslej, pa naj se glede zbiranja potrebnih materialnih sredstev izrazijo v dogovorjenih instrumentih, ki pa ni treba, da bi bili v nasprotju z voljo proizvajalcev ali pa v njihovo škodo. Razčiščevanje problemov dohodka in delitve po delu je podlaga za demokratično, ekonomsko centralizacijo sredstev in za takšno njihovo porabo, ki jo terja ne le interes nerazvitih, ampak interes prav vseh delavcev in občanov, vseh narodov in republik Jugoslavije. Tako bi zagotovili, da nihče ne bi živel od dela drugega, obenem pa bi to izražalo stalno

pripravljenost delovnih ljudi, da na podlagi socialistične solidarnosti razvijamo svojo skupnost.

UREDNIŠTVO: Napovedi o reorganizaciji obstoječega skupščinskega sistema na zvezni in republiški ravni, vključno z zborom narodov, imajo različne odmeve. Obstoje ugovori, da vnaša neprestano spremijanje oblik našega političnega sistema v življenje nemir in občutek pravne ter politične ne-varnosti. Obstajajo pa tudi prepričanja, da bi bilo mogoče uresničevati skladnejši družbeni in politični razvoj pri nas predvsem z večjo strokovnostjo ter s tem s funkcionalnostjo obstoječih skupščinskih teles. Kaj mislite o tem?

VIDA TOMŠIČ: Ustanovitev komisije za ustavna vprašanja je res povzročila komentarje, češ da gre za bistvene spremembe obstoječega sistema; govorili so o »reviziji« ustave, čeprav smo ob ustanovitvi te komisije poudarjali, da naj predvsem ugotovi, kako se uveljavlja ustava iz leta 1963, in s tega stališča šele predlaga morebitne spremembe. Mislim, da se strinjamo glede tega, da ustava iz leta 1963 še ni uveljavljena in da sedaj ni poglobljeno razmišljanje o njeni spremembi, ampak o njenem uveljavljanju, o tem, kaj ovira, da bi prišel do izraza osnovni duh ustave, ki smo jo imenovali ustava človeka, dela in samoupravljanja.

Potreba po spremembi se kaže doslej prav ob položaju in vlogi zbora narodov, torej ob strukturi zvezne skupščine, s tem v zvezi pa tudi ob načinu volitev v zvezno skupščino. Posebno pozornost posveča ustavna komisija tudi trditvam, da se normativni del ustave ne sklada s splošnim, uvodnim delom in da je to povzročilo, da se je pretirano razvilo zvezno zakonodajstvo in uveljavljalo odločanje organov federacije tudi glede vprašanj, ki o njih uvodni del ustave poudarja, da so stvar samoupravnih organov oziroma republik.

Vendar se zdi, da vlada nejasnost v veliki meri tudi glede tega, kaj je enotnost političnega in družbenogospodarskega sistema, ki si jo narodi in občani zagotavljajo prek federacije. Če bi namreč razjasnili, kaj je temelj enotnosti sistema in vztrajali pri tem, da je dolžnost in pravica federacije le uresničevanje vseh skupnih koristi, potem bi verjetno členi ustave, ki naštevajo zadeve in področja, o katerih so se republike, narodi in narodnosti dogovorili, da sodijo v pristojnost federacije, imeli drugačen pomen. V praksi se namreč nadaljuje tradicija iz dobe administrativnega centralizma po inerciji in zaradi trdoživih birokratskih in unitarističnih tendenc, tako da zvezno zakonodajstvo pa tudi organi federacije, posebej zvezne uprave, urejajo do nadrobnosti odnose in operativno posegajo ne le v pristojnosti republik, ampak tudi občin, gospodarskih in delovnih organizacij. Večkrat je slišati trditve, da ustvarja spreminjanje oblik našega političnega sistema občutek nestabilnosti tega sistema. Pri tem pozabljamo, da bi bilo ostajanje pri preživelih oblikah lahko še večja nadloga! Dejstvo je namreč, da najboljša organizacija družbe in delitve ni enkrat za vselej objektivno dana, da bi jo bilo torej treba le odkriti in uveljaviti. Odvisna je od mnogih družbenopolitičnih

činiteljev, predvsem pa od stopnje gospodarskega razvoja, od tega, koliko se deli. Pri nas ne rastejo samo spoznanja o razvoju političnega sistema, o vlogi države, partije itd., ampak rastejo predvsem naše proizvodne sile, ki se neprestano spopadajo s prejšnjimi oblikami politično družbenega sistema in terjajo spremembo teh oblik. Zdi se, da bi prej prišlo do močnega spopada, če bi vztrajali pri starih oblikah, kakor pa zaradi nemira, ki ga vnašajo spremembe, ki si vendar vse prizadevajo, da bi delovnega človeka iz izvrševalca spremenile v upravljavca. Proces je v teku in delovni ljudje čedalje bolj čutijo, da postajajo soodgovorni; odgovornost pa ni lahka zadeva. Lažje je »držati figo v žepu« in vpiti na vse grlo, kakor pa imeti možnost soodločanja, ki nas sili sprejeti lastno odgovornost.

Kar pa se tiče strokovnosti in funkcionalnosti, mislim, da se nanaša prav na vse, ne samo na skupščinska telesa, in imate v tem popolnoma prav. Tudi v našem družbenopolitičnem sistemu še zelo veliko improviziramo; veliko več delamo na podlagi približnih ocen kakor pa na temelju znanstvenih analiz. Zadnji čas naša javnost mnogo razpravlja o odnosu med strokovnostjo, znanostjo in političnimi odločitvami. Računalnik najbrž ne bo nikoli zamenjal politika, čeprav politik brez računalnika, predvsem pa brez sodelovanja znanosti že sedaj in še bolj v prihodnosti ne bo mogel o ničemer odločati. Politiki — mislim predvsem na skupščinsko delo — se bodo vse težje odločali brez alternativ in poskusov predvidevanj, ki jim jih lahko da strokovnoznanstvena obdelava tega ali onega družbenega vprašanja.

UREDNIŠTVO: Včasih so dejali, da je filozofija dekla teologije. Zdaj pravijo, da hočejo politiki napraviti znanost za deklo politike.

Kako razlagate v luči tega svoje prejšnje misli o povezanosti med strokovnim oziroma znanstvenim delom in političnimi odločitvami?

VIDA TOMŠIČ: Tendence bodo najbrž ostale iste ves čas, ker so zelo povezane ne samo s človeško naravo, ampak tudi z naravo družbene akcije.

Dejstvo pa je, da prava znanost ni in nikdar ne bo dekla nikomur, ker ima merila sama v sebi. Za pravo znanost me ne skrbi, čeprav ima pri svojem razvoju več ali manj težav, ki jih vselej ne zakrivi politika, ampak pogosto kar znanstveniki in »znanstveniki« med seboj. Končno — znanstveniki se lahko med seboj prepirajo, politiki pa morajo odločati. Kar zadeva politiko, pa še tole: marksizem je v vodenje politike delavskega razreda vnesel nove, znanstvene kvalitete, znanstveno analizo družbenega dogajanja, določanje strategije in taktike revolucionarnega boja. Korektiv te politike je praksa in samo ta lahko cenjuje, ali je uspešna ali ne.

UREDNIŠTVO: Govori se, da bi imeli v prihodnji strukturi zvezne skupščine — to je seveda šele predlog ali ideja — tako imenovani zbor občin.

Ali ne bi bilo to mogoče razumeti tudi v tem smislu, da bi to postal trojanski konj za federacijo občin? To pomeni, da bi v tem primeru šlo za idejo, ki smo jo ovrgli?

VIDA TOMŠIČ: Ko se bojujemo za uveljavljanje narodnih interesov v naši večnarodni skupnosti in odkrivamo, da so nekateri unitaristični koncepti vsebovali misel o Jugoslaviji kot federaciji občin — bi morali po mojem paziti na to, da »z umazano vodo vred ne izlijemo tudi otroka«. Mislim, da poudarjanje izrednega družbenega pomena občin ne nasprotuje vlogi republik, ki imajo določene samostojne funkcije v odnosu do občin. Končno pa tendenca graditve federacije na osnovi komun ni prezrla le vlogo republik, ampak tudi osnovnega nosilca socialističnih družbenih odnosov — delavca v združenem delu. Zato je sedaj naše poglavitno vprašanje izvajanje znamenitega člena 11 zvezne ustave o tem, da se presežno delo vrne v upravljanje proizvajalcu. Človek v združenem delu je subjekt vsake in tudi nacionalne integracije. V skupščini naj bi prišli do izraza vsi interesi delovnih ljudi, predvsem interesi v združenem delu, v delovnih organizacijah, na različnih družbenih področjih, interesi občanov in njihovih združenj, in s tem tudi občin. Če bi se torej npr. sedanji organizacijskopolični zbor poleg zborov delovnih skupnosti po sestavi še močneje naslanjal na občinske skupščine, pri tem pa ohranil približno dosedanje pristojnosti, ni nujno, da bi to pomenilo »utrjevanje« federacije proti republikam. So namreč razmišljanja, da bi imel organizacijskopolični zbor tudi značaj zbora odposlancev občinskih skupščin in da bi omogočal neposrednejši vpliv občin, ko bi npr. enakopravno z zveznim zborom obravnaval politiko financiranja družbenopolitičnih skupnosti, planiranje, organizacijo uprave, pravosodja, organov za notranje zadeve in podobno. Vsekakor pa se strinjam s tem, da bi ne bilo prav, če bi ta zbor dobil pravice, kakršne ima, npr. zvezni zbor. Kolikor bi spremenili zvezni zbor, da bi bil po sestavi identičen s sedanjim zborom narodov, bi mu verjetno vrnili staro pozicijo edinega političnega zbora v določenih — da tako rečem — že klasičnih vprašanjih političnega sistema: to je v zunanji politiki, narodni in državni varnosti. V teh vprašanjih bi tedaj postal zvezni zbor spet edino politično predstavništvo; tokrat izrazito predstavništvo tega, da je federacija skupna zadeva vseh republik in avtonomnih pokrajin, da se sprejemajo politične odločitve ob neposredni prisotnosti in polni soodgovornosti republik in avtonomnih pokrajin, ki jih zato tudi izvajajo. Sicer pa sta tako vaše vprašanje kakor moj odgovor bolj glasno razmišljanje kakor pa opredeljevanje za določeno rešitev, in to v času, ko še ne poznamo predlogov komisije za ustavna vprašanja.

UREDNIŠTVO: Kritike »na račun« federacije, zlasti da omejuje samoupravne pravice republik, so dokaj pogoste. Kakšno je vaše stališče do teh kritik?

VIDA TOMŠIČ: Iz vsega, kar sva že doslej govorila, lahko samo ugotovimo, da si nekateri zvezni organi, uprava in tudi zvezni izvršni svet pogosto res še prizadevajo nadaljevati funkcijo in predvsem prakso federacije iz časov pred samoupravljanjem in pred reformo. Zvezna skupščina se sicer počasi, vendar vse bolj odločno upira temu, da bi bila samo »glasovalni stroj« za predloge, ki nastajajo zunaj nje in ki ne rastejo iz samoupravnega temelja. Objektivni vzrok tega stanja je v še ne dovolj razčiščeni vlogi federacije v gospodarskih odnosih. Verjetno se sedaj bližamo osrednjim obravnavam, ki naj pretrgajo dosedanje stanje. To so že omenjena obravnava bilance federacije, analiza uresničevanja srednjeročnega plana, predpisi o delitvi dohodka. Hkrati s pregledom gospodarskega potenciala in jasnih obračunov »državnega kapitala« bi morali določiti vlogo federacije, države v ekonomiki — ne kot nosilke skladov, posrednice med gospodarstvom in negospodarstvom, ampak kot instrumenta za zagotavljanje splošnih pogojev dela in upravljanja. Država naj bi bila sredstvo samoupravljalcev, ne pa oblast nad njimi in proti njim.

Drugi del vprašanja pa se tiče prizadevanj, da bi se namesto uveljavljanja enotnosti sistema uveljavljale nianse organizacije enotno za vso državo. Glede tega moram reči, da smo iz republike dostikrat bolj pomagali tem prizadevanjem, kakor pa se bojevali proti njim. Ni malo primerov, ko skuša kdo iz tega ali onega vzroka, zaradi razvitosti ali nerazvitosti premagati svoje težave z lastnimi občani ali z lastnimi vprašanji z avtoriteto federacije. Slovenci pri tem nismo izjema. Predvsem pa vse prevečkrat odklanjamo predlagane rešitve, namesto da bi sami predlagali boljše rešitve.

Glede mnogih vprašanj bi že zdavnaj lahko imeli republiški zakon, republiško stališče. Dalje: pri mnogih vprašanjih bi že sedaj lahko odločali samoupravni organi v delovnih organizacijah in občinah. Vendar je očitno težko stopiti tudi skozi odprta vrata, če se pri tem prevzema odgovornost. Komisija za ustavna vprašanja bi morala prav na tem področju vplivati na uveljavljanje ustavnih načel — omejiti namreč federacijo na njene ustavne pristojnosti. Prav sedaj pripravljamo v zvezni skupščini tudi posebno razpravo in sklepe o zakonodajni politiki federacije. Tudi zbor narodov je zadalžil skupino poslancev, da naj pregleda odnos med zvezno in republiško zakonodajo in omogoči zboru narodov prispevati k temu, da se bodo bolj uveljavljale tako republiške skupščine kakor tudi vsi samoupravni organi v zakonodajni in samoupravni praksi.

UREDNIŠTVO: Pri zadnjih obravnavah, zlasti v publicistiki, je bilo v zvezi s pravicami in nepravnicami federacije večkrat slišati besedo konfederacija.

Vtis je, da posamezne ideje o tem niso bile sprejete s simpatijo. Navadno se je tudi reklo, da ti dve pravni kategoriji, ki sta znani iz meščanskega prava, ne ustrezata našim razmeram in da gre v našem primeru za poseben tip federacije.

V čem bi bila posebnost našega tipa federacije?

VIDA TOMŠIČ: Že pomen enega ali drugega izraza v našem jeziku kaže, da gre za vprašanja držav in ne za vprašanja razvoja samoupravnih družb, v katerih država odмира: federacija — zvezna država, konfederacija — zveza držav. Nam niti prvi izraz ne ustreza docela, drugi pa še manj. Pri nas gre za socialistično zvezno državo samoupravnih republik, ki imajo tudi svojo državnost, in za zvezo delovnih ljudi. To se pravi, da nismo prenesli vseh svojih suverenih pravic na zvezno državo, ampak da je temelj naše zvezne države, naše federacije, v uveljavitvi samoupravnosti narodov in narodnosti, kar obsega tudi njihovo državnost. Zveza držav bi nas ne mogla zadovoljiti, ker bi bila le bolj ali manj rahla zveza samostojnih državnih subjektov za tista vprašanja, glede katerih smo — v interesu uveljavitve in samostojnosti narodov in narodnosti ter delovnih ljudi Jugoslavije — mnogo močnejši v zvezni državi, ki ni zrasla za zeleno mizo diplomatskopoličnih kabinetov in zunaj nas, ampak se je skovala v skupnih bojih proti skupnim sovražnikom.

Obdobje, v katerem smo se popolnoma enakopravno in svobodno samoodločali za tako zvezo in ji dajali vsebino socialističnih odnosov, ni samo zgodovinsko. Lahko trdimo, da se naša federacija iz istih notranjih in mednarodnih razlogov znova potrjuje kot živa in stvarna potreba za vsak del naše države, za vsak narod, za vsako narodnost, za vse delovne ljudi. Zato se mora naša pravica do samoodločbe stalno izražati in potrjevati pri aktivnem izgrajevanju SFRJ kot zveze enakopravnih narodov, narodnosti in delovnih ljudi ter socialistične samoupravne skupnosti. Pri tem nam razpravljanje o konfederaciji prav tako ne odpira pogleda v prihodnost, kakor nam, npr., razumevanje družbene lastnine kot državne lastnine samo ovira napredovanje samoupravljanja. V razvoju samoupravljanja država odмира, funkcije ter državne organe zvezne države pa naj bi pri tem ne zamenjali identični državni organi republike, temveč nagel razvoj vseh materialnih in kulturnih potencialov samoupravljanja, kar naj spremeni tudi republiko v samoupravno skupnost ne pa le zamenja etatizem federacije z republiškim. Federacija je za delovne ljudi, vse organizacije, narode in narodnosti čedalje bolj močna opora pri njihovem neposrednem vključevanju v mednarodno delitev dela ter v svetovne tokove kulturnega ustvarjanja. Ne more pa biti federacija edina posrednica vseh teh stikov, kakor tudi ni edina pot in posrednica pri čedalje večjem medsebojnem povezovanju delovnih organizacij in republik. Graditev socialističnih družbenih odnosov odrešuje človeka vseh odtujenosti, in to v vseh odnosih. V osvobajanju dela se uveljavlja človek kot pripadnik naroda in kot pripadnik velike mednarodne zveze naprednih sil.

Ota Šik

Osnove družbenega preporoda

Da bi našim bralcem posredovali kar najbolj avtentično podobo in vsebino procesov demokratizacije na Češkoslovaškem, je uredništvo revije naprosilo publiciste in znanstvene delavce iz ČSSR, ki so že doslej pisali za revijo, naj pošljejo prispevke o odprtih vprašanjih socialistične demokracije v njihovi deželi. V tej številki objavljamo posebej za našo revijo napisan članek Miroslava Kusýja in odgovore, ki jih je na naša vprašanja poslal znani ekonomist in sedanji podpredsednik vlade ČSSR Ota Šik. Ostale prispevke bomo objavili v naslednjih številkah.

Vprašanje: V dnevih, ki so sledili januarskemu zasedanju CK KP ČSSR, je bilo veliko govora o programu politične obnove v vaši deželi. Ali bi nam lahko povedali, kateri so sestavni elementi tega programa politične obnove, kakšni pogoji so za to, da bi v prizadevanjih za uresničevanje programa bili uspešni, in kakšno vlogo ima pri tem partija ter še posebej inteligenca?

Odgovor: Vprašanje, žal, ni popolnoma jasno. Pojem programa politične, morda bi bilo bolje reči družbene obnove, lahko pomeni širok družbeni proces, za katerega je program, ki ga je CK KPČ pravkar sprejel, samo osnovna platforma. Iz razčlenitve vprašanja pa vendarle sledi, da mislite prav na ta dokument. V akcijskem partijskem programu ne vidimo vsote direktiv za izpolnjevanje konkretnih nalog. S tega stališča je bil tudi izdelan. Partija je nastopila s tem programom kot z osnovnim prispevkom za preporod vse naše družbe, noče pa in tudi ne more določati podrobnih smernic za posamezne sestavine te družbe — za organizacije in institucije. Zanje bi moral biti program samo temelj, na katerem bi ustvarjalno, v skladu s svojimi pogoji, same določevale in razreševale svoje naloge. Naš namen je, da bi postale osnovne smeri programa stvar vseh državljanov naše republike, zato morajo tudi vsi sodelovati pri njegovi nadaljnji graditvi. Zato bo

socialistične dežele

akcijski program predložen v obravnavo in dopolnjevanje Ljudski fronti in kasneje v presojo naši ljudski skupščini. Na kratko podati vsebino akcijskega programa bi bilo zelo težavno. Ne bi hotel popačiti te vsebine. Program zadeva vse plati družbenega življenja in je torej politični program v najširšem smislu te besede. V preteklih letih je prišlo do pomembnih deformacij na vseh področjih družbenega življenja. Vse, kar je doletelo partijo, se je moralo zrcaliti na vsej družbi — glede na vlogo in položaj partije same.

Program kot dokument in pogoje za njegovo uresničitev moramo pojmovati kot nedeljivo enoto. V položaju, ko ta program oblikuje platformo širokega demokratizacijskega procesa v naši družbi, raste prvo iz drugega. Program kot baza tega procesa si zagotavlja svojo realizacijo samo toliko, kolikor se mu bo posrečilo sprostiti iniciativo vseh državljanov, kolikor bo pravilno izpričeval zahteve tega procesa. Zato štejem pogoje za uresničitev tega programa za stvar programa samega.

Na čelo tega preporodnega družbenega procesa se je postavila naša partija. Resnici na ljubo moramo reči, da je ta proces morala začeti sama pri sebi. Brez preporoda partije, brez odstranitve vsega nezdravega v njenem življenju, tega družbenega procesa ni mogoče realizirati. Za nas tudi ne more potekati zunaj socializma, če naj bo zares demokratičen. Partija se hoče lotiti te naloge na nov način, ne z oblastniških pozicij, temveč na temelju pravilnega pojmovanja svoje vodilne vloge v družbi. Ustvariti namerava akcijsko enotnost naše družbe z močjo svojih misli, drznih, vendar uresničljivih ciljev, s trdo, vendar resnično informacijo o vsem, kar se dogaja v njej in zunaj nje, v naši republiki in zunaj meja naše države. Svoje družbene naloge se hoče lotiti resno, obnoviti hoče kar najširše zaupanje v svoj program in svoje dolgoročne cilje.

Ni dvoma, da mora imeti pomembno vlogo v tem prizadevanju ne le partijska inteligenca, temveč zaupanje v inteligenco sploh. K deformacijam petdesetih let in pred kratkim minulega obdobja sodi tudi nepravilen odnos do inteligence. Tega ni treba iskati vedno v neposrednem odporu do nje, saj se je večinoma pretvarjal in kazal posredno. V zgodovini naših narodov, pa tudi v zgodovini komunistične partije je imela inteligenca izredno pomembno vlogo. V najtežjih časih je šla smetana inteligence bodisi neposredno s partijo ali pa ji je bila vsaj zelo blizu. Tudi če tega ne precenjujemo, je to gotovo naša posebnost. To je tradicija, ki je ni mogoče pozabljati. V petdesetih letih pa je, žal, prišlo do grobe vulgarizacije v pojmovanju vodilne vloge delavskega razreda. To vodilno vlogo so začeli pojmovati tako, kot da morajo biti na vseh vodil-

nih mestih delavski kadri. To pa je nedopustno in predvsem zelo nevarno poenostavljenje revolucionarne vloge delavskega razreda. Če nočemo zaiti v špekulacijo, tedaj moramo trditi, da delavski razred ni zmožen sam iz sebe producirati revolucionarno teorijo. Spomnimo naj na neizpodbitno in zgodovinsko preverjeno vlogo Marxa, Engelsa in Lenina. Inteligenca pa, narobe, ni zmožna ustvariti takšne revolucionarne teorije zunaj ekonomskega položaja, interesov in iz tega izhajajoče politične moči delavskega razreda. Vendar naprednost delavskega razreda ni dana z naprednostjo idej, temveč z njihovo materialno bazo. Ta dejstva, ki edina vodijo k razumevanju zgodovinske vloge in vodilne moči delavskega razreda v družbi, ki se trudi za najbolj demokratično družbeno ureditev, vodijo tudi k razumevanju kar najbolj pomembne vloge inteligence, ki se je zavedela tega položaja delavskega razreda. Program kot dokument, ki ga sedaj naša partija postavlja kot platformo preporodnega procesa vse družbe, so izdelali pripadniki prav te socialistično zavedne inteligence in zato menim, da ga bodo sprejeli za svojega predvsem pripadniki našega delavskega razreda. Razumljivo je, da čaka inteligenca pri izpolnjevanju tega programa mnogo nalog.

Oprostite, nisem vas hotel politično poučevati, vendar je bilo za pojasnitev naših problemov to nujno.

Vprašanje: Reforma v metodah upravljanja v gospodarstvu je v veliki meri prenesla moč odločanja iz centra k periferiji. Tu seveda ne gre samo za odločanje, marveč tudi za iskanje alternativ, za potrebo po novih in modernih instrumentih socialistične demokracije na vseh ravneh. Kakšno mesto ima po vašem mnenju gospodarska reforma v političnih procesih zadnjega časa?

Odgovor: Mislim, da je imela naša gospodarska reforma, njena načelna uveljavitev in sprejetje, pomembno vlogo v kasnejših političnih dogodkih. To bom poskusil pojasniti. V vprašanju omenjate problem decentralizacije pri odločanju. Neogibnost decentralizacije je izšla iz na novo sprejetega modela za upravljanje narodnega gospodarstva. Kakor hitro smo začeli uveljavljati ta model upravljanja, pa je prišlo — kar smo pravzaprav morali pričakovati — do konflikta med potrebami demokracije v proizvodnji in neizpremenjenim političnim oblastniškim institucionalnim aparatom. Ta je postal pomembna in pravzaprav odločilna ovira za nadaljnji napredek ekonomske reforme. Če ga ne bi odstranili, reforma ne bi bila več uresničljiva. Pritisk, ki so ga trajno ustvarjale potrebe realizacije reforme, je začel razkrivati stvarni značaj teh ovir. To je bil nedvomno eden izmed važnih vzrokov, ki

je vodil k položaju, ko je bilo treba odločiti, kdo bo koga. Nezdružbe politične razmere, posebno oblastniški odnosi v vodstvu partije, so s tem dobile poseben pospešek. Ne bi rad zagrešil neopravičeno špekulacijo, vendar menim, da se je v tem klasično pokazalo, kakšna odločilna sila je materialna družbena baza in kako njeno stanje in razvoj na koncu povzročata spremembe v vrhnji stavbi. Ni dvoma: če ne bi bilo naraščajočih protislovij v naši ekonomiki, se ne bi pokazala nujnost gospodarske reforme; v tem primeru pa bi bilo mnogo težje ozdraviti naš politični sistem in spremeniti nezdružbe razmere v naši partiji. Družbeni problemi novega ekonomskega sistema so tudi praktično pokazali, da ni mogoče ustvariti izolirane demokracije na področju proizvodnje brez ustrezne demokracije na vseh ravneh socialistične družbe.

Vprašanje: Ali bi mogli reči, da je bila nezdrava situacija v odnosu do intelektualcev v naši deželi preostanek tistega, kar označujejo kot »kult osebnosti«? Gre najbrž tudi za dediščino časa, ko je prevladovala teza o zaostrovanju razrednega boja po zmagi revolucije, ko je bil ta ali oni sloj v družbi postavljen v pozicijo, da je moral biti v primernem trenutku grešni kozel za napake in neuspehe.

Odgovor: Vsekakor da. Kult osebnosti pojmuje kot sistem, ki je bil sicer po svojem nastanku povezan, in to po svoje pravzaprav naključno, z osebo J. V. Stalina, ki pa ni izginil hkrati z njegovo smrtjo. Naša partija ima zelo praktične izkušnje, ki kažejo, da tega sistema ni lahko dosledno premagati in da lahko obstaja celo skrit za gesli boja proti kultu osebnosti. Kult osebnosti kot sistem oblastniškega političnega nasilja znotraj enega razreda in celo znotraj avantgarde tega razreda — njegove partije, je povzročil mnogo deformacij, ki so hudo prizadele in poškodovale mnogo najboljših misli človeštva v očeh tistih, s katerimi mora računati vsako prizadevanje za naprednejšo družbeno ureditev. Kult osebnosti je bil kot sistem absurдна absolutizacija poprečnosti. Vse, kar je presegalo to poprečje, kar se je dvigalo nadenj, so šteli za sovražnost. Tako je pod gesli velikih idej, ki so bile sposobne pretresti svet, ustvarjal malomeščansko družbo z njenim velikaštvom in preplašenostjo, sumničenjem, zavistjo in s sovraštvom do vsega, kar jo je preraščalo. Ta frontalna destrukcija človeških vrednot pa, žal, ni zadevala inteligence na zunaj, ampak tudi znotraj. Vendar pa bi se motali, če bi mislili, da se je kazal nezdrav odnos do inteligence z odprtim, odklonilnim stališčem. To bi bilo preveč preprosto. In samo to, s čimer se stalno srečujemo, kar še vedno ustvarja

občasno nezaupanje v dejanja naše inteligence, najbolje dokazuje, kako je ta sistem učinkoval v preteklosti in še pred kratkim.

Vprašanje: Znano je, da sta na zadnjem kongresu Zveze čeških in slovaških pisateljev imeli pomembno težo vprašanj o periodizaciji razvoja socializma v vaši deželi in o oceni tega razvoja. Kakšen je vaš odnos do teh vprašanj?

Odgovor: Tu vam lahko posredujem samo zelo oseben in pravzaprav zelo nepopoln nazor. Za razrešitev teh vprašanj se tudi ne čutim poklicanega. Vendar pa mislim, da ni mogoče govoriti o posebnem poudarjanju te problematike na kongresu pisateljev. Kolikor vem, je s to mislijo nastopil samo eden izmed diskutantov. Ne jezite se, toda zdaj dejansko nisem pripravljen zavzeti stališče do vprašanj periodizacije socializma. Kolikor mi je znano, ta vprašanja pri nas niso bila v večji meri znanstveno analizirana in izdelana.

Vprašanje: V razgibani družbeni in politični situaciji v vaši deželi se velikokrat omenja »češkoslovaška pot v socializem«. Kateri elementi bi mogli biti po vašem mnenju značilni zanjo? Ali je eden od teh elementov tudi afirmacija novih odnosov med češkim in slovaškim narodom in federalizem kot princip političnega sistema vaše dežele?

Odgovor: Zares zagovarjamo pravico do češkoslovaške poti v socializem. Ta misel seveda ni od danes, saj sta naša naroda izšla z njo iz boja proti fašističnemu jarmu. Zagovarjali smo jo odkrito tudi še okrog februarja leta 1948. Kasneje so jo komunistične partije odklonile. V zvezi s tem vprašanjem bo med njimi še mnogo sporov. Mislim, da imajo mnogi napadi na takšno pojmovanje poti v socializem svoj izvor v precenjevanju ali absolutizaciji nekakšne čisto nacionalne plati te poti, ki ustvarjata iz nje protiinternacionalno zadevo. Temu smo priča iz dneva v dan. Narodna pot v socializem ni nič drugega kot realizacija splošne misli o zgraditvi socialistične družbe na način, ki ne izhaja samo iz narodne tradicije, temveč predvsem iz ekonomske, kulturne in sploh družbene ravni države. Socialistična revolucija se ni realizirala pri vseh državah na isti stopnji njihovega družbenega razvoja. To so objektivna dejstva. Vsekakor je diametralna razlika med stvarnostjo, ki jo je odkrila revolucija v carski Rusiji leta 1917, ali pa na Češkoslovaškem leta 1945, prav tako pa je bila drugačna tudi stvarnost, v kateri so bili v tem obdobju narodi Jugoslavije. Nočemo poudarjati pomena ozko na-

rodnostih, temveč pomen predvsem socialno-ekonomskih pogojev poti v socializem. S tem pa nočem reči, da moremo tako imenovane narodnostne pogoje popolnoma odkloniti. Svojčas smo imeli za temeljno, prvotno potezo naše češkoslovaške poti, za razliko od sovjetskega sistema, sistem ljudske demokracije, sprejet leta 1945. Ne bi pa štel za tako, izključno in značilno potezo prav naše, češkoslovaške poti v socializem novo ureditev med češkim in slovaškim narodom. To je samo odplačilo starega dolga. Na koncu bi rad ponovno poudaril prav zato, ker se zopet oglašajo kritični glasovi (npr. V. Kozlov v časopisu Sovjetskaja Rossija), da specifična, če hočemo narodna pot v socializem nima in ne more imeti nič skupnega z nekakšno »narodno formo marksizma«. Skratka, tudi tu velja kot pri večini drugih družbenih procesov, da se lahko uveljavlja *splošno*, to je odklonitev kapitalizma in razvijanje socialistične družbe v mnogih državah sveta, samo v *specifičnih formah*, ki izražajo specifične pogoje posameznih držav.

Prevedel F. J.

Miroslav Kusý

Češkoslovaški model socialistične demokracije

Ljudem, ki opazujejo Češkoslovaško od zunaj, se lahko zde zadnji dogodki pri nas kot nekakšen nenaden, nepričakovan in z ničimer pripravljen preobrat, kot dvorna revolucija. Saj celo mnogi naši ljudje, ki so v središču tega delovanja, podlegajo podobni napaki, keer sodijo stvarnost pač površno. V obeh primerih pa je končni vtis tak, kot da bi bilo bistvo stvari v tem, da je sedanji prvi sekretar CK KPČ tov. Dubček nepričakovano napadel staro vodstvo partije na čelu

s tov. Novotnim ter si s spretnimi političnimi manevri pridobil večino ter se polastil vodstva partije.

Nisem politik ter se ne spoznam na odtenke politične taktike. Vendar ne dvomim, da je politična taktika odigrala v predsedstvu CK KPČ pomembno vlogo. Toda zavračam mnenje, da bi bila ta stran stvari njeno bistvo. Prepričan sem namreč, da gre danes na Češkoslovaškem za določen kvalitativni skok v razvoju našega modela socialistične demokracije. Kot dialektiki namreč vemo, da stvarnih, objektivno kvalitativnih skokov ne moremo pojasniti samo s formalnimi in personalnimi spremembami, zgolj z dvorno revolucijo. To so le zunanji, površinski rezultati celotnega razvojnega družbenega procesa. Kvalitativni skok v tem procesu ima svojo razvojno fazo, svoj vrh in epilog. Vsa ta njegova znamenja morajo imeti široko družbeno podlago in obseg. V nasprotnem primeru ne gre za revolucionarno spremembo družbenega stanja, ampak samo za navadno dvorno revolucijo, ki družbene stvarnosti ne spreminja.

Dogmatični interpreti marksistične teorije revolucije mi bodo morda ugovarjali: o kakšni revolucionarni spremembi, o kakšnem kvalitativnem skoku pa je tu sploh mogoče govoriti? Češkoslovaška je doživela svojo socialistično revolucijo že pred dvajsetimi leti: saj je v februarju 1948. leta prevzel politično in gospodarsko oblast delavski razred, ki je likvidiral izrabljanje, odpravil zasebno lastništvo in podružbil proizvodna sredstva! Prav v tem in v ničemer drugem ne tiči bistvo socialistične revolucije. Ali lahko današnji proces na Češkoslovaškem izkaže podobna znamenja?

Do tu se moram z navedenim očitkom strinjati: danes pri nas ne gre več za socialistično revolucijo v tem osnovnem, izhodiščnem pomenu besede, tj. ne gre za bit ali nebit socializma. V resnici je pri nas socializem trdno zasidran že dvajset let in vprašanje njegovega gospodarskega in političnega bistva je že zdavnaj razrešeno. Prav zato pa se je lahko sodobni revolucionarni proces osredotočil na drugo, nič manj pomembno plat te socialistične revolucije na Češkoslovaškem. Ta druga plat pa je problem oblike, modela socializma, ki bi ustrezal našim posebnim razmeram. To je torej revolucija, katere cilj je kvalitativna sprememba celotnega sistema vodenja, celotne institucionalne strukture naše družbe v tem smislu, da bi ta sistem in ta struktura odsevala novo, spremenjeno socialno strukturo naše družbe. Povedano zelo poenostavljeno: gre za institucionalno revolucijo, za revolucijo na področju institucionalne vrhnje stavbe naše družbene baze.

V tradicionalni marksistični terminologiji zveni to malce nenavadno. V marksističnih učbenikih smo se precej dol-

go učili, da sprememba ekonomske baze nekako samo po sebi spreminja tudi družbeno vrhnjo stavbo. Slabost teorije tega avtomatizma pa se je najprej razkrila na področju ideološke vrhnje stavbe. Tradicionalne človeške moralne norme so pokazale neverjetno življenjsko zmožnost in se niso spremenile po idealu socialistične moralke, verstvo ni hotelo izginiti kar samo od sebe, čeprav je bilo enoznačno obsojeno kot preostanek preteklosti, umetnost je čedalje bolj uhajala iz okvira »edino pravilnega«¹ socialističnega realizma itd. Na področju politične in institucionalne vrhnje stavbe je bilo to precej težje, ker smo bili podvrženi samoprevaram, ki smo jo namerno ohranjali pri življenju in jo podpirali z oblastniškimi sredstvi. Morale namreč ni mogoče vsiliti od zgoraj, s pozicije sile, medtem ko pa je mogoče institucionalno strukturo, obliko političnega vodenja v določenih okoliščinah izsiliti in jo ohranjati pri življenju. Takšno izsiljevanje in ohranjanje pa je mogoče celo ideološko utemeljiti kot nekaj, kar popolnoma ustreza bistvu socializma, kar je njegov najbolj avtentičen izraz.

Nočem se v tej zvezi spuščati v teoretsko razpravo o odnosih med bazo in vrhnjo stavbo, vendar pa se moram kljub temu vsaj dotakniti enega problema. Politično-institucionalna vrhnja stavba ima svoje specifične poteze. Ni samo nekakšen duhovni izraz objektivnih medčloveških odnosov (kot je na primer morala). Je namerni, smotrni produkt človeške dejavnosti, je hipostazirano sredstvo realizacije — njenih družbenopolitičnih interesov. Seveda ni dvoma o tem, da gre vedno za povezavo z dano ekonomsko bazo, z danim tipom družbenoekonomske formacije. Ljudje vendar vedno uresničujejo svoje interese prav v tem izhodiščnem okviru in ga ne morejo prezreti. Prav ta okvir pa neizogibno določa tudi institucionalno strukturo vsakega vodstva. To sicer ni neposredna determinacija in ne učinkuje kot avtomatizem. Ker ljudje ustvarjajo institucionalno strukturo svojega vodstva kot smotrni projekt, lahko vedno izbirajo med različnimi alternativami, lahko si jo ustvarijo dobro ali slabo, bolj ali slabše. Ta institucionalna struktura — kot hipostazirani produkt človeške dejavnosti — začenja od svojega rojstva živeti lastno življenje, obvladujejo jo samoohranitvene in samoreprodukcijske težnje (kar lahko vidimo na vsakem institucionalnem mehanizmu). V tem smislu lahko torej tudi prvotno dobra, ustrezna institucionalna struktura zaostane za razvojem socialne in ekonomske strukture družbe, lahko petrificira neko svojo razvojno stopnjo in začne učinkovati kot retardivni dejavnik. Radikalna razrešitev takšnega položaja je torej nova kvalitativna sprememba institucionalne strukture, tj. institucionalna revolucija. Izkustvo zgodovine civiliziranih ljudstev kaže,

da isti tip vodstva v eni in isti družbi lahko prebije v svojem razvoju nekaj institucionalnih revolucij, pri katerih se na primer spreminja oblika države, stari institucionalni mehanizmi se nadolestijo z novim, s čimer nastane kvalitativno nova institucionalna struktura, in podobno.

Mislim, da gre prav za takšen revolucionarni proces tudi danes na Češkoslovaškem. Naša dosedanja institucionalna struktura je nastala v petdesetih letih pod vplivom prevzete koncepcije diktature proletariata. Misli o posebni češkoslovaški poti v socializem, ki so jih izpovedovali naši teoretsko zreli komunisti po osvoboditvi izpod fašistične nadvlade, so bile bolj ali manj potlačene in celo razglašene za revizionistične težnje in prepovedane. Danes je težko vrednotiti njihovo tedanjo tehtnost, ker se niso razvile in se niso mogle preizkusiti v praksi. Je pa resnica, da so te misli izhajale iz naših posebnih češkoslovaških razmer in so se skušale navezovati na našo bogato demokratično tradicijo. Nasproti njim pa je bil oblastniško izsiljen etatistični model diktature proletariata, ki je videl zagotovitev in ohranitev rezultatov revolucije v popolnem podržavljenju celotnega družbenega deliki vodenja vseh področij družbenega življenja.

Ti trije vidiki našega dosedanjega etatističnega modela so zelo močno odvisni drug od drugega in so med seboj povezani; pri tem ima vsak izmed njih svoje specifične poteze in te si je treba pobliže ogledati.

Popolno podržavljenje je izhajalo iz postavk, da je edini in izključni institucionalni predstavnik socializma pri nas država. Podržavljenje so imeli pri nas za najbolj optimalno obliko podružbljanja. Ta proces pa je seveda posegel predvsem na področje narodnegag ospodarstva, vodil pa je tudi k nepremišljni in družbeno neefektivni likvidaciji drobnih proizvajalcev, obrtnikov. S tem pa smo v bistvu odrezali od socializma celo plast malomeščanstva, iz narodnega gospodarstva smo izključili podjetnost in konkurenco, temlječo na zasebnem neizkoriščevalskem lastništvu. Podobne posledice je imelo tudi pavšalno podržavljanje srednje in velike proizvodnje. Praktično tu sploh nismo izrabili drugih možnosti podružbljanja (poleg kmetijskogospodarske proizvodnje), ki omogočajo mnogo bolj neposreden vpliv samih delavcev na upravljanje in usmerjanje lastne proizvodne dejavnosti na odločanje o ciljnih in produktih svojega dela. Vendar to popolno podržavljanje ni zadevalo samo proizvodne sfere. Razen upravičenega in logičnega podržavljanja posameznih področij družbenega življenja (na primer znanosti in znanstvenoraziskovalne baze, šolstva in podobnega) so pavšalno podržavili tudi področja, za katera to očitno ni bila najsrečnejša »socialistična« rešitev, tj. razrešitev, ki bi nujno izhajala iz bistva socializma.

K takšnim napakam je vodilo na primer podržavljenje celotnega področja kulture in umetnosti; položaj uradno priznanih cerkva je v svojih praktičnih posledicah tudi pomenil podržavljenje itd. V resnici pa smo s tem izključili naravno samoregulacijo posameznih področij družbenega življenja, dialektiko stihijskih povezav med njimi. Seveda pa je to popolno podržavljenje najbolj prizadelo posameznika, posameznega državljana, ker mu nobeno področje družbenega življenja ni dajalo možnosti, dovolj prostora za svobodno gibanje, za pobude in ustvarjalnost, saj je povsod naletel na reglamentacijo in omejitve. Kot edino področje svobodnega izživljanja mu je praktično ostala sfera intimne zasebnosti, v katero se je torej zatekel in se skril pred manipuliranjem s svojo osebnostjo.

Takšno popolno podržavljanje je nujno moralo voditi h kar največji koncentraciji in centralizaciji politične oblasti v državi. Predvsem so bile izključene od delitve politične oblasti vse tiste socialne sile, ki niso prenesle enotnega in univerzalnega procesa podržavljenja. Drobnost zasebno kmetijstvo je prenehalo biti politični subjekt in za njim je doživelo enako politično usodo tudi združeno kmetijstvo. Niti prvo niti drugo ni imelo svojega lastnega političnoinstitucionalnega izraza, svoje organizacije, ki bi zastopala njegove politične interese. Enotne kmetijske zadruge so postale izključno lokalne proizvodne organizacije, ki niso bile vzajemno politično poenotene in zato niso mogle nastopati kot združeni politični subjekt. Ko pa se je začel ta centralistični proces gibati naprej, je postopno izključeval tudi druge socialne in politične sile iz soudeležbe pri politični oblasti. Iz legalne, po delokratični poti dosežene februarske zmage delovnega ljudstva v letu 1948 je izšla tudi prerrojena ljudska fronta, ki naj bi pomenila široko institucionalno bazo za demokratično soočanje sil v novi državi. V tej ljudski fronti so se združile prosocialistične, nekompromitirane politične stranke in družbene organizacije na čelu s Komunistično stranko Češkoslovaške. KPČ je seveda imela v njej vodilno vlogo, imela je najširše zaledje in najvišjo avtoriteto in ustvarila za vse sprejemljiv enoten združevalni program, ki je imel jasne socialistične cilje. Vendar pa je zožena etatistična koncepcija diktature proletariata vodila partijo po februarju 1948 k temu, da je spremenila svoj demokratično vodilno vlogo avtoritativno, oblastništvo podpirano vodečo vlogo. S te pozicije je postopno omejevala demokratično soočanje družbenih sil in političnih interesov, ki so bili institucionalno zastopani v ljudski fronti, in reducirala celotno ljudsko fronto na brezmočen, pasiven in samo na zunaj reprezentativen privesek nove države. Ljudska fronta je sicer obstajala še naprej, vendar ni bila več vrhovna orga-

nizacija samobitnih političnih subjektivov, ker v njej takšnih subjektov več ni bilo. Posamezne politične stranke ljudske fronte so dobile vlogo neprijetnih sorodnikov, životarile so po milosti, ostale so brez naravne članske baze, brez notranjega življenja političnega organizma. Posamezne družbene organizacije (sindikati, zveza mladine, zveza žena itd.) so prevzele vlogo žalostnih »štafetnih palic« komunistične partije in so postopno tako nehale zastopati posebne družbene in politične interese ustreznih socialnih skupin in sil. Vlada ljudske fronte je tako izgubila svojo naravno politično bazo (kot je pred kratkim povedal predsednik vlade Jozef Lenárt) in dejansko nehala vladati: je samo uravnavala državo, tek njene mehanizma. Koncentracija politične oblasti v rokah najvišjega organa KPČ je bila tako končana. Formalni izraz te koncentracije je postala združitev funkcije prvega sekretarja partije s funkcijo predsednika republike. Hkrati s procesom koncentracije oblasti pa je tekel tudi proces njene centralizacije. Čedalje bolj so omejevali pristojnosti lokalnih, okrajnih in ljudskih organov državne oblasti in uprave ter jih prenašali v center. Nova ustava iz leta 1960 naj bi sicer razrešila najbolj pereče probleme tega položaja (na primer položaj ljudskih odborov), v resnici pa je petrificiral stanje ter ga še poslabšala z okrepitvijo centralističnih teženj (na primer s položajem slovaških narodnih organov). Iz procesa centralizacije je izšlo kot edini polnopravni in polnokrven politični subjekt predsedstvo CK KPČ s prvim sekretarjem na čelu. Diktatura proletariata se je tako neopazno spremenila v diktaturo ozke partijske konice, v diktaturo voditeljev.

Institucionalni organizem, ki je nastal iz tega etatizacijskega in centralizacijskega procesa, je bil umeten in zato ga je bilo treba tudi umetno ohranjati pri življenju. Iz nega so odstranili pomembne samoregulacijske funkcije, v njem so omrtvili dialektično soočanje družbenih sil, ki vzajemno vplivalo druga na drugo, tisto dialektiko, ki živi v njem in tvori v tem organizmu njegovo imanentno življenje. V takšnih razmerah je zrasla vloga umetnega pulziranja in umetnega oživljanja. To vlogo je logično moral prevzeti birokratski aparat, ki je zagotavljal direktivno vodenje vseh področij družbenega življenja. Iz etatističnega modela je izhajalo tudi čezmerno naraščanje državnega aparata, ki se je moral maksimalno birokratizirati zato, ker mu je bila prepuščena samo izvršilna, upravljavska funkcija pri zagotavljanju tega celotnega institucionalnega mehanizma. V zadnjih dvajsetih letih smo se z bremenom tega birokratizma mnogokrat bojevali, seveda vedno neuspešno, ker v tem boju ni bilo nikoli prizadeto etatistično bistvo stvari. Po vsaki restrikciji, po prevedbi uradnikov v proizvodnjo, po sistemizaciji itd. nam je biro-

kratski državni aparat vedno znova narastel in se kar čudežno obnovil. To je bilo naravno in logično: vse obsegajoči in vse upravljajoči mehanizem je ostajal vedno isti, njegova vloga ni bila reducirana, ampak je naraščala. Zato se tudi ni mogel manjšati aparat, ki je imel to vlogo. Iz koncentracije politične oblasti pa je izhajalo spet čezmerno naraščanje partijskega aparata. Partija je prišla v položaj vodilne sile vseh sestavin družbenega življenja in temu primerno je morala prilagoditi svojo strukturo danemu etatističnemu modelu. Partijski aparat je postal zrcalna slika državnega aparata. Vsaki stopnji državne uprave je ustrezala stopnja partijskega vodenja organa državne uprve, določen partijski organ. Direktivno upravljanje sodobne civilizirane družbe pa zahteva nadčloveške napore. Središče politične oblasti torej v takšnem položaju ni moglo delati nič drugega, kot na sprošno voditi partijski aparat, mu dajati okvirne smernice in navodila. Partijski aparat je vse to uresničeval ter dajal tem vsesplošnim navodilom in smernicam meso in kri. Tako je postal vsemogočen in nepogrešljiv. Nenehno je bil na mestu, znašel se je v vsakem položaju in zato je lahko v mnogih primerih prevzel in tudi je prevzel funkcijo izvoljenih partijskih organov. Maksimalno se je zbirokratiziral. Njegova vsemogočnost in vse-navzočnost sta vodili h kaj žalostni posledici: nihče ni napravil političnega koraka, odločitve, ne da bi jo dal prej overoviti partijskemu aparatu. To je bilo za vse udobno in brez tveganja. V resnici je prevzemal odgovornost nase partijski aparat, vendar pa ga formalno nihče ni mogel klicati na odgovornost. In tako ni bil odgovoren nihče. To je prav obdobje, ko smo začeli pri nas na široko uporabljati povratno osebni zaimek »se«: odločilo se je, razglasilo se je, zagrešilo se je itd. Ko danes iščemo krivce, nihče ne ve, kdo stoji za tem »se«. Vsi so izpolnjevali ukaze, vsi so imeli obveznost. Državni aparat je izpolnjeval ukaze partijskega aparata, partijski aparat je izpolnjeval ukaze centra, center je izpolnjeval ukaze prvega sekretarja, prvi sekretar pa je nastopal v imenu organa, ki mu je odobral vsak korak... So napke in so krivde, vendar ni tistih, ki so se motili, ni krivcev.

Koncentracija oblasti in hipertrofija partijskega aparata je privedla do nastanka posebnega češkoslovaškega socialističnega sistema oblastniške elite. Dvajset let našega razvoja je bila šahovnica udeležbe pri politični oblasti zaprta in zasedena z vsemi potrebnimi figurami. Kmetje partijskega aparata so napredovali in zasedali mesta lahkkih figur in trdnjav. Za odločilno kvalifikacijo za delo v politični funkciji so šteli poprejšnjo dejavnost v partijskem aparatu. Od tod so izhajali kadri za voljene partijske funkcije, za pomembne funkcije v državni upravi, za ministre in poverjenike. Le redko

je prišel v to hierarhijo človek, ki je prišel »od zunaj«, iz prakse, s »terena«. Tako je pri nas nastal tudi poseben sistem kazni: če se nisi obnesel v partijskem aparatu, si prešel na funkcijo v državni upravi, ali pa so te poslali v predstavnikiški urad! Če nisi bil primeren vodja odbora ustreznega višjega partijskega komiteja, potem si se poskusil kot minister, poverjenik, veleposlanik ali poslanik ali pa vsaj kot kulturni ataše! Sem in tja so žrtvovali s te šahovnice oblastniške politike kakšnega kmeta ali lahko figuro, samo da bi si zagotovili nadaljnjo potezo. Tako stabilizirana oblastniška elita si je ustvarila s posredovanjem zbirokratiziranega partijskega aparata zapleten sistem korupcije in protekcije. Ta sistem je posegal v podjetja, na visoke šole, na vsa mesta, ki so lahko pomenila mirno življenje v blaginji. Dvajset let smo se bojevali s posledicami vsega tega, vendar vse zaman, kajti vse doslej nismo dosegli bistva stvari: nismo si upali seči po vzrokih, segali smo samo po učinkih.

V tej zvezi moramo omeniti še en dejavnik: to so partijske množice. V sedanji diskusiji (posebno med nepartijci) prevladuje nazor, da je v tem dosedanjem sistemu vladala, odločala in upravljala partija kot celota. To pa je optična prevara. V imenu partije so nastopali samo najvišji partijski organi, v imenu partije je nastopal partijski aparat. Proces etatizacije in koncentracije politične oblasti pa je privedel do tega, da so bile široke partijske množice prikrajšane za udeležbo pri vodenju družbe, da so postale samo pasivna pozlata razglašene vodilne vloge partije. Partijske množice se niso mogle vključiti v resnično upravljanje naše družbe, partijci so samo poredko in obrobno stopali v sistem oblastniške elite. V ta sistem partija ni stopala kot celota, v njem je bila samo zastopana s svojimi »predstavniki«.

Ti trije temeljni dejavniki so bili in so predmet vsesplošne družbene kritike v češkoslovaški demokratični javnosti, ki danes skuša progresivno premagati sedanje stanje. Poleg tega pa je tu še en, četrti dejavnik, ki je izvor trajnega nevrotičnega procesa pri iskanju nove institucionalne strukture naše družbe. Ta dejavnik je razrešitev državno pravnega odnosa med Čehi in Slovaki v naši skupni domovini, odnosa, ki je predmet ostre kritike predvsem s slovaške plati.

Letos praznujemo petdesetletnico našega skupnega narodnega življenja v eni državi. Te proslave so iskreno mišljene tudi s slovaške plati, zakaj pretežna večina Slovakov je za Češkoslovaško. Kljub določenim slabim izkušnjam iz prve meščanske republike, ki je uradno izsilila koncepcijo tako imenovanega enotnega češkoslovaškega naroda in na tej osnovi zatirala slovaško narodno suverenost, so bili Slovaki v slovaški narodni vstaji spet kot prvi za skupno državo s Čehi.

Seveda pa so za obnovljeno republiko postavljali kot pogoj narodno enakopravnost, zahtevo po priznavanju slovaške narodne suverenosti. Ta pogoj je izražen v košiškem vladnem programu iz leta 1945, ki je razglasil pravice Slovakov in Slovaške v novoustanovljeni Češkoslovaški republiki. Košiški vladni program pa je hkrati tudi izražal kompromis med komunisti in češko buržoazijo. Njegove proklamacije so zato oslabiljene, so samo splošne in samo deklarativne. Konkretna državno pravna razrešitev slovaškega vprašanja je bila v tem programu odložena na poznejše čase, ko bodo konsolidirane povojne razmere. Vendar tudi ta kompromisna, oslabiljena načela košiškega vladnega programa niso bila pri konsolidaciji razmer uveljavljena in niso uresničena niti danes. Komunistični predstavniki slovaških narodnih interesov so pri pogovorih o obnovitvi Češkoslovaške republike nastopali z zahtevo po federativni državno pravni ureditvi: samo v takšni ureditvi so videli poročilo za resnično priznavanje suverenosti slovaškega naroda in za resnično enakopravnost obeh naših narodov. Moskovsko vodstvo KPČ se je postopno nagnilo k temu stališču slovaških komunistov in revolucionarnega Slovaškega narodnega sveta. Vendar pa — kot se je kmalu pokazalo — to nagibanje ni bilo niti dosledno niti enoznačno. Londonska buržoazna vlada ČSR je bila proti federativni ureditvi in KPČ je v obnovljeni republiki na koncu podlegla tem težnjam. Končni rezultat tega kompromisa je bilo dokončno usidranje prvotno provizoričnega asimetričnega modela, pri katerem so na Slovaškem ostali slovaški narodni organi (Slovaški narodni svet in Zbor poverjenikov), ki so bili nastali v slovaški narodni vstaji; naproti njim pa so v Pragi nastali centralni češkoslovaški zakonodajni in izvršilni organi z vsedrjavno pristojnostjo. Ta asimetrija je v resnici pomenila avtonomijo za Slovaško, pri čemer pa je ta avtonomija čedalje bolj slabela in se omejevala samo na obrobne zadeve.

Asimetrični model je vodil k paradoksu: Slovaki so imeli svoje narodne organe, medtem ko Čehi takšnih organov niso imeli (Češki narodni svet je bil takoj po konsolidaciji povojnih razmer razpuščen). S tem so Slovaki na videz dobili več kot Čehi. Vendar pa je bila posledica tega stanja prav dejstvo, da so vsedrjavni organi praktično delovali kot češki narodni organi, Slovaki pa so bili v teh vsedrjavnih organih preglasovani in torej niso mogli uveljaviti specifično slovaških narodnih interesov. Te posebne interese naj bi uveljavljali po slovaških narodnih organih, katerih pravice pa so bile postopno reducirane na minimum: logični izraz tega procesa je naposled ustava iz leta 1960, ki je odpravila Zbor poverjenikov ter združila zakonodajno ter izvršilno oblast na

Slovaškem v Slovaškem narodnem svetu, pri čemer pa je tega popolnoma podredila osrednjim državnim organom, ki so v resnici postali češki narodni organi. Dejanska podreditve enega naroda drugemu, legalizacija neenakopravnega odnosa med obema narodoma je bila tako dokončana. In ta asimetrični model so prikazovali kot vzor marksistične rešitve narodnostnega vprašanja.

To so torej poglavitne nevtrgalgične točke dosedanje institucionalne strukture naše družbe. Vsa ta institucionalna struktura je nastala kot nekakšen revolucionarni provizorij v času, ko je šlo za bit in nebit socializma. Kot revolucionarni provizorij je imela vsaj v nekaterih vidikih svoj *raison d'être* (na primer začasna koncentracija revolucionarne oblasti, začasno direktivno vodenje odločilnih področij v obdobju boja za oblast in podobno). Hudi problemi pa so začeli nastajati tedaj, ko se je ta provizorij stabiliziral in ko se je začel oblastniško utrjevati kot trajna država. Ta institucionalna struktura se je razšla s svojo naravno bazo, z ekonomsko, socialno in narodnostno strukturo češkoslovaške socialistične družbe, postavila se je proti njej in postajala čedalje bolj konservativen in regresiven dejavnik, ki je enoznačno deloval proti našemu nadaljnjemu razvoju. V letih 1953, 1956 in mogoče celo v 1960. letu bi se lahko dalo marsikaj popraviti s širokimi institucionalnimi reformami; leta 1968 pa je kriza dosegla vrh in morala je nastopiti temeljita in vse obsegajoča institucionalna revolucija.

Ta revolucija ni padla z neba. Pritisk je že od začetka povzročal nasprotni pritisk in čim večji je bil institucionalni pritisk, tem bolj je bil neznosen in tem bolj se je stopnjeval odpor proti njemu. Treba je soglasno ugotoviti, da so na čelu vsega tega opozicijskega procesa stali od začetka komunisti, predvsem partijska inteligenca, ki je začela boj za novi češkoslovaški model socialistične demokracije in pozivala k temu boju. Proti koncentrirani oblasti se je formirala koncentrirana kritika. Ta opozicijski proces se je začel odkrito kazati po Stalinovi smrti, od XX. kongresa KPSZ, ko je bilo dano znamenje za začetek boja kot boja proti kultu osebnosti. Ta eufemistični izraz je postopoma dobival čedalje širšo in globljo vsebino, kritika je zadevala zmeraj več dejavnikov in področij, dokler ni postal izraz boja za celoten sistem upravljanja družbe. Češkoslovaški proces boja proti temu domačemu »kultu osebnosti« je torej imel svoje specifične probleme, imel je svoje lastne etape in ponovitve.

Ni naša naloga, da bi popisovali zgodovinski potek tega procesa. Naj opozorimo samo na nekaj naključno izbranih momentov, ki dokumentirajo, da je tu šlo za širok in dolgoro-

čen družbeni proces, ki je pripravil današnjo institucionalno revolucijo. Med te momente sodijo med drugim:

a) *Korenit preporod marksistične teorije*, ki je segel na vsa področja. V marksistični politični ekonomiji, v marksistični filozofiji, v pravni znanosti, zgodovini itd. so nastajali novi tokovi; z njihovega vidika je bilo sila kritično ovrednoteno celotno naše politično delovanje, celotna institucionalna struktura naše družbe. Na teh tleh je nastala temeljita teoretska kritika češkoslovaškega sistema »kulta osebnosti«, kritika koncentracije in centralizacije oblasti, kritika direktivnega vodenja in etatističnih koncepcij, kritika asimetrične državno pravne ureditve odnosov med Čehi in Slovaki itd. V zadnjem desetletju se lahko ta češkoslovaška marksistična teorija izkaže s pozornost zbujujočimi konceptualnimi deli; žal pa mnoga izmed njih niso bila objavljena, mnogi sklepi so morali biti zaradi politične cenzure formulirani zelo previdno ter izraženi z zapletenimi metaforami. Vendar pa so pozitivni sadovi tega teoretskega dela na dlani. Na njihovi osnovi je nastala pri nas cela vrsta novih družboslovnih disciplin, ki so neposredno posegle v ta preporodni proces: mednje sodijo nedvomno sociologija, politologija, teorija znanstvenega upravljanja, marksistična filozofija človeka in humanologija, izdelava češkoslovaške variante znanstveno tehnične revolucije, izdelava posameznih ekonomik in modela politične ekonomije socializma itd.

b) *Politična publicistika*. V češkoslovaškem (tako v partijskem kot tudi nepartijskem) tisku je izšlo v zadnjem desetletju nekaj odličnih političnih razprav, ki so potekale ob veliki pozornosti najširše javnosti. To so bile razprave v zvezi z vprašanjem kulta osebnosti, nadalje z vprašanjem birokratizma, z vprašanjem položaja partije v naši socialistični družbi, z vprašanjem političnega upravljanja sploh, z vprašanjem razvoja socialistične demokracije pri nas, v zvezi s problematiko kontrole oblasti, poroštvi proti zlorabi politične oblasti in v zvezi z možnostjo legalne opozicije pri nas, in podobno. Te diskusije so imele kljub trdim posegom cenzure oster plemično kritični ton, bile so šola za zelo širok krog družbeno zaveedne in kulturne inteligence, ki se je v njih politično angažirala. Tem razpravam so dajali na voljo svoje strani najbolj brani dnevniki in tedniki (na Slovaškem na primer *Pravda* kot glasilo CK KPS, *Kulturni život* kot glasilo Zveze slovaških književnikov, na Češkem pa predvsem *Literární noviny* kot glasilo Zveze češkoslovaških književnikov, itd.). Proti tem javnim političnim diskusijam so na koncu vedno oblastniško ukrepali, delali so čistke in kadrovske spremembe v redakcijah (npr. v *Pravdi*, v časniku *Dějiny a současnost* itd.), ukinjali so časopise in preganjali avtorje. Razprave pa

so vedno znova izbruhnile z novo močjo. Politična publicistika je torej opravila v pripravljanju današnjega preporodnega procesa svojo častno vlogo.

c) *Boj za notranjo partijsko demokracijo.* Partijska inteligenca, ki je bila v obeh navedenih primerih aktivizacijski dejavnik, je razvijala enako aktivnost tudi v boju za notranji preporod partije. Na partijskih tleh, predvsem v tako imenovanih intelektualnih partijskih organizacijah, so se bojevali za uveljavitev leninskih načel partijskega življenja, za odgovornost vseh partijskih organov in dejavnikov pred partijskimi množicami, za demokratične načine uveljavljanja načel partijske discipline, za bistveno razširitev notranje partijskih informacij za vsakega člana partije, za položaj voljenih partijskih organov proti partijskemu aparatu. Na takšne partijske sestanke so bili mnogokrat vabljeni višji partijski funkcionarji, kjer so imeli z njimi zelo odkrite in načelne politične diskusije. Te organizacije so pošiljale resolucije in proteste najvišjim organom. Tudi proti njim so ravnali zelo ostro: razpuščali so komiteje, višji organi so določali za demokratično izvoljene komiteje organizacijo tudi proti volji njihovih članov (npr. pri izključevanju posameznikov iz partije, pri kadrovskih zasedbah v vodstvih inštitutov ter podjetij in podobno).

d) Posebno vlogo je imela v razvoju tega položaja *revizija političnih procesov iz petdesetih let*. Staro vodstvo partije se je lotilo teh revizij pod pritiskom partijske inteligence, partijskih množic in široke javnosti. Te revizije so imele nekaj etap in ponovitev: nekajkrat so razglasili, da so revizije končane in vsi primeri rešeni, vendar pa je zunanji pritisk vedno znova prisilil vodstvo, da je napravilo še nadaljnje korake. Delne, polovičarske rehabilitacije po nedolžnem obsojenih ljudi in političnih osebnosti niso zadovoljevale; zmeraj bolj so se oglašali pomembni glasovi, ki so zahtevali popolno rehabilitacijo, razkritje popolne resnice o stvari, kaznovanje krivcev. Pa tudi delno odkritje resnice je vodilo k razburjenju široke javnosti, ki je zahtevala resnico: najbolj kompromitirane osebnosti so začeli postopoma odstranjevati in polagoma se je začelo razkrivanje kompromitiranosti nadaljnjih političnih dejavnikov.

e) *Češkoslovaški književniki so nastopili s posredovanjem obeh svojih organizacij (Zveza slovaških in Zveza češkoslovaških književnikov) kot izredno dejavna napredna politična moč v celotnem poteku dosedanjega preporodnega procesa.* Njuna zvezna glasila *Kulturny život*, *Literární, noviny* in nekateri mesečniki, npr. *Slovenské pohľady* in *Plamen*) so dajali prostor za prej omenjeno politično publicistiko, književniške seje in kongresi so postali tribuna boja za

vsestransko demokratizacijo našega družbenega življenja. Vrh tega procesa je bil IV. kongres češkoslovaških književnikov 1967. leta, kongres, ki se je končal z znanim neslavnim administrativno oblastniškim posegom tedanjega političnega vodstva: z izključitvijo nekaterih politično najbolj angažiranih pisateljev iz partije ter z ukinitvijo *Literárni novín* kot glasila Zveze pisateljev. To dejanje je bila kratko malo grožnja za vso češkoslovaško »puntažo«^o se inteligenco. Bilo pa je hkrati tudi prvo znamenje vrha krize.

f) *Mladina, predvsem študentske množice*. Od leta 1956, ki je znano po prvih študentskih dogodkih pri nas, je prišlo nekaj valov politične aktivizacije mladine, usmerjene proti pglavitnim nevralgičnim točkam institucionalne strukture in k težnjam za široko demokratizacijo našega družbenega življenja. Češkoslovaška zveza mladine kot »štafetna palica«^o partije ni omogočala dovolj prostora za družbeno in politično življenje mladine in ni izražala njenih specifičnih interesov. Mladina se je torej bojevala proti svoji organizaciji in zunaj njenega okvira, utrjevala se je kot politični subjekt ne glede na dano obliko institucionalizacije, ki ji je v tem nasprotovala. Moment tega političnega gibanja mladine je bila na primer visokošolska konferenca ČZM v Pragi leta 1966, kjer je bila izražena zahteva po federalizaciji ČZM in po ustanovitvi lastne stanovske študentske organizacije (posledica tega je bil kazenski pregon pobudnikov teh zahtev); takšen moment pa so bili tudi prvotno nedolžni stráhovski dogodki iz leta 1967, dogodki, ki so po svojih posledicah prerasli v kar največji politični dogodek, ki je mobiliziral široke študentske množice.

g) *Slovaška je bila v opisani državno pravni ureditvi* trajna boleča točka republike. Od ondod so se neprenehoma kopičili glasovi nezadovoljstva s pričujočim položajem. Na Slovaškem je bila v celoti nižja povprečna plača kot na Češkem, tam je bila tudi večja nezaposlenost, ki so jo reševali z odhodom slovaških delavcev na Češko (obmejni kraji, Ostravska). Specifične slovaške probleme so urejali polovičarsko ali pa jih sploh niso reševali. Slovaški narodni organi so bili praktično brez moči in oblika njihove podreditve centru jih je nenehno silila v vlogo prosilca. Politika centra je v svojem delovanju namerno postavljala Slovaško proti Češki (njen credo je bil: za Slovaško doplačujemo!); njen najvišji predstavnik — tovariš Novotny — je označeval vsako upravičeno slovaško zahtevo za izraz buržoaznega nacionalizma in s svojimi nastopi na Slovaškem (v Košicah, na Kysuciach, v Martinah, v Prievidzi) se je v očeh slovaške javnosti skrajnje kompromitiral tako kot partijski kot državni dejavnik, ki vodi protislovaško politiko. Vsa ta dejstva so peljala

k intenzifikaciji narodne zavesti Slovakov, k razglašanju njihovih narodnostnih interesov, kar je bilo nenavadno pomemben sestavni del celotnega progresivnega političnega procesa v republiki.

h) *Boj za nov sistem vodenja narodnega gospodarstva.* Avtor koncepcije tega novega sistema, profesor O. Šik (član CK KPČ), je zbral okrog sebe širok aktiv ekonomistov, gospodarskih delavcev in partijske inteligence ter se že nekaj let bojuje za uveljavitev gospodarske reforme. Res je, da v dosednji institucionalni strukturi ta novi sistem upravljanja narodnega gospodarstva ni mogel biti uveljavljen, ker je bil po svojih načelih in posledicah neposredno usmerjen proti tej institucionalni strukturi. Poskusi za kompromis z vodstvom so lahko zato privedli samo k okleščnim paskvilom (imenovali so jih »izpopolnjeni sistem upravljanja narodnega gospodarstva«), ki so bili že vnaprej obsojeni na neuspeh. Kljub temu pa je ta boj za novi sistem upravljanja narodnega gospodarstva, čeprav na zunaj ni bil tako učinkovit kot politični preporodni proces na drugih področjih, imel odločilno vlogo pri pripravi krize dosedanje institucionalne strukture, v njenem sedanjem vrhu in ima vlogo v sedanji institucionalni revoluciji pri nas.

To je torej nekaj zgledov, ki kažejo, da na prelomu lanskega in letošnjega leta pri nas nikakor ni šlo za izolirano »dvorno revolucijo«, temveč za logično posledico celotnega poprejšnjega širokega družbeno političnega gibanja. Kljub temu, da je bilo to gibanje usmerjeno proti staremu vodstvu partije, ki ga je oblastniško podpirala dotedanja institucionalna struktura, pa ni bilo protipartijsko in sploh ne protisocialistično. Dokaz za to je dejstvo, da je prišlo na čelo tega gibanja čisto naravno novo vodstvo partije, da je prav partija postala vodilna sila celotnega današnjega preporodnega procesa in da ta njen položaj široka javnost vsesplošno in spontano pozdravlja. Zadnja plenuma CK KPČ in CK KPS je naše ljudstvo sprejelo navdušeno kot izhodiščni osvobodilni akt, tovariš Dubček pa si je pridobil široko podporo vseh socialnih sil in plasti naše družbe. Res je, da imata to navdušenje in ta podpora svoje zahteve: osnova je, da mora biti demokratizacijski proces priveden do kraja, da mora biti stara institucionalna struktura predelana od temeljev, da bomo ustvarili novi češkoslovaški model socialistične demokracije, ki bo popolnoma ustrezal našim specifičnim razmeram. To navdušenje in ta podpora nista bila vezana na proklamacije, ampak na celo vrsto konkretnih dejanj, ki so nedvoumno pokazala, da novo vodstvo partije misli s svojimi progresivnimi proklamacijami zelo resno.

Katera so bila ta konkretna dejanja?

Prvo in najpomembnejše izmed njih je bilo tisto, ki je začelo od zgoraj, pri glavi. To je bil odstop tovariša Novotnega s funkcije prvega sekretarja partije, ločitev te funkcije od funkcije predsednika republike, in izvolitev tovariša Dubčka za prvega sekretarja. Temu je sledila cela vrsta odstopov profaniranih oseb, tako v partiji kot tudi zunaj nje. Pomembno vlogo so imele pri tel okrajne partijske konference, zasedanja najvišjih organov družbenih organizacij (sindikati, zveza mladine itd.) tere zastopniških zborov (Slovaški narodni svet, Narodna skupščina). Aktivirali so se sestavni deli ljudske fronte in počasi začenjajo izpolnjevati svojo prvotno, doslej oblastniško zatirano demokratično poslanstvo, znova stopajo na politični oder. Vrh te etape demokratizacijskega procesa je bila seveda abdikacija tovariša Novotnega s funkcije predsednika republike, vseljudsko gibanje pri imenovanju novega kandidata za to tradicionalno reprezentativno funkcijo in na koncu izvolitev tovariša Svobode za predsednika, izvolitev, ki je ustrezala predstavam tako rekoč vseh političnih elementov in socialnih plasti naše družbe.

Drugo takšno pomembno dejanje je bila priprava akcijskega programa partije. Pri tej pripravi so sodelovale široko zasnovane delovne skupine, ki so bile sestavljene iz znanstvenih delavcev, predstavnikov naše kulturne inteligence, iz najbolj izobraženih partijskih kadrov. Prav tukaj, pri tem delu, se je začel ustvarjati »možganski trust« partije, ki je podvr gel znanstveni marksistični analizi celotno našo dosedanje družbenopolitično situacijo in predlaga takšno koncepcijo njene razrešitve, ki more združiti vse napredne politične sile in socialne skupine naše družbe. Delo tega »možganskega trusta« pa se ne končuje z ustvaritvijo akcijskega programa; ta program pomeni samo začetno konceptualno izhodišče, ki ga bo treba postopoma izpolnjevati s konkretno vsebino.

To konceptualno izhodišče pa je prav češkoslovaški model socialistične demokracije, kvalitativno nova institucionalna struktura naše socialistične družbe.

Prevedel F. J.

Majda Strobl

Spet revizija ustave?

Z »novo« ustavo — s temeljno listino samoupravljanja — so bile določene funkcije samoupravnih skupnosti in družbene skupnosti kot celote in hkrati jasno formulirana načela in poročila za družbeni položaj delovnega človeka tako, da je bila dana osnova za enotnost družbe kakor tudi za razvoj človeka kot avtonomne osebnosti na delovnem mestu, pri opravljanju družbenega dela in v družbenem življenju sploh.

Seveda pa ustava ne more ustvariti ničesar, česar ne more ustvariti samo družbeno življenje. Zato naj bi šele vsakdanja praksa ljudi ter njihova misel in družbena zavest vnesle v nove norme novo vsebino. V tej luči je ustava lahko samo opora naprednemu prizadevanju ljudi. Tako je razložil vsebino in vlogo tedaj Edvard Kardelj in s tem povedal, da bo uresničevanje ustave dolgoročen proces, da pa jo je treba spraviti v življenje, saj to pomeni hkrati enega temeljnih dejavnikov stabilizacije družbeno ekonomskega in političnega sistema. Ustava pa je že sama v svojih temeljnih načelih postavila idejne primese, ki določajo smer nadaljnjega razvoja ustavnega sistema in posameznih ustavnih načel.

V procesu uresničevanja novega ustavnega sistema so imeli veliko vlogo zakonodajalci, samoupravne norme in pa sama družbena praksa. Kako daleč smo prišli na poti uveljavljanja ustavnega sistema, ne moremo presoditi na hitro. Vemo le, da proces ni končan in da smo na tej poti uresničevanja naleteli na nemalo težav in da nekaterih nismo premagali. Nekaterih menda sploh ni mogoče premagati brez nadaljnjih sprememb ustave (amandmaji, sprejeti lani, naj bi bili le nekakšen uvod, kajti v postopku njihovega spreje-

pogledi, glose, komentarji

manja se je pokazalo še več drugih vprašanj, ki bi jih bilo treba enako urediti).

Za to seveda ni nikakršnega zadržka. Če ugotovimo, da posamezne določbe ustave ovirajo nadaljnji razvoj našega družbenoekonomskega in političnega sistema, je ustavna revizija najbolj primerna rešitev. Neogibno pa je poprej vsestransko in globlje preučiti, kakšen naj bo ta prihodnji razvoj in v čem pomenijo dosedanje rešitve tako oviro, da ne bi mogli drugače preko nje.

Zvezna skupščina je ustanovila skupno komisijo vseh zborov za ustavna vprašanja (enako tudi republiške skupščine), ki naj prouči vprašanja, pomembna za uresničevanje ustave in za nadaljnji razvoj ustavnega sistema. Komisija naj bi preučila tudi, ali naša družbena praksa in razvoj družbenoekonomskih odnosov in političnega sistema ugotavljajo takšne probleme, ki terjajo spremembo posameznih določb ustave.

Ustanovitev take komisije je nedvomno izredno pomembna in bi bilo prav, da bi v okviru skupščine stalno delovala in ugotavljala stopnjo, do katere nam je uspelo uresničiti naš ustavni sistem, in sproti iskala najprimernejše načine za nemoten razvoj, bodisi z družbeno avtoriteto skupščine, bodisi z normativno funkcijo ali celo s spremembami ustave. Mislimo pa, da ne bi bilo prav, ko bi bila ta komisija le začasni organ, formiran le zaradi tega, da predlaga skupščini nekatere ustavne spremembe, potem ko bo po vsestranski preučitvi posameznih ugotovljenih problemov prišel do sklepa, da je to umestno in potrebno.

Žal pa je mnogo znamenj, ki kažejo na to, da bo v tem temeljna funkcija nove komisije. Ko smo lani sprejemali ustavne amandmaje, so bile nadaljnje spremembe ustave tako rekoč že napovedane, razna obvestila v časopisih in v drugih oblikah množičnega obveščanja pa so tudi taka, da ljudje pričakujejo »novo spremembo ustave«. Ob ustanovitvi komisij (v zveznih in republiških skupščinah) pa so bili celo že predvideni roki, v katerih naj bi komisije prišle pred skupščino s pobudo za spremembo ustave. Kakšen bo obseg sprememb in njihova vsebina, ni mogoče predvideti. Če bi do njih prišlo, morajo vsekakor ostati v okviru sedanjega ustavnega sistema, ki se je v praksi že uveljavil. Škoda bi bilo načenjati ali rušiti stavbo, še preden smo jo dogradili. Predvsem pa želimo, da bi komisija za razreševanje problemov, ki ovirajo nadaljnji razvoj, skušala najti druga pota in le izjemno predlagala spremembo ustave. To bi bilo v skladu tudi z našimi težnjami, da vendarle že stabiliziramo naš družbeno ekonomski in politični sistem. Vsaka sprememba, pa naj bo še tako koristna in potrebna, utegne učinkovati v nasprotni smeri.

Vsi naši napori bi morali biti osredotočeni na razvijanje in utrjevanje takega ustavnega sistema, ki smo ga sami pred nekaj leti izbrali kot najbolj progresivnega; dati bi morali življenje pisani normi, ne pa ob vsaki oviri ali težavi iskati izhod v reorganizacijah in spremembah, in to pogosto zelo na hitro in ne dovolj premišljeno.

Omenjena skupščinska komisija za ustavna vprašanja ni prva ali edina, ki se je ukvarjala z analizo stopnje razvoja in uresničevanja ustavnega sistema. Parcialno so temu posvečale skrb skupščine zlasti ob izvrševanju svoje normativne funkcije pa tudi ob izvrševanju svoje funkcije organa družbenega samoupravljanja.

Prvi korak v uresničevanju ustavnega sistema je pomenilo usklajanje vseh obstoječih zakonov z novo ustavo in ob tem spreminjanje obstoječih družbeno ekonomskih in političnih odnosov. Vendar ni bilo mogoče že v tej fazi uresničiti vseh ustavnih postulatov; proces usklajevanja zakonov z ustavo je ostal v bistvu na mnogih področjih nedokončan. To velja zlasti za področje družbenoekonomskih odnosov, posebno v delitvi, razširjeni reprodukciji in v ekonomskih odnosih nasproti tujini. Le-ti so se začeli spreminjati šele z uveljavljanjem gospodarske in družbene reforle.

V politični strukturi in odnosih so obstajale močne konservativne sile, ki so pred IV. sejo CK ZKJ zavirale razvoj sistema samoupravljanja. Na mnogih področjih družbenega življenja, posebno zunaj gospodarstva, se je ohranilo mnogo etatističnih odnosov. Pri formiranju in delovanju občin niso bili usklajeni z novo ustavo spet zlasti družbenoekonomski odnosi in še sedaj je mnogo etatističnih pojmovanj in negiranja družbenoekonomskih funkcij občine vobče.

Odnosi med republikami in federacijo niso bili usklajeni z ustavo, niti neposredno po sprejetju nove ustave niti v nadaljnjem razvoju.

Če ne želimo ostati na sredi poti, je treba podrobneje preučiti te in druge ugotovljene slabosti, poskusiti odkriti vzroke in iskati sredstva, da bi jih odpravili. Verjetno bomo lahko ugotovili, da v največ primerih za to ne bo treba spreminjati ustave in bomo lahko ocenili kot velik napredek že vse tisto, kar bo pomenilo uresničenje sedanje ustave.

Naj podrobneje pogledamo položaj na enem izmed področij, za katera se zlasti omenja potreba po spremembi ustave, in poskušajmo ugotoviti, ali je mogoče probleme, ki smo jih zaznali ali ugotovili v teh relacijah, razrešiti v skladu s sedanjo ustavno ureditvijo, ali pa bo res treba spremeniti ustavo.

Vzemimo odnose med federacijo in republikami.

Nacionalna suverenost jugoslovanskih narodov je zagotovljena z ustavo. Državno politično se izraža v obstoju socialističnih republik, zgrajenih na nacionalni individualnosti posameznih jugoslovanskih narodov (z izjemo Bosne in Hercegovine), po drugi strani pa v skupnem enakopravnem sodelovanju jugoslovanskih narodov prek federacije. Ta je skupno organizacijsko sredstvo, s katerim ljudje in narodi uresničujejo in zagotavljajo suverenost, teritorialno neokrnjenost, varstvo in obrambo Jugoslavije, mednarodne odnose Jugoslavije, enotnost družbeno ekonomskega sistema, enotnost gospodarstva države, usmerjanje splošnega gospodarskega razvoja ter temeljne svoboščine in pravice človeka in občana. Prav tako usklajujejo svoje politične, gospodarske, kulturne in druge skupne interese.

Očitno je torej, da temelji jugoslovanska državna in socialistična demokratična skupnost na federativnem načelu kot enem temeljnih vidikov nacionalne suverenosti, hkrati pa je specifična oblika socialistične samoupravne skupnosti. Bistvo značaja državnosti in socialistične demokratične skupnosti je v povezavi socialističnih republik kot državnih in socialističnih družbenih tvorb. Federacija ni samostojna, mimo republik obstoječa družbena skupnost delovnih ljudi, združenih za utrjevanje in razvijanje socialistične družbene ureditve. Tudi za uresničevanje tega cilja velja namreč ustavno načelo, da ga uresničujejo delovni ljudje in narodi predvsem v socialistični republiki oziroma ga uresničujejo v federaciji le tedaj, kadar je to v skupnem interesu z ustavo določeno.

Z ustavo je položaj republike določen tako, da je republika družbeno politična skupnost in pa državna formacija. Socialistična republika je dolžna skrbeti za razvoj svojih občanov v vsem tistem obsegu in v vsej tisti intenzivnosti, ki pomeni resnično samoupravnost, to je oblikovanje skupnega življenja v materialnem in duhovnem pogledu na podlagi razvijanja svojih proizvodjalnih in drugih ustvarjalnih sil. Federacija pa ima tiste pravice in dolžnosti in v takšnem obsegu, kakor to terja prostovoljna združitev jugoslovanskih narodov. Pravice in dolžnosti republik so določene z republiško ustavo. Nanašajo se na vsa področja političnih odnosov, gospodarstva, kulture in drugih družbenih služb, če so pomembne za razvoj republike in niso z ustavo Jugoslavije določene kot pravice in dolžnosti federacije.

Z ustavo je določeno še, da morajo biti republiške ustave v skladu z načeli zvezne ustave, da se federacija pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti opira na sodelovanje republik. Po drugi strani pa je federacija dolžna varovati suverene pravice in enakopravnost narodov ter socialistično ureditev republik. Republike morajo izdajati svoje zakone v

skladu z ustavo in zakoni Jugoslavije, republike izdajajo tudi predpise za izvrševanje zveznih zakonov, če ta pravica ni pridržana z zveznim zakonom organom federacije.

Razmejitve pristojnosti med federacijo in republikami na tistih področjih, na katerih sodi urejanje med funkcije i federacije i republik pa v ustavi ni precizno določena. Federacija je pristojna tedaj, kadar gre za zadevo, ki jo je v skupnem interesu treba urediti enotno. Skupni interes pa ni dovolj objektivizirano merilo in dopušča oblastnemu organizmu federacije, da pritegne nase ureditev zadev, ki sodijo ali bi bolje sodile v pristojnost republik. Tak položaj je na področju zvezne temeljne zakonodaje in deloma tudi splošne zakonodaje. Ustava namreč pojma temeljnega zakona v vsebinskem pogledu sploh ne odreja. Zato je bilo doslej v praksi prepuščeno izključno organom federacije, da so določali vsebinski obseg zveznega, s tem pa tudi republiškega zakona za vsak primer posebej. Tu bi moralo obveljati pravilo, da ureja temeljni zakon samo temeljna vprašanja svojega področja v smislu tako imenovanih sistemskih odločitev in ureditev.

Glede splošnega zakona je treba reči, da ga ustava sicer pravilno ureja, vendar praksa tem načelom resnično ne sledi, ker prehaja v preveč nadrobno urejanje, čeprav bi smela s splošnimi zakoni določati samo »splošna načela za urejanje odnosov, ki imajo pomen za temeljno enotnost družbenega in političnega sistema«.

Glede izključnih in popolnih zakonov bi lahko trdili, da so področja dokaj široko zasnovana in bi se marsikaj dalo urediti s temeljnimi zakoni. Sicer pa ustava dovoljuje pooblastilo republikam, in bi se togosti ustave na tem področju lahko v praksi omilile.

Sedanjo neustrezno prakso pripisujejo nepricizni razmejitvi pristojnosti med federacijo in republikami. To pa ni tak vzrok zaradi katerega bi bilo potrebno spreminjati ustavo. Potrebno je spremeniti prakso, če ta ni sledila temeljnim načelom o odnosih med federacijo in republikami. Ta temeljna načela so namreč tudi podlaga za razlago ustave ter za delovanje vseh in vsakogar.

Iz federativnega načela ureditve naše skupnosti in iz značaja federacije kot skupnega instrumenta samoupravljanja naših narodov izhaja, da mora biti organizem federacije sestavljen sorazmerno iz pripadnikov vseh jugoslovanskih narodov. Nacionalna sestava pa je ustavno zagotovljena samo v zvezni skupščini v proporcionalni sestavi zborov, ustrezni številu prebivalcev v posamezni republiki, in zlasti v paritetni sestavi zbora narodov. Za izvršni svet pa ustava določa, da je treba pri volitvah tega organa »gledati na nacionalno sestavo«. Za ves drugi organizem federacije (upra-

va, vrhovna sodišča, ustavno sodišče) takega ustavnega določila ni. Zdi pa se povsem razumljivo, da isto pravilo velja tudi za te, ne da bi bilo treba to še posebej v ustavi predpisati. Tej zahtevi sledita v zadnjem času tudi zakonodaja (npr. za upravne organe) in pa praksa.

Iz mnogonacionalne sestave naše skupnosti in iz federativnega načela njene ureditve izhajajo tudi, da morajo biti uradni in delovni jezik organov federacije jeziki vseh narodov. Osnovna vprašanja glede rabe jezika v republikah in v federaciji so urejena z ustavo. Organi federacije morajo pri uradnem občevarju spoštovati načelo enakopravnosti jezikov in pisav narodov Jugoslavije. Noben jezik ni razglašen za državni jezik oziroma za jezik federacije. Zvezni zakoni in drugi predpisi zveznih organov se objavljajo v uradnem listu federacije v avtentičnih besedilih jezikov narodov Jugoslavije: v srbohrvaškem, hrvaškosrbskem, slovenskem in makedonskem. Izjema velja po ustavi le za Jugoslovansko ljudsko armado, kjer se pri poveljevanju, vojaškem pouku in v administraciji uporablja srbskohrvaški jezik.

Praksa ni sledila tem načelom oziroma predpisom niti glede sestave organov federacije niti glede enakopravne uporabe jezikov in pisav narodov Jugoslavije. Šele v zadnjem času lahko vidimo tudi na teh področjih nekaj sprememb, ki dajejo upanje, da se bodo ustavna načela uveljavila. Tudi v omenjenih odnosih pa gre predvsem za uveljavljanje, ne pa za spremembe ustave.

Tudi za ekonomsko enakopravnost, ki je materialni temelj vsake resnične samoupravnosti tudi po drugih vidikih, lahko najdemo temeljna načela v sedanji ustavi. Če je tu treba kaj spreminjati, velja enako kot za vse doslej omenjene vidike — treba je spreminjati prakso, in sicer prakso federacije, ko je izjemne posege in intervencije, ki jih dovoljuje ustava, spremenila v pravilo.

To razmišljanje seveda ni sad kakšnih poglobljenih analiz in študij. Le-te bo morala opraviti komisija za ustavna vprašanja, zato bodo njene ugotovitve in predlogi morda drugačni. Po do sedaj znanem položaju v praksi pa vendarle lahko upamo, da bi že sama uresničitev ustavnih načel in določb pomenila velik korak k urejanju odnosov tudi na relaciji federacija-republike.

Z analizo drugih problemov, katere tudi pogosto omenjamo v zvezi z uresničevanjem ustavnega sistema, bi verjetno prišli do podobnih ugotovitev. Prav zato menimo, da naši predlogi, ki gredo za tem, da se v celoti in čimprej uresniči tisti družbeno ekonomski in politični sistem, ki mu je podlaga nova ustava, ne pomenijo konserviranja kakih preživelih odnosov, ampak napor za stabilizacijo sistema, ki se je

že doslej uveljavil. To pa je gotovo tudi naloga, ki ima vso podporo v zavesti ljudi. Nenehne spremembe zakonov in celo ustave prav lahko vzbudijo dvom o pravilnosti izbrane poti ali vsaj sum v to, da smo zmožni uresničiti tisto, za kar smo se odločili in kar smo zapisali v naši »temeljni listini samoupravljanja«.

Alojzij Finžgar

Proizvajalna sredstva kot družbena sredstva in sredstva gospodarske organizacije

O družbeni lastnini je bilo že veliko razprav in tudi sam sem že večkrat pisal o tem, nazadnje sedaj v knjigi »Lastninska razmerja v Jugoslaviji«. Neposredni povod za to, da tu ponovno načenjam to temo, je članek prof. dr. A. Bajta z naslovom »Družbena lastnina, kolektivna in individualna«.¹

V tem članku prof. dr. A. Bajt navaja: »To, kar daje družba v upravljanje posameznim delovnim kolektivom v našem ekonomskem sistemu, niso proizvodna sredstva, marveč kapital. Ta kapital je torej družbena lastnina. O obliki konkretnih produkcijskih sredstev, ki jo bodo dali kapitalu, ki je družbena lastnina, odločajo delovni kolektivi sami. Oni ta sredstva prosto kupujejo in prodajajo bodisi doma, bodisi v tujini. Točneje, tako bi moralo biti, če bi dosledno izpeljali idejo tržnega gospodarstva.«

Iz teh izvajanj lahko povzamemo dveje. Prva misel je ta, da je ekonomski lastnik proizvodnih sredstev, ki so dana v upravljanje neposrednim proizvajalcem, delovnim kolektivom, vsa družbena skupnost. Podobno kot so, npr. pri delniški družbi dejanski lastniki sredstev, s katerimi razpolaga delniška družba, delničarji, delovna organizacija dela s sred-

¹ Glej Gledišta 1967, št. 4.

stvi, ki niso njena last, marveč last družbe. Druga misel, ki jo lahko povzamemo iz gornjih izvajanj, pa je ta, da mora imeti delovna organizacija v tržnem gospodarstvu pravico uporabljati sredstva, ki so družbena lastnina, in z njimi razpolagati v enakem obsegu kot podjetnik v kapitalističnem družbenem sistemu.

Menim, da lahko obe ti značilnosti, ki ju ima družbena lastnina proizvajalnih sredstev v našem družbenoekonomskem sistemu, povzamemo tudi iz določb ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 o družbeni lastnini. Ustava predvsem določa, da samoupravljanje v delovni organizaciji obsega zlasti pravico in dolžnost, da delovni ljudje odločajo o uporabi delovnih sredstev in o razpolaganju z njimi, da delovna sredstva gospodarsko smotrno uporabljajo, da dosežejo čimvečji učinek za delovno organizacijo in družbeno skupnost, da razporejajo in delijo dohodek delovne organizacije tako, da zagotavljajo tudi razvoj materialne osnove dela ter da izpolnjujejo obveznosti delovne organizacije do družbene skupnosti. V ustavi je dalje rečeno, da je delovna organizacija dolžna ohraniti nezmanjšano vrednost družbenih sredstev, ki jih upravlja.² Na drugem mestu zopet določa ustava »razpolaganje s posameznimi produkcijskimi sredstvi in z drugimi stvarmi, ki so družbena lastnina, ter druge pravice na teh sredstvih in stvareh določa zakon v skladu z njihovo naravo in namenom«. Ko pa govori posebej o pravicah delovne organizacije glede sredstev v družbeni lastnini, ki jih upravlja, ustava določa, da se te pravice smejo delovni organizaciji odvzeti ali jih omejiti le ob posebnih pogojih.³

Pri družbeni lastnini proizvajalnih sredstev je treba tedaj razlikovati dvoje pravnih razmerij: 1. Družbenopolitično razmerje, razmerje delovne organizacije kot samoupravne organizacije družbene skupnosti do družbe kot celote, do vseh državljanov Jugoslavije. To razmerje se tiče celote, vseh proizvajalnih sredstev, ki jih delovna organizacija upravlja. 2. Premoženskokpravno razmerje delovne organizacije kot pravne osebe do drugih premoženskokpravnih subjektov. To razmerje se tiče posameznega proizvajalnega sredstva, posamezne stvari.

Gospodarska organizacija ima kot samoupravna organizacija družbene skupnosti, kot organ družbene skupnosti in upravitelj družbenih sredstev pravico, da izkorišča proizvodna sredstva, ki so družbena lastnina, za svojo gospodarsko dejavnost, in pravico, da razporeja in deli dohodek, ki je bil

² Glej 3. in 4. točko 9. člena in 15. člena ustave.

³ Glej 2. odstavek 8. člena in 15. člena ustave.

ustvarjen z delom s temi sredstvi. V zvezi s tem pa ima delovna organizacija tudi določene dolžnosti do družbene skupnosti. Te dolžnosti se tičejo tako uporabe sredstev kakor tudi delitve dohodka. Poglavitne dolžnosti delovne organizacije so, da družbena sredstva, ki jih upravlja, uporablja gospodarsko smotrno, da ohrani nezmanjšano vrednost teh delovnih sredstev in da iz ustvarjenega dohodka zagotavlja razvoj materialne podlage svojega dela. Ohraniti nezmanjšano vrednost sredstev in skrbeti za ustrezno razširjanje materialne podlage poslovanja, to so temeljni elementi gospodarsko smotrnega poslovanja, ki je dolžnost vsake delovne organizacije.

Gospodarska organizacija odgovarja družbi za vrednost produkcijskih sredstev, ki jih upravlja, za vso vrednost sredstev, tako za vrednost sredstev, ki so obstajala ob ustanovitvi, kakor tudi tistih, ki jih je ustvarila in namenila za razširjanje materialne podlage dela. Teh dolžnosti gospodarska organizacija ne izpolnjuje zlasti tedaj, če pasiva presegajo aktiva in če ne more več obnavljati svojih produkcijskih sredstev in drugih delovnih sredstev.⁴ Zakon o sredstvih gospodarskih organizacij daje občinskim skupščinam pravico, da pri opravljanju nadzora nad ravnanjem gospodarske organizacije s sredstvi, ki jih upravlja, odredijo prisilno upravo gospodarske organizacije, razrešitev direktorja ali razpust delavskega sveta in upravnega odbora. Zakon tudi šteje določeno nepravilno ravnanje gospodarske organizacije za gospodarski prestop in določa kazni zanj in za odgovorne osebe v njej.⁵

Po zakonu o sredstvih gospodarskih organizacij deli gospodarska organizacija dohodek na dohodek delavcev in na sklade po načelih in merilih, ki jih sama določi. Toda gospodarska organizacija je pri določanju teh načel in meril dolžna ravnati s skrbnostjo dobrega gospodarja. Gospodarska organizacija mora skrbeti za to, da so sredstva za razširjanje materialne podlage za njeno delo trajno zagotovljena ter da se sredstva za osebne potrebe delavcev oddvajajo v skladu z rezultati gospodarske organizacije, doseženimi s prizadevanjem delovnega kolektiva. O sprejetih načelih in merilih lahko razpravlja občinska skupščina in da svoje pripombe in priporočila.⁶

Omenjenih določb zakona o sredstvih gospodarskih organizacij po uveljavitvi ustave ni mogoče v celoti uporabljati, nadomeščene so deloma s predpisi temeljnega zakona o podjetjih. Treba pa je tu opozoriti še na to, da ustava sama govori o prisilni upravi gospodarske organizacije in o stečaju.

⁴ Glej 1. člen zakona o prisilni poravnavi in stečaju.

⁵ Glej 110. člen zakona o sredstvih gospodarskih organizacij.

⁶ Glej 16. in 21. člen zakona o sredstvih gospodarskih organizacij.

Prisilna uprava se določi, če je gospodarska organizacija s svojim poslovanjem hudo oškodovala družbene interese. Ustava tudi pravi, da je mogoče z zakonom določiti splošne pogoje in merila za delitev dohodka in celo predvideti soglasje določenega organa upravljanja delovne organizacije, druge organizacije ali državnega organa za posamezne akte o delitvi dohodka.⁷

Pogosto se čujejo glasovi, da bi intervencija od zunaj, kar zadeva delitev dohodka, pomenila poseg v samoupravne pravice gospodarske organizacije. Razpravljalo pa se je celo o tem, ali se ne posega v samoupravne pravice tudi tedaj, če se določi prisilna uprava. Taki ugovori so brez vsake podlage. Čim obstoji dolžnost gospodarske organizacije, ohraniti nezmanjšano vrednost delovnih sredstev in iz dohodkov, ustvarjenih z delom s temi sredstvi, razširjati materialno podlago dela, je jasno, da je treba določenim organom družbene skupnosti načelno tudi priznati pravico, da intervenirajo, kadar gospodarska organizacija teh dolžnosti ne izpolnjuje. Vsaka določitev samoupravnih organov, ki se tiče sredstev v družbeni lastnini, ki jih upravlja, se lahko giblje le v okviru pravic in dolžnosti, določenih z zakonitimimi predpisi za upravljanje teh sredstev.

Upravljanje sredstev gospodarske organizacije, ki so družbena lastnina, ne sodi v premoženjsko pravo. V to smer pa gredo tisti, ki poskušajo, da bi delovnemu kolektivu gospodarske organizacije ali delavcem gospodarske organizacije, tudi če ne delajo kot organi gospodarske organizacije, naložili neko materialno odgovornost za smotrno gospodarsko poslovanje. Kot je bilo že ugotovljeno, gre tu za družbenopolitično razmerje med delovno organizacijo in družbeno skupnostjo, zaradi tega pridejo tu v poštev le instrumenti, ki so v skladu z naravo tega razmerja. Verjetno se družbena skupnost še v doglednem času ne bo mogla odreči določenim ukrepom, ki zadevajo poslovanje gospodarske organizacije z delovnimi sredstvi, ki so družbena lastnina, kot je na primer, prisilna uprava. Tudi novejša izkušnje glede delitve dohodka v posameznih delovnih organizacijah so ponovno pokazale, da bi bilo treba najti način, da se tu preprečijo ekscesi.⁸ Predvsem pa je potrebna kontrola nad poslovanjem delovne organizacije, da je mogoče pravočasno preprečiti zmanjšanje vrednosti družbenih sredstev, ki jih upravlja.

Drugo razmerje je razmerje gospodarske organizacije kot pravne osebe do drugih premoženjskopравnih subjektov, ki se tiče posameznih stvari, ki so družbena lastnina.

⁷ Glej 18. in 90. člen ustave.

⁸ Glej V. Hafner v prilogi »Delo« z dne 5. II. 1968 in 10. II. 1968.

Medtem ko smo tudi še po predaji podjetij v upravo delovnim kolektivom sodili, da imajo gospodarske organizacije do stvari, ki so družbena lastnina, lahko le določene pravice in le toliko pravic, kot jih jim daje zakon, se je z razvojem samoupravljanja krog teh pravic razširil, tako da sedaj že ne gre več za neki omejeni krog pravic. Tako, npr., iz določb ustave izhaja, da lahko stvar, ki je družbena lastnina, postane predmet lastninske pravice, če za to ni zadržkov na strani pridobitelja, torej, če to ni prepovedano, ne pa, kadar je to dovoljeno. Svojčas je bilo za prenos pravice uporabe kmetijskega zemljišča ali za prodajo kmetijskega zemljišča, ki je družbena lastnina, potrebno soglasje občinskega upravnega organa, sedaj pa lahko gospodarska organizacija to sama stori. Gospodarska organizacija dalje ni mogla prenesti osnovnega sredstva brezplačno na drugo gospodarsko organizacijo, če ga ni poprej poskusila prodati na javni dražbi. Praksa je ob raznih priložnostih zahtevala tudi še večje sprostitev.

Navzlic navedenemu so bili v razpravi o načrtu ustave izraženi pomisleki proti temu, da bi se priznala samoupravnim organizacijam družbene skupnosti na stvareh, ki so družbena lastnina, neka pravica, ki bi bila podobna lastninski pravici. Pri pripravah za zakon o pravicah na stvari je bila večina mnenja, da je treba pravico uporabe, ki naj bi jo imele omenjene organizacije, zlasti tudi gospodarske organizacije, označiti kot skupek pravic in dolžnosti. Pravica uporabe se lahko izvršuje samo na določen način. Obsega pravice in dolžnosti, ki jih zakon določa glede na naravo in namen stvari. Ne obsega samo določenih pravic glede uporabe in razpolaganja s stvarjo, marveč tudi dolžnosti. Pravica, ki jo ima samoupravna organizacija na družbenih sredstvih, bi bila tako neka kompleksna pravica, pravica, ki vsebuje v razmerju do drugih pravnih subjektov premoženjskopravne upravičenosti, ki učinkujejo zoper vsakogar, obenem pa tudi določene dolžnosti do družbene skupnosti, tedaj tudi neke javnopravne elemente.

Taka je bila tudi koncepcija, ki je bila sprejeta v zakonu o sredstvih gospodarskih organizacij. Ta zakon izrecno določa, da se mora pravica uporabe, ki obsega tudi pravico razpolaganja, izvrševati s skrbnostjo dobrega gospodarja in potem tudi podrobneje našteva dolžnosti, ki jih ima gospodarska organizacija kot dober gospodar.⁹

Drugače je to po ustavnih določbah o družbeni lastnini. Ustava, kot že navedeno, razlikuje dve vrsti pravnih razmerij, razmerje samoupravne organizacije do družbene skupnosti in

⁹ Glej člen 10 in 40 cit. zakona.

premoženjskopravno razmerje med subjekti teh razmerij. Ti dve razmerji sta ločeni drugo od drugega in tudi objekt teh razmerij ni isti. V prvem primeru je objekt razmerja določen del družbenega premoženja, vsa sredstva, ki jih posamezna samoupravna organizacija upravlja, v drugem primeru pa posamezen predmet, posamezna stvar. Pri tem ne more motiti okolnost, da določa ustava dolžnost samoupravne organizacije, da ohrani nezmanjšano vrednost družbenih sredstev, v členu, ki govori o položaju samoupravne organizacije kot nosilke določenih premoženjskih pravic na sredstvih, ki so družbena lastnina. To določilo namreč vendarle govori o družbenih sredstvih, ki jih delovna organizacija »upravlja«. ¹⁰ Ta koncepcija, kot kažejo izvajanja prof. dr. A. Bajta, tudi ustreza zahtevam tržnega gospodarstva.

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije je dala nekatere elemente za določitev pravic, ki jih imajo samoupravne organizacije na sredstvih za proizvodnjo in drugimi stvarmi v družbeni lastnini. ¹¹ Čeprav se ustava skrbno izogiba imenovati te pravice premoženjske pravice, lahko ugotovimo, da obsega pravica samoupravne organizacije nad stvarmi, ki so družbena lastnina na določene upravičenosti, ki zadevajo rabo, uživanje ter razpolaganje. Te upravičenosti so lahko omejene, so lahko glede na objekt ali subjekt pravice različne, ni pa tu, glede na to, da gre za stvari, ki so družbena lastnina nobenih drugih omejitev. Pravica uporabe posamezne stvari, če tako imenujemo to pravico, se lahko omeji le po predpisih, ki veljajo za razlastitev.

Gospodarska organizacija ima kot upravitelj družbenih sredstev tedaj podobne upravičenosti, kot jih ima pri stvari, ki je predmet lastninske pravice, lastninska pravica, vendar tu ne gre za lastninsko pravico. Gospodarska organizacija ni lastnik proizvodjalnih sredstev, kajti ohraniti mora nezmanjšano vrednost teh sredstev, nima glede vrednosti teh sredstev nobene pravice razpolaganja. Je le upravitelj družbenih sredstev, upravičena in dolžna jih je le izkoriščati in pri tem ravnati kot dober gospodar.

Če bi obveljalo stališče, da imajo gospodarske organizacije in druge samoupravne organizacije družbene skupnosti kot pravni subjekti na stvareh, ki so družbena lastnina, določene pravice, ki so premoženjskopravne narave, upravičenosti glede rabe, uživanja in razpolaganja v obsegu, ki ga dovoljujeta narava in namen stvari, potem bi pač ne bilo ovir, da se lotimo izdelave civilnega ali premoženjskega zakonika.

¹⁰ Glej 15. člen ustave.

¹¹ Glej 2. odstavek 8. člena ustave.

Potem med »pravico uporabe« in lastninsko pravico po pravnotehnični plati ne bi bilo pomembnejših razlik. Tako oblikovana pravica uporabe bi bila, ker bi sama zase vsebovala še najmanj omejitve, v razmerju do lastninske pravice celo pravica višje vrste, nedvomno pa iste vrste.

Franc Šetine

O konceptih naših časnikov

Imeti koncept pomeni, imeti zamisel o tem, kakšno vlogo naj ima, hoče imeti časnik, kakšno poslanstvo opravlja v svojem narodu in svoji družbi, katere kratkoročne in dolgoročne cilje zasleduje s svojim pisanjem. V naši socialistični samoupravni družbi je nadvse pomembno vprašanje, komu služi koncept časnika — ali interesom delavskega razreda in delovnih ljudi, ki grade socialistično družbo, ali ciljem in namenom skupin in klik, ki delujejo proti interesom samoupravne socialistične družbe.

Ali posamezni časniki takšen koncept imajo? Da in ne! bi bil odgovor. Če bi rekli, da je program aktivnosti Socialistične zveze obenem tudi koncept časnika kot glasila te najširše samoupravne družbenopolitične organizacije, je odgovor pritrdilen. Ako bi iskali koncept, ki bi sicer temeljil na programu Socialistične zveze, a bi vendar izpovedal še posebnosti medija kot oblike političnega delovanja oziroma procesa, bi morali v odgovoru koncept marsikdaj zanikati. Časnik mora imeti koncept tudi v odnosu do različnih, včasih zelo nasprotujočih si stališč, ki se soočajo na demokratični tribuni, kajti on ni samo kronist dogajanja v Socialistični zvezi, temveč je obenem tudi bojevnik za najnaprednejše

stališče. Le-teh si seveda ne izmišlja, temveč jih odkriva v družbeni praksi, v idejnem in znanstveno raziskovalnem delu.

So časniki, ki koncept imajo, pa z njimi ne moremo biti zadovoljni, ker strežejo zaostalemu okusu bralcev. Takšen koncept ni sprejemljiv zaradi prevladujočih konservativnih teženj, nacionalizma, šovinizma itd. A časnik, ki s tem, da sploh ni jasno, kaj hoče, za kaj se zavzema, izpoveduje dokaj jasen koncept, koncept navidezne stihijnosti in idejne heterogenosti, skriva za svojo »nevtralnostjo« prav določne težnje in interese. Odsotnost koncepta je lahko tudi posledica absolutne komercializacije, kar je po svoje tudi nekakšen koncept, le da vlogi tiska v naši družbi povsem tuj in škodljiv.

Ob tem se postavlja vprašanje, ali mora biti koncept družbeno verificiran, ali je dovolj, da ga imajo uredniki, novinarji in ustanovitelji v svojih glavah. Če je družbeno verificiran in s tem tudi javen, je manjša nevarnost, da bi se ga različno razlagali ali celo mistificirali. Ako je samo v glavah, so mogoče različne interpretacije. Le kako mora biti bralcu pri srcu, ko mu urednik odgovori takole: »Zavračamo vaš sestavek, ker ni v skladu s konceptom našega časnika ...« Najmanj, kar bo bralec hotel vedeti, bo vprašanje, kakšen je ta vaš koncept in kdo ga je verificiral. Ali mu bomo takrat odgovorili s takšnimi splošnimi pojmi, kot so socializem, samoupravljanje in podobno, in po kakšnih merilih bomo presojali, kaj je v skladu s takšnim konceptom in kaj je v nasprotju z njim?

Čeprav so znani poskusi uredništva, da bi izoblikovali koncept svojih časnikov, bi lahko za mnoge rekli, da so brez jasnih, domišljenih konceptov. Takšni časniki v poglavitnem nastajajo sproti, pogosto brez jasnih predstav o tem, kaj hočemo, za kaj se potegujemo, kakšni so nameni naše informativne, edukativne, rekreativne in propagandne tvornosti. Nekako se ravnamo po barometru dnevne aktualne politike, opredeljujemo se stihijsko, ko včasih danes ne vemo, kako bomo uravnavali svoja stališča jutri. Zato nas nemalokrat tok dogodkov preseneti; kar smo včeraj hvalili, danes kritiziramo in jutri bomo spet hvalili. Ali drugače povedano: le redko smo pred dogodki in malokrat se prebijemo skozi površino pojavov — do jedra.

Če bi naredili preizkus, tako da bi vprašali urednike različnih časnikov, kakšen je njihov vsebinski koncept, bi pogosto dobili le površne odgovore. Odsotnost jasnih konceptov bi zapazili v odsotnosti jasnih predstav o tem, kakšno poslanstvo ima, na primer, poučno zabaven tednik, kakšno aktualen politični dnevnik, kakšno ilustrirana revija itd. Katerikrat bi se pokazalo, da je poslanstvo poučno zabavnega tednika le to, da zabava bralce, čeprav najbolj plehko. Poglob-

ljena, ustvarjalna razprava o konceptu tega časnika bi morala privedla do spoznanja, da takšno poslanstvo sploh ni poslanstvo, vsaj kulturno ne. Pri dnevniku bi pogovor o konceptu nemara privedel do razjasnitve, ali naj bo časnik le kronist dogajanja ali več kot samo to. Nejasnosti glede koncepta se pogostoma kažejo v le medlem poznanju vloge novinarja; eni bi ga hoteli samo kot »objektivnega« poročevalca, drugi bi želeli, da bi novinar vsakokrat pokazal s prstom, kje je »prava« resnica.

Največ nesporazumov med bralci in uredništvu korenini prav v tem, da časniki nimajo izoblikovanih jasnih konceptov, ki bi vključevali tudi razmerja, pravice in dolžnosti ene in druge strani, zunanjih sodelavcev in urednikov. Kako članek pride v časnik, po kakšni poti, skozi kakšne presoje, po kakšnih merilih — to je nemalokrat misterij za bralca, ki želi s svojim stališčem ali kritiko sodelovati na straneh časnika. Poglavlje zase so razmerja med ustanoviteljem in uredniškim kolektivom, saj so ta neredko urejena s pogodbo, ki se omejuje na najbolj splošna, če ne celo abstraktna, za prakso skoraj neuporabna načela. Ali pa je kakšna pogodba še kar v redu, le da ostaja na papirju, ker njenih določil v praksi ne izpolnjujejo.

Nekateri izdajateljski sveti se redko shajajo, a tisto, kar sklenejo in kar naj bi izpričevalo družbeni vpliv, je včasih tako skopo, da ne more biti nikomur v pomoč. Javnost dela izdajateljskih svetov se največkrat omeji na informacije o tem, da je bila seja, kaj več pa celo novinarji ne zvejo.

Daleč sem od tega, da bi zaradi dosedanjih hib dela izdajateljskih svetov zavračal potrebo po družbenih organih, ki naj zagotavljajo kvalificiran vpliv in pomoč družbe pri oblikovanju uredniške politike. Mislim pa, da je tako v dosedanjem načinu dela svetov kakor tudi v njihovi sestavi nujno marsikaj spremeniti. Preučiti bi kazalo izkušnje tistih časnikov, kjer imajo poleg osrednjega izdajateljskega sveta še nekatere sosvete za posamezne rubrike.

Največja hiba je ta, da ni javnih razprav o opravljenem in prihodnjem poslanstvu kakega časnika. Človek bi pričakoval vsaj to, da bo programska politika časnika predmet razprave konference SZDL. V zgodovini jugoslovanskega časnikarstva je bilo menda prvič, da je zvezna konferenca SZDL Jugoslavije obravnavala poročilo beograjskega dnevnika »Borba«, čeprav jo je že doslej obvezoval k temu statut tega časnika. Mislim, da lahko nastaja koncept časnika le v takšnih javnih razpravah, v boju mnenj, v soočanju različnih stališč. Koncept, ki ga površno in zgolj prakticistično in, seveda, sproti, za vsakdanjo rabo deducirajo iz programskih in drugih dokumentov družbenopolitičnih organizacij, je slabo in

nezanesljivo vodilo pri urejanju časnika. Tak koncept, ki je, kot že rečeno, največkrat le v glavah ljudi, ni ustvarjalen, dosleden, bojevit, in kar je najpomembnejše, ne upošteva posebnosti funkcije tako sodobnega medija, kot je časnik. Če časnik nima jasnega koncepta, je slabše, kakor če je tovarna brez jasnega razvojnega programa. Kot se takšna tovarna ne more izviti iz oklopa stare tehnologije in stare miselnosti, tako tudi časnik brez koncepta boleha za oportunizmom in pragmatizmom, izgublja se v idejni, neredko tudi ideološki megli, iz katere ne more, ali pa zaide tja, kamor ne bi smel, če hoče služiti resničnim interesom delavskega razreda in delovnih ljudi.

Človek se kratko malo čudi, ko vidi, da so vse bolj predmet javnih razprav celo programi sej, sestankov, konferenc Socialistične zveze, ne najdemo pa časa za tehten dialog o konceptu dosti prožnejšega in sodobnejšega političnega dejavnika, kakršen je dnevni časnik (izjema je republiška konferenca SZDL Slovenije, ki prav sedaj pripravlja posebno sejo, posvečeno tisku in RTV). Mislim, da se časnik ne more razvijati v demokratično tribuno, instrument samouprave delovnih ljudi, dokler ne bo oblikoval svoje politike javno, in to ne samo na konferencah Socialistične zveze, temveč tudi ob sodelovanju bralcev. Takšno sodelovanje bi bilo obenem tudi oblika družbene pomoči. Potreba po le-tej je tem večja, čim bolj je navzoča nevarnost monopolizma. Dialog enakopravnih, enakovrednih subjektov ima tudi pri nas svoje omejitve. Ene nastajajo zaradi še zmeraj različnih vplivov in moči posameznih subjektov (ne v načelih, pač pa v praksi), druge so posledica slabe razširjenosti dnevnega tiska, tretje imajo vzrok v nizki stopnji kulture ljudi itd. Po Millsu bi lahko zapisali, da je tudi v naši družbi manj ljudi, ki izražajo mnenja, od tistih, ki jih sprejemajo. Javna komunikacijska sredstva tudi tehnično še dolgo ne bodo organizirana in razvita tako, da bi lahko vsak subjekt takoj učinkovito odgovoril na stališče, mnenje, s katerim ne soglaša. Tudi pri nas imamo še vedno oblast avtoritete, fetiša, tabuje itd., ki se vključujejo v tok komuniciranja in ga ovirajo ali izkrivljajo.

II

Če bi poskušali bežno odgovoriti na vprašanje, kaj je koncept časnika in katere prvine vsebuje, bi odgovorili takole: koncept je bolj ali manj realna, celovita zamisel uredništva in ustanovitelja o tem, kako se bo vsebinsko in oblikovno urejal list. Koncept vsebuje namene in cilje, ki jih želi uresničevati časnik, pa tudi sredstva, način uresničevanja. Poudarek je na tistih funkcijah — informativni, edukativni,

rekreativni ali propagandni — ki so pri listu najpomembnejše. Razmejitve med vsebino in obliko je odvisna od značaja lista. Koncept seveda ni nekaj enkratnega, nespremenljivega. Nanj vplivajo tudi objektivne družbene razmere, subjektivni dejavniki, struktura bralcev, idejna in strokovna raven so-delavcev itd.

Formalno vsebuje koncept prvine, ki jasno izpričujejo, kaj sredstvo obveščanja obravnava, kakšne interese izpoveduje, kakšne cilje in namene zasleduje, komu je namenjeno itd. Koncept mora sproti odgovoriti tudi na vprašanje, kakšna je raven bralcev, kakšne so njihove želje in potrebe, s kakšnimi oblikami in načini bo časnik posredoval bralcem obvestila in ideje, s kakšno zasedbo poklicnih časnikarjev in podobno.

Če bi hoteli materialno opredeliti koncept, bi rekli, da izpoveduje dana družbeno ekonomska in politična razmerja, stopnjo dosežene družbene zavesti, razmerje sil. Koncept izraža tudi trajnejšo splošno politično usmeritev. Med objektivne in subjektivne dejavnike, ki vplivajo na koncept, na njegovo oblikovanje, uresničevanje ali izkrivljanje, štejemo družbeno zakonodajo in dokumente pa tudi družbeno prakso institucij in posameznikov, novinarje, javnost (bralce), razne neformalne skupine itd. Neposreden vpliv institucij in posameznikov na koncept časnika se uresničuje prek njihove moči, ki izvira iz pristojnosti, družbene vloge in interesov.

Koncept izraža splošen, to je trdnejši, dolgoročnejši, poseben, to je prehodni, bolj kratkoročen, in konkreten, to je trenuten, posamičen interes. Po trenutnem interesu, ki se kaže v vsakodnevnom pisanju, ni mogoče zmeraj takoj presojati, ali je časnik v skladu z dolgoročnejšim interesom. Ali je časnik zvest dolgoročnejšemu interesu, lahko pokaže šele globlja analiza sestavkov, objavljenih v daljšem obdobju. Med splošnim, posebnim in posamičnim v konceptu bi morala pravilno obstajati povezanost v tem, da je splošno stalnejše, vendar mora biti kot takšno navzoče tudi v posamičnem. Se pa seveda dogaja, da posamično ali posebno bistveno odstopa od splošnega interesa, kajti v toku komuniciranja nastajajo tudi deformacije, vanj se vključujejo omejitve, fetiši, tabuji, neenakomerno porazdeljen vpliv posameznih subjektov komuniciranja itd.

Če na kratko povzamemo formalno in materialno opredelitev koncepta, potem bi lahko rekli, da so namen in cilj splošni družbeni interesi, ki jih poskušamo uresničevati hkrati z vsakodnevno realizacijo koncepta in ki čimbolj izražajo tudi posamične interese delovnih ljudi. In narobe: cilj in namen so posamični interesi delovnih ljudi, ki so čimbolj usklajeni z družbenimi, splošnimi interesi.

Koncept ni statična, nespremenljiva, pač pa je dinamična kategorija, ki se razvija skladno z družbenimi spremembami, novimi dognanji in spoznanji. Do sprememb, ki so počasnejše pri splošnem in hitrejše pri dnevnem konceptu, pride včasih mimo volje in hotenj ljudi, včasih pa tako terja proces iskanja resnice. Na spreminjanje koncepta vplivajo dognanja raziskav nova družbena spoznanja, premiki v zavesti in razporedu subjektivnih sil (npr. brionski plenum) itd. Toda opraviti imamo tudi z odstopanji od koncepta, ki so posledica nezadostne strokovne in zlasti idejno politične usposobljenosti sodelujočih v časniku, iz prilagajanja okusom množic, iz slabega ekonomskega položaja, šibkega družbenega vpliva na časnik itd.

Na uresničevanje koncepta vplivajo, kot rečeno, tudi vna-
nji dejavniki. Mimogrede sem že omenil deformacijo obveščanja, ki nastajajo najpogosteje že pri virih. Novinar, ki gre z beležnico v podjetje in si zapiše to, kar mu poklicni informator pove, se pogosto ne zaveda, da bo lahko žrtev dezinformacije. Morebiti bo dobil informacijo, ki ni popolna, kompleksna, temveč je, narobe, parcialna, tendenčna, poantirana. Novinar največkrat nima možnosti, da bi se mudil dalj časa v podjetju ali da bi preverjal dobljene podatke, ker mu vodstvo podjetja že vnaprej določi informatorja. Takšnih deformacij in omejitev bi lahko naštel več.

Na odstopanje od koncepta časnika vplivajo tudi dezinformacije v samih sredstvih obveščanja. Novinar dobi kopico podatkov, pa jih ne izrabi v celoti, pač pa površno izbere le tisto, kar se mu zdi najbolj všečno, kot nalašč primerno za vnaprej domišljeno »kompozicijo«
članka. Deformacija izvira tudi iz novinarjevega strahu, da bi mu nadaljnje preverjanje podatkov porušilo zgradbo sestavka, kakršno si je postavil v fantaziji. Deformacije so tudi vesti, poročila o dogajanju, ki je napihnjeno do afere, groteske, ko novinar vzame iz celote samo posamezne elemente, jih napihne in jim da pretirane razsežnosti.

Senzacionalizem je pogosto tudi posledica krize znanja, ko si novinar pomaga z zunanji učinki, ker ne more globlje — do jedra problema. Tu imamo opraviti še z birokratsko prakticističnim odnosom časnikarjev do virov informacij.

III

Ne domišljam si, da sem dovolj tehtno in poglobljeno teoretično opredelil koncept časnika. Takšnih ambicij nisem imel. Hotel sem samo opozoriti na vrzel, ki jo opažam v našem tisku, kjer je pojem o tem, kaj je in kakšen bi moral

biti koncept, zelo nejasen in meglen, marsikje pod vtisom nekakšnega »novinarskega larpurlartizma«.

Mislim, da bi bil jasen koncept časnika, ki se zavzema za socialistične samoupravne odnose, samo v oporo ustvarjalnosti časnikarja kot osebnosti. Še več: koncept je neogiben pogoj ustvarjalnosti in samostojnosti novinarjev, njihovi idejni in akcijski diferenciaciji. Ob konceptu, ki, kakor smo že dejali, seveda ni nekaj statičnega, enkratnega in pri katerem bi poleg časnikarjev sodelovali tudi činitelji zunaj novinarske hiše, bi se jasnile dileme, ob njem bi lažje oblikovali jasna stališča tako do dolgoročnih kot tudi do sprotnih aktualnih družbenih problemov. Jasen koncept časnika bi povečeval odgovornost časnikarjev, ki je ne bi razumevali »režimsko«, temveč kot nekaj, kar izvira iz spoznanj in prepričanja, kajti tudi koncept lahko nastaja in se izpopolnjuje le v dialogu in boju mnenj, ko pa je enkrat sprejet, ga je treba dosledno uresničevati.

Sestavni del koncepta naj bi bile tudi jasnejše razmejitve pravic in dolžnosti sodelujočih pri časniku — od dopisnika do glavnega urednika, od prve do zadnje faze uredniškovanja. Jasen, javen koncept bi varoval avtorje pred samovoljo urednikov, obenem pa bi opredeljeval tudi njihovo družbeno in posebej še moralno odgovornost. Ob konceptu bi se uredništva lahko učinkoviteje upirala pritisku različnih družbenih sil in skupin, tudi protisocialističnih, katerih identifikacija ni vedno lahka in preprosta. Koncept bi preprečil tudi marsikatero neutemeljeno diskvalifikacijo in etiketiranje avtorja, čigar stališča pogosto zavračamo, obsojamo, ne da bi zmeraj vedeli, zakaj, čemu in v imenu čigavih interesov.

Ker pa koncepta ni brez ljudi, ki nenehno soočajo svoja stališča in ki po demokratični poti, na temelju vrednosti idej in argumentov oblikujejo enotnost pogledov in akcij, se moram tudi jaz varovati nevarnosti, da bi z naštevanjem prednosti mistificiral koncept in ga spremenil v nekaj, kar ni. Zato je prav, da sklenem svoj sestavek z mislijo, da recepta za konkreten koncept konkretnega časnika kratko malo ni.

Boris Majer

Idejni koncept moralne vzgoje

Dosedanja razprava o problematiki moralne vzgoje v našem šolskem sistemu, ki jo je sprožila objava Pedičkovega članka v februarški številki »Teorije in prakse«, je upravičeno opozorila na pomanjkljivosti in vrzeli na tem področju, hkrati pa je dala tudi že vrsto konstruktivnih predlogov in sugestij, kako izboljšati in posodobiti proces moralnega oblikovanja doraščajočih rodov od osnovne šole do vključno univerze. Neizpolnjenost moralne vzgoje v našem šolskem sistemu, pa tudi v širših družbenih okvirih občutijo vsi, ki se strokovno ali poklicno ukvarjajo z vzgojo mladine — učitelji, pedagogi, psihologi, vzgojni svetovalci, kriminologi, socialni delavci, nič manj pa tudi starši in nazadnje mladina sama. Odsotnost marksistično orientirane in na dosežkih sodobne znanosti zasnovane moralne vzgoje v našem šolskem sistemu ustvarja praznino, ki omogoča, da vdirajo v zavest doraščajočih rodov najrazličnejše enostranske, neznanstvene in socializmu idejno tuje koncepcije morale od skrajno subjektivističnih in moralno in nihilističnih na eni strani prek vulgarno ekonomističnih do tradicionalno religioznih na drugi. Ni treba poudarjati, da imajo te koncepcije morale malo skupnega z našo socialistično stvarnostjo in da zato ne morejo dati zadovoljive orientacije mlademu človeku za njegovo ravnanje in odločanje v konkretnih družbenih odnosih, kakršne srečuje v okolju, v katerem živi in deluje. Ne smemo zanižati pred dejstvom, da dobiva precejšen del današnje mlade generacije osnove moralne vzgoje tudi še danes, pretežno pri verskem pouku, s čimer se v zavesti tega dela današnje generacije ohranja in utrjuje mišljenje, da je morala neločljivo pove-

zana z religijo, da brez religije in religiozne utemeljitve ni in ne more biti nikakršne resnične moralnosti. Odveč je poudarjati, da ima tako pojmovanje morale daljnosežne osebnostno-motivacijske, svetovno nazorske in družbeno-politične konsekvence. Podcenjevanje moralne vzgoje in moralne problematike sploh v našem šolskem sistemu, pa tudi — in to še posebej — zunaj njega, ustvarja ugodne okoliščine za širjenje in poglobljanje vpliva religiozne moralne vzgoje in s tem prepričanja, da je tudi v socializmu Cerkev edina poklicana in zmožna nuditi sodobnemu človeku moralno orientacijo in potrebno moralno vzgojo. Moralna problematika zadeva najobčutljivejše jedro vsakega posameznika in medčloveških odnosov sploh. Če mlad človek — in ne samo on — ne najde odgovora na moralna vprašanja in dileme, ki jih velikokrat doživlja kot hudo notranjo stisko, v šoli, v socialističnih družbenih organizacijah in v socialistični literaturi, si jih pač poišče tam, kjer so mu jih pripravljeni dati — to je v Cerkvi ali pa v tistem delu nemarksistične filozofske literature, ki razpravlja o moralni problematiki sodobnega človeka.

Ne smemo si zakrivati oči pred dejstvom, da je prehod od plansko-administrativnega k tržno-blagovnemu načinu gospodarjenja kljub skupnemu socialističnemu imenovalcu povzročil in še povzroča precejšnjo moralno dezorientacijo v zavesti dela naših ljudi, posebej še mlade generacije, zlom prenekaterih iluzij, pa tudi vrednot, ki so formalno še vedno zapisane v naših programskih dokumentih, čeprav je stvarna življenjska praksa dostikrat že zelo daleč od njih. Podoba je, da je mnoge vrednote, za katere smo se borili v času narodnoosvobodilnega boja, pa tudi še v prvih povojnih letih naše družbene prakse, v tolikšni meri demantirala in razveljavila, da se zdi ogroženo samo vrednostno jedro socializma sploh. Na drugi strani pa se spet ustvarja vtis, da je bila doba tako imenovanega administrativnega socializma tudi pri nas nekaj vseskozi negativnega, nehumanega in da je šele uvedba samoupravnih odnosov v naši družbi ustvarila pogoj za vsestransko in polno uveljavljanje socialističnega humanizma in vseh tistih vrednot, ki jih povezujemo s pojmom socializma, — čeprav hkrati nenehno ugotavljamo, da so prav v tem zadnjem obdobju prodrli na dan številni alienacijski pojavi, ki so značilni za kapitalistično družbo in o katerih smo mislili, da smo jih z zmago v revoluciji in posebej še z uvedbo sistema samoupravljanja dokončno premagali. Prav zato, ker se še vedno bije trd boj med administrativnimi birokratskimi in samoupravnimi tendencami na vseh ravneh naše družbene strukture, boj, ki še zdaleč ni končan, se pojavljajo kot odsev tega boja v zavesti različne enostranske, nedomiš-

ljenje in prenagljene posplošitve — bodisi kot romantično povečevanje (navidezne) brezkonfliktnosti prve faze v razvoju socializma in iz takega pojmovanja družbenih odnosov izhajajočega sistema vrednot, ali pa kot »realistično iztreznjenje«, ki se celó že v besedah odpoveduje kakršnemu koli socialističnemu idealu in humanistični viziji sploh ter računa samo še s kategorijami profita, tržišča, poslovnega uspeha in osebne koristi. Mislim, da se ne bom mnogo zmotil, če trdim, da se v naši družbi že pojavljajo in celo reproducirajo zaprte socialne strukture s svojo lastno specifično mentaliteto, vrednostnim sistemom, življenjskim standardom, ekskluzivnimi navadami itd. Vendar pa je vse to pri nas še neproučeno, neraziskano, teoretično in idejno neobdelano. Vtis mam celo, da delu naše politične strukture ni kdovekaj do takih raziskav in da se jim zdi bolje, mižati pred temi pojavi in tiščati glave v pesek. Podoba je, da naša ekonomska, sociološka in filozofska misel zaostaja za procesi, ki smo jih sprožili v zadnjem obdobju, da ne dohiteva več njihovih posledic in se zato velikokrat znajdemo pred njimi brez moči. Skratka: menim, da čakajo našo teoretično misel na vseh teh področjih izredno težke in odgovorne naloge in da sta od tega, kako jih bomo reševali, v znatni meri odvisna smer in hitrost našega družbenega razvoja v celoti.

Protislovja, skozi katera prehaja danes naša družba, imperativno zahtevajo tudi novo teoretično osmislitev bistva, mesta in nalog moralne zavesti v našem družbenem razvoju. Dokler te naloge zadovoljivo ne rešimo, toliko časa bo tudi moralna vzgoja visela v zraku. Da bi bila moralna vzgoja uspešna in učinkovita, mora rasti iz trdnega teoretičnega temelja, mora biti trdno zasidrana v jasnem teoretičnem in idejnem konceptu — ali pa se spremeni v površno moraliziranje »po občutku«, ki se hrani s slučajno nabranimi in teoretično nedomišljenimi drobcami različnih, dostikrat med seboj docela nezdružljivih moralnih pojmovanj in nazorov. Tisti, ki mislijo, da lahko moralno vrednotimo in presojava po nekakšnem socialističnem moralnem občutku, se bržkone ne zavedajo, da bi bilo to mogoče le, ko bi bile (socialistične) moralne ideje človeku vrojene (ta pa bi bila varianta znane idealistične teorije o vrojenih idejah, ki ne vzdrži filozofske in znanstvene kritike, kakor je dokazal že v 17. stoletju John Locke). Prav tako pa se motijo tudi tisti, ki menijo, da izhajajo moralne norme in moralnost sploh *neposredno* iz trenutno obstoječih odnosov med ljudmi in da so moralne norme v bistvu stvar dogovora (konvencija) znotraj določene družbene grupe. Zagovorniki moralnega konvencionalizma pozabljajo, da ima morala tako kakor vse druge oblike družbene zavesti svojo relativno samostojno razvojno zgodovino in da so po-

trebna razmeroma dolga zgodovinska obdobja in zelo globoki družbeni pretresi, da določene moralne norme izginejo iz zavesti ljudi in se nadomestijo z novimi. Spomnimo se samo na moralne konflikte, ki jih doživljajo ljudje ob prehodu iz primitivnega agrarnega okolja v visoko civilizirano mestno sredino.

Čeprav moralna zavest v zadnji instanci izhaja iz ekonomske strukture družbe, se vseskozi pojavlja kot relativno samostojna družbena sila z velikansko dinamiko, hkrati pa tudi z vztrajnostjo, ki je ni mogoče primerjati z nobeno drugo obliko družbene zavesti. Če je imela moralna zavest že v dosedanjem razvoju človeške zgodovine izredno veliko vlogo, pa postaja ta vloga še pomembnejša v prehodnem obdobju, saj bo z odmiranjem države in zunanje pravne prisile postajala čedalje odločilnejši dejavnik v družbenih in posebej še medosebnih človeških odnosih. Podcenjevanje pomena moralne zavesti pri spreminjanju družbenih odnosov zmanjšuje predvsem dinamično, ustvarjalno stran moralne zavesti ter povečuje njeno vztrajnostno silo, ki skuša ovekovečiti moralne norme razrednega, odtujenega sveta. Kakorkoli je točno, da s subjektivnim spreminjanjem moralne zavesti ni mogoče spremeniti sveta (kar je bistvo tako imenovanega moralizatorstva), pa je prav tako točno tudi to, da brez *angažiranja* moralne zavesti ni mogoče spremeniti ničesar tudi v stvarnem svetu samem. Moralna zavest je eden najmočnejših virov revolucionarne energije, hkrati pa v odnosu do odtujenega sveta tudi zelo močna konservativna sila, ki duši ustvarjalnost in kritičnega duha ljudi, priklepajoč moralno zavest na preživele družbene strukture in oblike zavesti. Ta protislovnost morale kot odtujene ideološke zavesti tudi še danes ni prevladana, temveč prehaja tudi v naš čas. Kot eden najmočnejših družbenih regulatorjev deluje moralna zavest *spontano* pri oblikovanju in zaznavanju splošno družbenih, posebej še interpersonalnih odnosov, ki so izven neposrednega obsega pravnih norm in sankcij. Podcenjevanje sistematizacije socialističnih moralnih norm v obliki socialističnega vrednostnega sistema in etičnih kodeksov za različna področja družbenega življenja — iz strahu pred moralizatorstvom — vodi v praksi do tega, da se v najboljčutljivejših točkah medčloveških odnosov vrivajo, pogosto pa tudi prevladujejo ostanki malomeščanske in posebej še religiozne morale, ki se velikokrat nekritično prevzemajo kot socialistične moralne norme. Če se zavedamo, kako močan družbeni regulator je moralna zavest, tedaj je jasno, kaj pomeni pri oblikovanju novih družbenih odnosov, v boju proti starim in novim oblikam odtujenosti odsotnost *socialistične* moralne zavesti, njeno zaostajanje za procesi v ekonomski in politič-

ni strukturi naše družbe. Kakorkoli je sicer jasno, da z golim izgrajevanjem vrednostnih sistemov in moralnih kodeksov, tudi socialističnih, ničesar ne spremenimo v družbi sami, in da se sama moralna zavest spreminja le v praktičnem dialogu s stvarnostjo, v praktičnem spreminjanju sveta, pa je prav tako jasno, da tudi zavest, ko praktično spreminja svet in s tem samo sebe, nikoli ne začneja iz nič, temveč izhaja vedno iz določenih predpostavk, ki predstavljajo posplošeno zgodovinsko izkustvo človeka. Iz tega izhaja potreba po oblikovanju etike kot znanosti, potreba po izgrajevanju socialističnega vrednostnega sistema in moralnih kodeksov kot teoretične posplošitve dosedanjega zgodovinskega izkustva pri rušenju razrednih družbenih struktur in graditvi socialističnih družbenih odnosov. Prav podcenjevanje družbene vloge moralne zavesti v današnjem času, njene stvarne družbene moči (kot konservativne ali progresivne družbene sile) in iz tega izvira-joč podcenjevanje teoretičnega raziskovalnega dela na področju etike in sociologije morale sploh, je po moji sodbi ena najneugodnejših okoliščin tudi za vprašanje moralne vzgoje v našem šolskem sistemu. Od nobenega šolskega predmeta ne moremo zahtevati, da bi (na stopnji osnovne in srednje šole) sam sebi ustvarjal hkrati tudi teoretični koncept. Izdelava takega koncepta je naloga najvišjih znanstvenih ustanov, univerze, znanstvenih inštitutov in ne nazadnje — tudi vodilne politične sile. Žal je treba ugotoviti, da je vodilna politična sila pri nas, Zveza komunistov, kazala premalo razumevanja za ta vprašanja, predvsem pa je nudila premalo podpore tistim posameznikom in ustanovam, ki so se zavedali pomembnosti tega vprašanja ter ga skušali po svojih močeh reševati.

Ta teoretična nezadostnost je prišla do izraza tudi v delu dosedanjih razprav o moralni vzgoji v našem šolskem sistemu, posebej še v Pedičkovem članku, ki je v naši reviji sprožil to razpravo. Po mojem mnenju je celo prav, da je prišla, ker tako laže vidimo teoretično deficitarnost tega področja, ki je nikakor ne gre naprtiti posameznikom, zlasti pa ne tistim, ki prizadeto in konstruktivno razmišljajo o stanju moralne vzgoje na naših šolah ter si prizadevajo po svojih močeh izboljšati to stanje.

Po moji sodbi je temeljna teoretična nezadostnost Pedičkovega razmišljanja o neugodnih okoliščinah v naši moralni vzgoji v tem, da enostransko in premalo domišljeno postavlja nasproti dva modela vrednot — model etatistično-administrativnega socializma in model samoupravljajoče se družbe ter povezuje prvega s historičnim materializmom (v njegovi stalinistični redakciji), drugega pa z nekoliko eksistencialistično obarvano filozofsko antropologijo, kakor jo poznamo iz del nekaterih sodobnih filozofov. S tem da je ta

dva modela mehanično postavil drugega proti drugemu (pri čemer je predstavil historični materializem zgolj v njegovi vulgarizirani stalinistični redakciji, ne pa kot izvirno Marxovo misel), si je že vnaprej zaprl pot do vprašanja, kakšna je medsebojna zveza med tema dvema modeloma vrednot, predvsem pa, ali ta dva modela, kakor si ju je zamislil, sploh *ustrezata* dejanskemu stanju. Posledica tega je bila, da je zašel v vrsto apodiktičnih trditev, ki ne vzdrže kritike ali pa vsaj niso z ničimer argumentirane. Če prvi model ne bi vseboval nobenih elementov drugega, je popolnoma nerazumljivo, kako je sploh moglo priti do preobrata od etatističnega, administrativnega socializma k samoupravljajoči se družbi. In obratno: kako to, da je tudi naša današnja samoupravljajoča se družba obremenjena s tolikšnimi ostanki preteklosti, predvsem pa, kako to, da poraja celo vrsto novih alienacijskih oblik in struktur, ki jih prvi model vsaj v tako zaostreni obliki ni poznal (ne zato, ker bi jih v sebi že prevladal, temveč zato, ker se v njem zaradi nerazvitosti družbeno-ekonomskih odnosov niso še pojavile)? Prav zato, ker taki pojavi v naši družbi obstojé in ker se bomo morali proti njim še zelo trdo boriti, če nočemo, da bi zadušili pozitivno vsebino samoupravljanja, se mi zdi Pedičkova teza, da »moralni kodeks samoupravljajoče se družbe ni in ne more biti sredstvo odtujevanja niti človeka človeku niti človeka družbi« preoptimistična in kot taka v bistvu demobilizatorska. Ne mehanično postavljanje enega modela proti drugemu, temveč analiza njunih notranjih tendenc in protislovij bi nam šele odkrila dejansko podobo in notranjo razčlenjenost moralne zavesti teh dveh obdobj naše neposredne zgodovine in sedanjoti, hkrati s tem pa izhodišče za izdelavo teoretično in idejno jasnejšega koncepta tudi za samo moralno vzgojo.

Ker si takega vprašanja ni zastavil, je obtičal tudi sam v prav tisti »nepresežni relaciji med mehanicističnim družbeno zgodovinskim in filozofsko antropološkim pojmovanjem morale«, v katerem vidi eno nerešenih vprašanj naše dosedanje moralne vzgoje. Teoretična nedomišljenost Pedičkovega pojmovanja morale je posebno razvidna na mestih, kjer govori o morali samoupravljajoče se družbe ter jo postavlja nasproti morali administrativnega socializma. »Morala tega obdobja — piše Pediček — ne more biti morala naše današnje samoupravljajoče se družbe. In sicer zaradi tega ne, ker ne postavlja za svoje izhodišče človeka in njegovih potreb in njegove sreče. Vse pa, kar je v nasprotju s potrebami človeka, s potrebami njegove biti in pogoji njegovega počlovečenega osebnega in družbenega bivanja, ne more biti morala samoupravljajoče se družbe. Po tej morali je namreč nemoralno vse, kar je v nasprotju s potrebami človeka, v nasprotju z njegovim samo

uresničevanjem ter svobodnim in ustvarjalnim družbljenjem.« In dalje: »Ker pa je konkretni oziroma operativni družbeno-zgodovinski okvir tega človekovega samouresničevanja in družbljenja v naši družbi razvijajoče se samoupravljanje, je v njej nemoralno vse, kar je v nasprotju z objektivno pogojenimi in zavestno sprejetimi normami ter imperativi znotraj katerekoli samoupravljajoče se družbene molekule.« Avtor v tem delu svojega članka vseskozi operira z abstraktnimi filozofsko-antropološkimi kategorijami (človek, potrebe človekove biti, pogoji počlovečenega in družbenega bivanja, človekovo samouresničevanje in družbljenje, človečenje človeka, družbljenje družbe itd.), ne da bi analiziral njihovo konkretno vsebino in protislovja, v konkretni socialni situaciji. Če bi skušal vsaj nekoliko konkretizirati te pojme, bi se takoj pokazalo, da ne moremo govoriti o človeku in njegovih potrebah nasploh, o pogojih njegove sreče nasploh, itd. saj obstoji notranje protislovje v pojmihi potrebe in sreče že v okviru enega samega človeka (med kratkoročnimi in daljnoročnimi potrebami, med egoistično in altruistično pojmovano srečo, ki dostikrat pomeni človekovo osebno žrtev, torej nesrečo v prvem smislu itd.). Še večja pa so protislovja med posameznimi družbenimi »molekulami« ter njihovimi »zavestno sprejetimi normami in imperativi«, in širšo družbeno skupnostjo, med posameznikom in družbo, kolektivom in kolektivom, eno in drugo sfero družbenega organizma — tudi v specifični situaciji samoupravljajoče se družbe. Tedaj pa postane že zelo vprašljivo, ali je res moralno vse, kar je v skladu z »objektivno pogojenimi in zavestno sprejetimi imperativi znotraj katerekoli (podčrtal B. M.) samoupravljajoče se družbene molekule« in obratno: ali je nemoralno vse, kar je v nasprotju z interesi in potrebami posamezne družbene »molekule« (vsaj dokler jih analitično ne ovrednotimo)? Le če govorimo popolnoma na splošno, lahko rečemo, da je nemoralno vse, kar je v nasprotju s potrebami človeka, v nasprotju z njegovim samouresničevanjem ter svobodnim in ustvarjalnim družbljenjem, pri čemer pa ostane konkretna vsebina teh pojmov popolnoma prazna — in zato uporabljiva za poljuben družbeni model, tudi za etatistično-socialističnega. Spomnimo se nazadnje na parole tega obdobja. Ustvarjalnost, racionalnost, odgovornost za dejanja, ki jih navaja Pediček kot specifične norme samoupravljajoče se družbe, so tako splošne moralne kategorije, da jih najdemo malone v vseh dosedanjih družbenih sistemih, — hkrati s tezo, da mora biti temeljna funkcija morale človečiti človeka, ne pa le družbiti družbo v škodo temeljnih potreb človeka, da mora biti človek najvišje dobro itd. Šele, če bi od teh najsplošnejših moralnih kategorij, ki jih je mogoče izpeljati iz poljubnega moralnega vrednost-

nega sistema (npr. tudi iz Kantovega kategoričnega imperativa) in ki so se pojavile zdavnaj pred nastankom socializma in družbenega samoupravljanja (kot etični analogon formalnologičnih kategorij mišljenja) prešli k njihovi konkretni analizi v pogojih samoupravljaljoče se družbe, bi napravili odločilen korak naprej od golega moraliziranja, kar tako abstraktno obravnavanje moralnih pojmov proti volji avtorja dejansko je. Hkrati pa bi tudi šele taka analiza pokazala, kaj prevzema naša samoupravljaljoča se družba iz občečloveške moralne zavesti, ki ni nastala šele danes ali včeraj, v čem jo je modificirala, razvila dalje in kakšne stvarne objektivne možnosti skriva v sebi v pozitivnem in negativnem smislu.

Te kritične pripombe nimajo namena razvrednotiti pozitivnih in konstruktivnih strani Pedičkovega razmišljanja o problemih moralne vzgoje v našem šolskem sistemu, temveč samo opozoriti na potrebo po globlji in temeljitejši teoretični utemeljitvi moralne vzgoje, brez katere bo ta še naprej ohamovala med vulgarno determinističnim in antropološko-subjektivističnim pojmovanjem morale, ne da bi znala izkoristiti dosežke izvirne Marxove misli in tiste analize sodobne marksistične teoretične misli, ki so že tu in ki ne glede na številne pomanjkljivosti in nedognanosti danes vendarle že omogočajo, da vzamemo za izhodšče in osnovo nadaljnjega dela na tem področju teoretično in idejno jasnejši koncept moralne vzgoje, kakor pa ga je razvil Pediček v svojem prispevku.

Helena Puhar

Neugodne okoliščine v naši moralni vzgoji

To seveda ni nobena novost, da nam moralna podoba mladega rodu večkrat povzroča zaskrbljenost in da je v našem krogu dr. Pediček eden tistih, ki si ob vsaki priložnosti prizadeva družbo opozoriti na to in jo spodbosti, da bi karkoli razumnega ukrenila. V prispevku pod gornjim naslovom

(Teorija in praksa št. 2/68) apelira na večjo angažiranost učiteljstva. Naj nam že bo sleherna v prispevku izrečena misel blizu ali ne, dejstvo, da pisec obrača našo pozornost na ta bistveni problem zdravja vsake družbe, terja priznanje. Pričujoči zapis noče biti nobeno neposredno polemiziranje s piščevimi mnenji in predlogi v citiranem prispevku, marveč le razpletanje misli ob načeti temi. Zavedamo se, da je le-ta tako obširna in kompleksna, da ji je zmeraj mogoče še kaj dodati in se ozreti nanjo iz drugega zornega kota.

Širše dimenzije

Pisec se v celoti omejuje le na probleme šolske moralne vzgoje pri nas. Ne mislimo, da bi bilo s tem karkoli narobe, obstaja pa možnost, da bi mogel tak poudarek zavajati bralca v napačno sklepanje, da je zgolj premajhna angažiranost teh naših institucij oziroma v njih zaposlenih ljudi poglavitni ali celo edini vzrok nevšečnih pojavov v moralni zavesti mladih. To pripomniti se nam zdi pomembno, ker bi takšno mnenje v odnosu na vzgojnoučni sistem domala nujno rodilo prevelika pričakovanja. Možnosti moralnega delovanja šolstva in učiteljstva je mogoče tako podcenjevati kot tudi precejevati.

Morda bi začeli z občim. Če ravnamo tako, moramo ugotoviti, da je moralna podoba mladih zmeraj bolj ali manj bodisi neposredna bodisi preobrnjena oziroma z različnimi individualnimi značilnostmi vsakega posameznika še posebej prepletena podoba oziroma odsev podobe odraslih. Tega sicer ne smemo jemati mehanično, toda bolj ali manj je zmeraj tako. Kar pa zadeva sodobne odrasle ljudi, gotovo velja, da je precejšnja moralna zmedenost in netrdnost zelo izrazita poteza tako imenovanega človeka moderne razvite družbe. Glede tega nismo nikakršna izjema in zdi se, da bomo v prihodnje čedalje manj in manj.

Vedenje in ravnanje modernega človeka je pogosto iracionalno. Včasih tolikanj, da ni prav nič patetično vprašati se, ali bomo ljudje sploh obstali. Biologija nas uči, da se mora živo bitje, če se hoče ohraniti pri življenju, prilagoditi okolju, v katerem živi. Če se torej moderni ljudje za sedaj tako iracionalno vedemo, da dobesedno ogrožamo svoj lastni obstoj, najbrž smemo sklepati, da so se pogoji sveta in našega življenja tako globoko spremenili, da se še nismo uspeli prilagoditi.

In pogoji življenja so se hudo spremenili. Ob koncu preteklega stoletja je začel človek z razvojem naravnih znanosti prodirati v docela nov svet. V svet, o kakršnem se mu prejšnja stoletja še sanjalo ni — v svet jedrske fizike, elektronike,

kvantne in relativnostne teorije. Pravzaprav sploh še ne vemo, kako se bo moral človek tako v biološkem kot psihološkem in socialnem pogledu prilagoditi, če bomo hoteli v svetu vratomnih možnosti, ki nam jih ta odkritja ponujajo, in v skrajnje industrializirani in tehnizirani družbi še sploh obstajati.

Duhovne vrednote — in med njimi tudi etične — so pri naših prednikih izhajale iz sveta in okolja, ki je bil človeku jasen. Naš svet pa to jasnost čedalje bolj in bolj izgublja. Nič v njem ni hudo zanesljivo, vse je mogoče domala od danes do jutri — nova vojna, pojav nove diktature, genocid, pa morda celo popolno uničenje. V takem obdobju je trden etos težko ali domala nemogoče pričakovati. Še celo, če pomislimo, da so z razvojem znanosti in silnih možnosti odpovedale tudi mnoge avtoritete, ki so tako čvrsto vzdrževale moralne norme naših prednikov. Dandanes se vsi skupaj preveč zavedamo šibkosti in slabotnosti vsakega človeškega bitja, pa naj bo predstavnik posvetne ali cerkvene ali kakršnekoli oblasti. Človekovo moč je zamenjala vesoljska sila atomov. Še mi smo kot otroci spraševali svoje starše, kako hitro lahko teče konj, naši otroci pa nas sprašujejo, kolikšna je hitrost superbombe in elektromagnetskih valov.

Lahko je bilo našim prednikom, ki so se mogli počutiti bolj ali manj varne znotraj svoje skupine. Človek se je enačil s člani svoje skupine in bil lahko prepričan, da ravna prav. Toda sedaj so z razvojem znanosti razdalje izginile in vsi se zavedamo, kako silne so možnosti akcije ljudi iz druge, denimo, nam sovražne skupine. Tolikšne, da jim niti domačega kraja ni treba zapustiti, in lahko smo uničeni. Zato je o kaki etiki določene skupine ali naroda ali družbenega sistema čedalje manj in manj mogoče govoriti. Človeštvo je dandanes tako usodno povezano med seboj — pa če to hoče ali ne —, da si bo moralo prej ko slej prizadevati za izgraditev nove osnovne človeške etike. Morda predvsem etike, ki bo temeljila na spoštovanju življenja.

Vemo, da etični razvoj človeka moderne dobe doslej ni šel skupaj z napredkom znanosti in tehnike. Njegove etične vrednote so ali ostale iste, kot so bile pred stoletji, ali pa je na njih mestu enostavno zazijala praznina. Če mladim ponujamo stara etična vodila, se nam smejiijo in pravijo, da smo za časom. Če jim pokažemo, da smo v določeni meri tudi sami praznih rok in bolj ali manj zmedeni in negotovi, jim to ne pomaga k trdnosti. Zato ni prav nič čudno, če včasih radi nostalgično koketiramo z etičnimi vrednotami prednikov. Ne toliko, ker bi jih zares ocenjevali kot zadostne, marveč da bi pridobili mir. Ni mogoče trditi, da bi iz zakladnice človeške etike marsikaj ne bilo uporabno tudi še sedaj, vse od kraja pa seveda ne. Človek ne začne nikoli živeti docela na novo in

si v primeru, če to poskuša, potrga svoje lastne korenine. Verjetno smo v zagnanem boju proti vsemu »staremu« s plevelom vred zavrgli tudi prenekatero zrno. Tako je etična praznina včasih večja, kot bi sicer bila.

Praznine bo seveda treba zapolniti, razviti novo etiko, ki pa bo slonela na vsem vrednem iz življenja človeštva v preteklosti. Nobena etika pa se ne more prikazati čez noč in tudi v enem ali dveh desetletjih ne. Izgradnja in osvojitve kake morale je zmeraj dolgotrajen proces, ki so vanj vpleteni vsi dejavniki življenja. Šolstvo ima v takem procesu prav gotovo zmeraj odlično mesto, izključnega pa nikoli. Kajti človek je vedno človek v določenem času in svetu, ki ga je z razvojem sodobne znanosti in izrednih možnosti vse manj mogoče omejevati le na vplive domačega kraja in njenih institucij — pa tudi ne le na narod in državo. Sodobni človek se ne more več uspešno zapirati v svojo lastno skupnost. Vsi smo usodno povezani med seboj in medsebojno odvisni.

Ali z nakazovanjem te širše dimenzije izražamo pesimizem? Kot kdo hoče videti. Sodobnikom se zdi zmeraj vsaka doba kritična in obdobje nekakšnega preobrata. Gotovo pa so problemi v našem času bolj nakopičeni, kot so bili v katerem koli doslej, ker je tek razvoja hitrejši. Zato prihaja do razpok in do večjega izražanja neuravnovešenosti. Predvsem neuravnovešenosti med hitrim napredkom naravoslovnih znanosti in vzporedno naraščanja materialnih dobrin in tehničnih pridobitev, ter sistemov vrednot. Obožujemo nagel razvoj materialnih dobrin, zraven pa že doživljamo, kako nam ne morejo zadoščati in nas zares osrečiti. Gledano tako, izražamo optimizem. Kajti prav v tej razklanosti in neuravnovešenosti je že znamenje, da človek — kot zmeraj in v vseh dobah — tudi v tej povprašuje po pomenu svoje eksistence in išče smisel svojim dejanjem in ravnanjem — išče perspektivo in hoče biti angažiran. Torej: Neki svet razpada in že nastaja novi. Tako gledano ni vzrokov za pesimizem, ker pojmujeemo krizo kot odsev pojavljajočih se sprememb. Seveda pa tudi ni vzrokov za prevelik optimizem, ker do novega ne pride nikoli mehanično, marveč zmeraj ob angažiranosti zavestnih sil v človeku.

Domača obzorja

Če se ozremo k nam samim, ni mogoče prezreti, da našo stvarnost zadnji čas obvladujeta predvsem dve prizadevanji: doseči naglo povečanje proizvodnje materialnih dobrin in uvesti samoupravljanje. Slednje je teoretično zamišljeno kot tak način življenja, ki naj bi zagotavljal predvsem resnično svoboden in ustvarjalen razmah človekove celovite osebnosti. Pu-

stimo ob strani, če tako zamišljeno novo življenje zares pokriva vse potrebe človeka kot duševnoduhovnega bitja. Dejstvo je, da se naše samoupravljanje za sedaj izčrpava ob enem samem problemu — ob dvigu produktivnosti. Ta naloga tako obvladuje vse naše misli, da nikogar resno ne skrbi — kaj skrbi, še razmišljamo ne o tem —, kaj bi bilo treba storiti, da bi današnji in jutrišnji samoupravljavec sploh želel in si prizadeval za to, da bi deloval kot zares svobodno in do največje mogoče mere ustvarjalno in odgovorno bitje.

Tako nujno prihaja do razkoraka med proklamiranim in tistim, kar se v samoupravljanju stvarno dogaja. Ob takšni aktualni praksi doživljajo mladi tudi visoke etične vrednote, ki jih samoupravljanje prav gotovo vsebuje, večkrat le kot neke idealne konstrukcije, ki pa jih v življenju ne najdejo kaj preveč izpričane. V tem razkoraku med proklamiranimi vrednotami in pa vsakodnevno stvarnostjo, se zdi, se obilno hrani mlačnost v odnosu do vrednot nasploh. Včasih se zdi, kot da smo nevarno blizu klasični morali, za katero je bila značilna sicer visoko postavljena abstraktna shema, ob kateri je bil mladi človek poučevan, kako naj bi vredno živel, in se je iz nje deduciral portret pravilne človekove dejavnosti, ni pa take dejavnosti izpričevala vsakdanja stvarnost. Vsi pa vemo, da je praktična vzgojna vrednost še tako lepili, a abstraktnih moralnih shem malo učinkovita. Najbolj dejavna v vzgojnem pogledu je bila še zmeraj stvarna, dejanska morala, ki je domala imanentna družbenemu življenju. Zato se nam zdi pomembno poudariti, da more prizadevanje učiteljstva za utrditev moralnosti med mladino predstavljati samo del vseh naporov in morda niti ne poglaviten del. To še posebej, ker ni očitnih znamenj, da bi mladina sploh ne poznala pri nas proklamiranih vrednot — v posredovanju le-teh pa je moč šolstva in učiteljstva vendarle največja. Sodim, da je ravno narobe: da proklamirano večidel kar dobro poznajo in obračajo hrbet tem vrednotam prav zaradi razkoraka med zapisanim in govorjenim ter izvajanim. Če pa tudi proklamiranega ne poznajo, tega ni tolako pripisovati šolstvu oziroma učiteljstvu, marveč, se zdi temu, da je večkrat na delu prav odpor, da bi se učili nečesa, kar življenje ne potrjuje.

Ljudje se kot posamezniki in kot skupine na eno skrajnost radi odzovemo z drugo skrajnostjo. Morda velja nekaj tega tudi za naš povojni čas. Najprej smo usmerili svoj družbeni razvoj tako, da smo premalo ali skoro nič upoštevali negibne zakonitosti ekonomike, in tudi tega, kar nas o človeku uči psihologija, nam ni bilo dosti mar. Zdi se, da na to skrajnost reagiramo zdaj s pretiranim poudarjanjem pomembnosti čim hitrejšega napredka na področju ekonomike in znanosti, predvsem tistih, ki bi rabile neposredni rasti industrije.

Vemo, da smo v to bolj ali manj prisiljeni zaradi resnih ekonomskih težav in nuje po vključitvi v mednarodno gospodarstvo. Toda nápak bi bilo, če se ne bi pri tem nenehno zavedali, da ima dalj časa trajajoče in preveč izrazito vztrajanje v takšni usmerjenosti lahko kvarne posledice za osebnostni razvoj ljudi, predvsem mladih. Pri vsem našem socializmu, katerega namen naj bi bil realizacija zares globoko humanih odnosov med ljumi, se vendarle ustvarja vtis, da smo družba, ki se ji zdi materialna blaginja največ vreden, če že ne kar edini smoter človekovega osebnega in družbenega življenja. V tem in takšnem vzdušju postaja naša etika sumljivo potrošniška. Redko so posejani ljudje, ki bi svoje delo opravljali zato, da bi osmislili svoje bivanje, vse več pa je takih, ki ga opravljajo zgolj zaradi pritoka in povečanja osebnega dohodka, skratka, če ne bo zvenelo preveč banalno: za električne štedilnike, sesalce za prah, avtomobile, garaže, takšne in drugačne hiše in hišice. Učinkovitost pri delu se postavlja kot najvišji smisel dela sploh, ne poudarjamo pa, da je najvišji smisel dela v uresničevanju in razvoju samega sebe prek določenega ustvarjalnega dela. Takšno osiromašeno predstavo o človekovem delu seveda krepko podpiramo tudi s tem, da uveljavljamo nagrajevanje po učinku kot edino merilo za nagrado pri delu sploh in da uvajamo kriterij celo v poklice, katerih značaj se vsaj za sedaj takšnemu načinu odločno upira. V vrsti teh je pedagoški prav gotovo. Vzgajati ne moremo na način, da bi bil »učinek« jasno razviden, pogosto ni otipljiv niti vloženi trud. In če že je »učinek« tukaj — dobro vzgojen in izobražen mlad človek —, kolikokrat je bil vzgojiteljev napor večji, rezultat prizadevanj pa vendarle manjši.

Posledice predvsem v proizvodnjo in potrošnjo usmerjene družbe seveda nujno odsevajo tudi v mladih in bodo, če bomo tako orientirani ostali tudi še naprej — pri vseh spremenjenih prizadevanjih šolstva in učiteljstva. Sicer pa moramo zmeraj vedeti, da učitelj ni človek, ki bi stal in živel zunaj družbe ali nad njo. To so kvečjemu redke izjeme, ki zmeraj potrjujejo pravilo.

Najbolj bistri mladi ljudje takšno prevladujoče stanje stvari občutijo kot nekaj, kar ni vredno človeške eksistence. Postavljajo nam vprašanja o smislu in smotru življenja. Manj bistri pa kake dileme niti začutijo ne, se je ne zavedo, marveč žive enostavno s tokom in kot mladi — ter zato toliko bolj polni sil in potreb — kažejo potencirano in morda že malo groteskno preobrnjeno podobo nas, odraslih.

Daleč smo od tega, da bi mislili, da nam za dvig materialnih dobrin ni treba skrbeti, ker še predobro vemo, da so se kulturi posvečali zmeraj tisti, ki niso bili lačni. Toda če se ne

bomo nenehno zavedali, da so materialne dobrine le sredstvo, ne pa smoter sam po sebi, in če bomo preveč kompulzivni pri realiziranju tega svojega načrta, nas bo kasnejše uravnavanje nápak oblikovanih osebnosti ljudi stalo hudih naporov. Hkrati, ko razvijamo materialno bazo jutrišnje zares humane skupnosti pri nas, je vendarle treba razvijati in gojiti tudi dosledno človečnost v človeku. Brez tega tudi samoupravljanja ne bomo nikoli uresničili. Brez takšne prakse, se bojimo, tudi šolska moralna vzgoja ne more biti kaj prida uspešna. Otrok vendar mora vrednostno shemo, ki mu jo učitelj posreduje, nenehno povezovati s tistim, kar opaža v življenju. Učitelj mora imeti možnost abstraktne besede podpreti s prikazi iz stvarnega življenja.

Povečanje materialne blaginje torej ne sme postati smisel našega bivanja, marveč samo podlaga, na kateri bo mogoče razviti kulturno in etično življenje. Nerazveseljivo je, da zagovorniki takšnega mišljenja prenekateri rad razglša za dobromerne, vendar naivne in s časom sprte idealiste. Pa ne gre za nikakršen prazen idealizem. Človekov razvoj skozi zgodovino nas nedvomno uči, da je človeštvo najbolj in domala edino tedaj zares napredovalo, kadar je svojo aktivnost usmerjalo po visoko postavljenih, na daljšo perspektivo usmerjenih smotrih.

Poglavitno zdravilo za našo astenično moralnost vidimo v obnovitvi zavesti — množične zavesti —, da dobro prehranjena in dobro oblečena družba ne postane avtomatično dobro urejena in človeško vredna družba. Ta je prej ko slej tudi produkt človekove zavestne aktivnosti. Kako res je to, nam za sedaj najbolj zgovorno kažejo visoko razvite dežele zahodne civilizacije. Dežela izobilja, ZDA, je za to gotovo najbolj zgovoren primer. Čeprav je tam proizvodnja materialnih dobrin naravnost nezaslišana, pa je družba dobesedno zasuta s socialnimi problemi, kot so: kriminal, mladinska delinkvenca, alkoholizem, uživanje mamil, mentalne bolezni — če niti ne omenimo problemov, kot so pomanjkanje spodobnih stanovanj, šolskih in kulturnih ustanov. Zato tudi pogostno vprašanje, če ni socialna patologija bolj ali manj neogiben spremljevalec prosperitete. To je vprašanje, na katero z dokazi podprtega odgovora za sedaj ne more še nihče dati. Mi seveda verjamemo, da tega ni krivo izobilje samo po sebi, marveč narava ekonomskega in družbenega sistema, ki to omogoča. Toda to bomo prej ko slej morali še dokazati. In zavedati se moramo; da je v tem stržen vprašanja. Če bo tudi človek socialistične družbe, kadar je dobro nahranjen in oblečen, kulturno in etično drsel navzdol, to gotovo ne bo v poklon novemu družbenemu redu. Do samih materialnih dobrin, to je

sedaj docela nesporno, je ob dandanašnji tehniki mogoče pri-
ti tudi v drugačnih sistemih, kot je naš.

Čeprav se dobro zavedamo, da pri nas še zdaleč ne ži-
vimo vsi dobro, in čeprav je res, da dnevno tožimo, da je živ-
ljenje težko, pa preprosto opažanje razmer vendarle razkri-
va, da v gmotnem pogledu pri nas še nikoli nismo živeli tako
dobro — ali vsaj ni živelo tako dobro tako mnogo ljudi —,
kot živimo sedaj. S tem se avtomatično dviga tudi življenjska
raven otrok. Nekateri od njih imajo včasih v žepih več de-
narja, kot smo ga imeli še samo pred nekaj desetletji odras-
li ljudje. Pri tem pa niso niti bolj srečni niti bolj kulturni
ali urejeni. Večkrat se vedejo ne le amoravno, marveč celo
proti obstoječim zakonom. Včasih smo v skušnjavi, da bi jih
imenovali »nehvaležna generacija«, in po svoje to tudi za-
služijo. In vendar ne zaslužijo, kajti pri vsem tem jim dajemo
premalo tega, kar zares potrebujejo. Veliko preveč so sami, in
ker se je domače življenje poenostavilo, imajo pogosto preveč
prostega časa. To je kritična dimenzija, ki jo slabo pokriva-
mo. Zato ne vidim — vsaj ne prvenstveno — izhoda iz zagate
v tem, da bi otroke v šolah čim več in več poučevali o tem,
kaj je vredno in kaj ni, kako je prav in kako ni prav živeti,
marveč predvsem v tem, kako otroke in mladino, pa čeprav
so še v šolskih klopeh, njih razvojni stopnji primerno vklju-
čevati v delovno in družbeno življenje. Najbrž nima zazdaj
še nihče izdelanih priporočil, kako bi to moglo potekati, toda
zadnji čas je, da začnemo o tem resno razmišljati. Najpo-
membnejši del vzgoje — predvsem etične — poteka zmeraj
v procesu človekove udeležbe v delovnem in družbenem živ-
ljenju in nikoli v formalnem šolskem učenju. Ker se leta šol-
ljanja podaljšujejo — vprašanje je, če je to zmeraj tudi po-
trebno — postaja praznina vse bolj očitna in škodljiva naj-
bolj za etično pogodbo mladega človeka.

Brž ko pa postavimo stvari tako, je jasno, kako temelj-
neega pomena je to, kakšno je delno in družbeno dogajanje
zunaj šolske ustanove, zakaj šola si prejkoslej ne bo mogla
ustvariti nekga svojega. Če je delovno in družbeno življenje
amoralno — popredmeteno — če v njem ni intimne skrbi za
človeka in za razvoj človeškega v človeku — nas nobena šola
ne bo rešila.

Drugo, nič manj pomembno se mi ne zdi vprašanje, kako
vrniti šoli njeno človeško dimenzijo. Če si hočemo to prizna-
ti ali ne, toda opazovalcu ne uide, da smo začeli uspešnost
šole in njenega dela meriti predvsem ali celo edino po tem,
kakšno množino podatkov učiteljem uspe prelititi v mlade gla-
ve. Tako usmerjena šola pridobiva mnoge značilnosti proiz-
vodnih podjetij: cenjenje človeka po objektivno ugotovljivem
znanju, duh tekmovalnosti in napetosti, pojav, da tudi v teh

lišah močnejši zmagujejo in slabotnejši propadajo — kot prihodnji delavci in člani družbe, pa seveda tudi osebnostno in etično. Smešno bi bilo zagovarjati šolstvo, ki ne poučuje, ki ne posreduje določene potrebne množine objektivnega znanja, toda najplemenitejše poslanstvo šole je vendarle zmeraj bilo — in bi moralo ostati — z opazanjem in drugimi, že lep čas znanimi tehnikami sproti ugotavljati dane in že razvite kapacitete, ki so zmeraj individualne in različne v različnih smereh, ter spodbujati njih nadaljnji razvoj. Šola bi se morala znova lotevati razvijanja vsega otrokovega potenciala in ne le intelektualnih zmogljivosti in se v odnosu do učencev vpraševati dokaj širje, kot se zdaj: kje v življenju naj bi ta človek stal, da bi mogel biti osebno srečen in dati družbi največ, kar ji dati more. Danes ravnamo pogosto in prepogosto ravno narobe. Imamo predpisane učne programe in tisti, ki jih ne more izpopolnjevati, je vržen iz stroja, ne da bi se kdo resno vprašal, kaj bo z njim. Učiteljstvo je prevzelo temu poklicu docela tujo miselnost, pa z večjim ali manjšim mirom le ugotavlja, da ta in ta pač ni dorasel — starši ga pač niso dovolj dobro vzgojili — ne ima se pa za poklicano vprašati, kaj bo z izvrženim v njegovem nadaljnjem življenju.

Izgradili smo tog in poenoten osemletni učni program, ki je umerjen po srednji meri — pa tako seveda ne ustreza niti nadpoprečno niti podpoprečno bistrim. Eni in drugi nam v tem in takem sistemu propadajo — kot prihodnji delavci in člani družbe, pa hkrati tudi etično. Moti se, kdor misli, da je na stopnji srednjega šolstva tega konec. Vsaj gimnazijec mora, ne glede na svoj že dokaj jasno izdelan osebni profil, v enaki meri in količini sprejemati vsako hrano. O tisti, ki na visokih in višjih šolah ne uspevajo znotraj rokov, ki smo jih postavili mi, razmišljamo administrativno in kaznovalno — denimo, kako kaznovati tiste, ki »pavzirajo« — ne pa v relacijah človek do človeka: kaj je z njim in kako mu pomagati. Pravite, da to z etiko nima nikakršne zveze? Natanko narobe: to je etika, živa in dejavna, tista, ki edino prepričljivo in zanesljivo osvoji mladega in tudi starejšega človeka. Teoretična razmišljanja o etiki so lepa in potrebna stvar in sodijo v določenem obsegu tudi v vsako šolo, toda zares osvaja etika, ki je vsakdanje življenje. Ta se prikrade v človeka in zadobi v njem svoje mesto. Dokler bomo v šolstvu tako neprizadeto kot večkrat zdaj dopuščali, da pač močnejši zmagujejo in slabši propadajo — ne bomo v šolah izpolnili niti abecede etične vzgoje. Zato v zares intimni, pristno človeški skrbi učitelja — na vseh stopnjah šol brez izjeme — za mladega vzgajanca in njegov jutrišnji dan in mesto v življenju vidim temeljno postavko za prepород moralne podobe našega šolstva in moralne vzgoje. Odnos učitelj-učenec oz. vzgojitelj-

vzgojanec bi moral postati odnos človek-človek, v katerem bi učitelj kot starejši in modrejši resnično skrbel za tega mlajšega in se tako sam uresničeval kot delavec in kot član družbe, s tem pa prebujal etičnega človeka v vzgojancu. Zelo se bojim, da je naš učno vzgojni sistem preveč tog in standarden, da bi si take pristope dovoljeval, če ne bomo k temu izrecno spodbujali. In enako se bojim, da je med nami vse več učiteljev, ki jemljejo svoje delo kot službo, ne pa kot osebno dolžnost, prepleteno z iskrami ustvarjalnega in ogretega zanimanja za učence kot celovito človeško bitje.

Vzgojni vidiki

Izgradnja osebne moralnosti ni noben mističen, marveč docela naraven proces. S tem smo že povedali, da nam moralne norme niso preprosto prirojene, pač pa nam je vrojena zmožnost, razviti moralni čut v sebi. Ta zmožnost je lastna vsakemu človeškemu bitju.

Moralni čut se razvija v teku procesa organizacije človekove osebnosti. Na delu so človeku prirojene tendence, prevzeti osebnostne značilnosti in standardna vedenja drugih ljudi. Te vrojene tendence, ki so bolj ali manj razvidne v vsakem otroku, so: težnja po posnemanju dejavnosti drugih ljudi, sprejemanje vplivov drugega človeka, enačenje z določenim drugim človekom in, končno, težnja po zgraditvi svojega osebnega ideala. Zaradi teh, vsakemu človeku po naravi danih tendenc je praktično nemogoče, da bi otroci sploh ne inkorporirali standardov in idealov obdajajočih jih odraslih ljudi v svojo lastno osebnost. Nad samimi tendencami nimamo ljudi za sedaj nobene moči. Docela v naših rokah pa je, kaj je tisto, kar otrok po takšni poti vgradi vase. Na nesrečo more otrok enako krepko vsrkavati slabo in neugodno kot dobro in ugodno.

Od tega, v katerih razvojnih obdobjih najbolj posnema dejavnost odraslih, kdaj je najbolj sugestibilen, kdaj se najbolj identificira z odraslimi in kdaj je zrel za izgraditev svojih lastnih, osebnih idealov in smotrov, ki jim bo v življenju kot posameznik sledil, je odvisna vloga vzgojnoučnega sistema v moralni vzgoji otrok in mladine. Naravni razvoj torej ponuja možnosti in stavlja meje.

Težnja po posnemanju dejavnosti odraslih je vsekakor največja v predšolskem obdobju in tudi sugestibilnost z leti upada. Tendencia po identificiranju samega sebe z drugimi praktično nikoli ne premine — niti v življenju odraslih ne —, pokaže pa se v posebej izraziti obliki ob nastopu pubertete. Vemo, da pubertetniki častijo različne junake in da po njih usmerjajo svoje življenje ter njih vrednote prevzemajo kot

svoje lastne. V kasnejši adolescenci pa se ne enačijo več z določenimi osebami, marveč prevzemajo od njih le ideale za svojo poklicno, družbeno in politično ter kakršnokoli drugo aktivnost. Odtlej dalje ima mladi človek v svoji lastni osebnosti principe, po katerih bo usmerjal svoje lastno življenje in vedenje. Konkretno osebo, ki so identifikacijo sprožile, so pozabljene, mladi človek pa od teh oseb zadrži zase ideje oziroma ideale, ki so jih ti odrasli ljudje izpovedovali in uresničevali v svojem lastnem življenju in aktivnosti.

Psihologija nas uči, da so najpomembnejše zgodnje identifikacije in da se prav te tako globoko vgreznejo v človekovo osebnost, da persistirajo v njej tudi v odraslem življenju. Vgreznejo se tako zelo, da se nam pogosto zdi, kot da bi šlo za dednost, pa gre največkrat le za zgodnjo in globoko identifikacijo. S tem smo hkrati opozorili, da moč učiteljstva v procesih vgrajevanja življenjskih principov kot smernic ali vodil za življenje ni ravno na prvem mestu. Prvič zato ne, ker učitelj v otrokovo življenje vstopi kasno, in, drugič, zato ne, ker se med učiteljem in vzgajancem težje razvijajo vsi ti isti pogoji, ki v vzgajancu sprožijo identifikacijski proces. Kajti identifikacija ne zavisi kar avtomatično od tega, da otroka pač obkrožajo moralno pozitivno usmerjeni ljudje. Pri tem je na delu mnogo sil, ki tudi tedaj, ko bi bila identifikacija z določenim človekom glede na moralnost, ki jo uveljavlja, čisto zaželena, ta proces lahko preprečijo. Čustvena bližina in intimnost skupnega bivanja sta prav gotovo eden važnih pogojev za sprožitev identificiranja.

Možnosti učiteljev so torej omejene, pa vendarle tudi pričujočne. Prvič zato, ker težnjo po identificiranju ohranimo skozi vse življenje, in drugič zato, ker ni nobenega avtomatičnega pravila, po katerem bi človek moral ohraniti značilnosti iz najbolj zgodnjih identifikacij ali vsaj ne vseh. Čim začne otrok vzpostavljati odnose tudi z ljudmi zunaj ozkega družinskega kroga — z vzgojiteljicami, sosedi, učitelji, voditelji raznih klubov, organizacij in društev — po navadi predvsem hitro zavrže neugodne identifikacije značilnosti v sebi. Če mu nova avtoriteta bolj imponira kot pa starši, se bo rad enačil z njo. V tem je velika možnost učiteljev, pa tudi drugih odraslih oseb. Seveda pa se ugodno konča samo, če so učitelji in sploh odrasle osebe, ki stopajo z otrokom v tesnejši stik, vrednostno bolj pravilno in više usmerjeni, kot pa so otrokovi starši. Če je tako, more ta nova avtoriteta dobesedno zaobriniti ves tek otrokovega oziroma mladostnikovega nadaljnjega življenja.

Zato, mislimo, je tako važno misliti na to, da se moramo učitelji in sploh vsi, ki delajo z otroki in mladino, odločati za ta poklic po drugačnih kriterijih, kot pa veljajo za izbor

v druge poklice. Pri tem ne gre za nobeno zastarelo besedjenje o »svetosti« vzgojiteljskega poklica, marveč za upoštevanje naravnega dejstva, da je med vzgojiteljem in otrokom zmeraj mogoča identifikacija in da to pomeni, da otrok od tega človeka prevzema značilnosti vedenja, mišljenja, vrednotenja, pa celo samega stila in usmeritve življenja.

Če morda opazamo, da je sedaj tudi identificiranje pri tem viru slabotnejše, je to seveda deloma že pripisovati dejstvu, da živimo v bolj in bolj zapletenem svetu, pa zato na otroka vpliva več in več ljudi, pa lahko ti ostali viri prevpijejo ne le učiteljev vpliv, marveč še vpliv samih staršev, ki je pri vsem vendarle najodločnejši. Delno pa je to slabotnost pripisovati tudi temu, kar smo o ocenjevanju vzgojiteljskega in učiteljskega dela že rekli in nad čemer toži tudi dr. Pediček.

Čeprav tvegamo s tem ponavljanje, se nam zdi misel toliko vredna, da še enkrat povzamemo, da je opravljanje vzgojiteljskega dela izjemno. Bojimo se, da smo z vnašanjem nagrajevanja »po učinku« ali po »vloženem delu« tudi v vzgojiteljski poklic, zavest o tej posebnosti zmanjšali; gotovo pa je, da je s tem nismo potrdili ali okrepili. Vzgojni proces se za sedaj upira vsakemu določenemu merjenju. Pri tem gre za tako pretanjene in nemerljive stvari, kot: ali sem sposoben dovolj empatije in simpatije; ali sem zmožen dovolj nadzorovati svoja lastna stanja — nejevoljo, žalost, razdraženost; ali znam čustva dovolj in ob pravem času ter na pravi način izražati; ali znam stati kot pozitiven vzor; ali sem — cel in ves človek. To niso običajne kategorije dela, ki bi jih terjal vsak poklic, toda v vzgojiteljskem so eminentnega pomena. Z njimi stoji in pade vsaka vzgoja.

S tem nočemo reči, da ni prav nobene stvari, ki bi tudi v vzgojiteljskem in učiteljskem delu ne bila dostopna objektivnemu merjenju. So, vsekakor pa jih je manj kot v mnogih drugih poklicih in, kar je še bolj važno, vse tisto, kar je precizneje merljivo, je v tem delu manj pomembno. Tisto, zaradi česar nas točkovalni sistem tudi v tem poklicu prizadeva, je prav to, da ne podpira najzlahtnejših prvin tega dela. Če česa ne podpiramo, to potem — se je bati — počasi usiha, postaja manj važno in se izgublja.

Morda še besedo o poučevanju moralnih principov ali norm. Prav gotovo je učenje načel, kot so poštenost, delavnost, spoštovanje človeka kot enakovrednega bitja, odgovornost in podobno, potrebno. Vrednost vidimo v tem, ker z učenjem ta načela, ki jih je otrok v nezavednih procesih identificiranja že itak osvojil, transformiramo v zavestno sprejete cilje. V takem primeru more človek sprejeta vodila čisto za-

vestno in z večjo gotovostjo uporabljati v najrazličnejših situacijah svojega življenja. Seveda pa je učenje vodil, ki jih otrok ni vsrkal vase najprej na nezaveden način, predvsem prek procesa identifikacije — bolj malo uspešno.

Končno je najbrž prav, če se zavedamo, da ima pojem moralnosti dva različna pomena. Prvi tip moralnosti zadeva konformnost ali prilagoditev otroka vedenju in navadam družbe oziroma ljudi, v katerih krogu živi. Drugi zadeva vprašanje osebnega življenjskega smisla — smotrov bivanja. Oba tipa moralnosti se gradita v procesu istega razvoja; vsak od obeh služi svojemu namenu. Osebnost ne mislimo, da je prilagoditev vedenju in običajem občestva, v katerem živimo, nekaj neugodnega, nepotrebne ali celo slabega. Konformnost je slabost, kadar mislimo o morali kot življenjskem smotru. Končno še, da morala še zdaleč ni človekovo nepotrebno breme, nekaj, kar bi omejevalo njegovo svobodo in ustvarjalnost. Opravlja biološko važno funkcijo. Kajti samo človek, ki ima neki smoter, je zmožen koordinirati konfliktne sile znotraj svoje osebnosti ter doseči nujno potrebno notranje ravnovesje. Človek brez smotra postane prej ko slej kaotičen in to je bolan človek ali pa vsaj človek, ki ni zdrav.

Polde Kejžar

Moralna vzgoja in »neugodne okoliščine«

Vsekakor kaže pozdraviti pobudo za razmišljanje o moralni vzgoji in moralnem pouku. Pozornost javnosti se sorazmerno redko obrača na to področje, kot da bi ga lahko prepuščali delovanju nekega avtomatizma, ki bo sam od sebe dal moralnega človeka, če bodo vse druge stvari v redu. Navadno pa te »druge stvari« niso nikoli čisto »v redu«, zato se ta avtomatizem nekako ne more prav izkazati.

Moralne vzgoje, kot širšega pojma, nikakor ni mogoče reducirati samo na moralni pouk. Vsaka šola moralno deluje, moralno vzgaja, ne glede na to, ali v njej obstaja moralni pouk kot poseben predmet ali ne. Šola moralno deluje z vsebino učne snovi, z metodami in prakso učnega dela in ne nazadnje z osebnim odnosom, zgledi in ravnanjem učiteljev. Zato mislim, da ni mogoče pritrditi mnenju, da je mladina tistih šol, ki nimajo posebej organiziranega predmeta za moralni pouk, prepuščena le lastni oblikovalni odgovornosti. Mogoče je sicer, da se mladina znajde v takem oblikovalnem okolju, vendar v takih primerih ne gre toliko za neustrezen predmetnik in učni načrt kolikor za očitno nevestno opravljanje poklicnih dolžnosti učiteljev, ki so zanemarili svojo pedagoško odgovornost. S tem seveda ne mislim, da ne bi bilo prav in potrebno razmišljati tudi o sistematično organiziranem moralnem pouku v srednjih šolah. Tudi tu velja prizadeto iskati najboljše rešitve.

Pridružujem se tistim, ki menijo, da bi bilo dobro povečati delež časa za *načrtno* in pedagoško organizirano moralno vzgojo v šolah, vendar bi se najbrž zelo razočarali, če bi *samo od tega* preveč pričakovali. Če v šoli obstaja »moralno-oblikovalna praznina«, najbrž ne gre pripisovati krivde samo šolskemu sistemu in nepopolnim učnim načrtom. Bojim se, da na splošno precenjujemo pomen moralnega *pouka* in podcenjujemo zlasti vlogo osebnega vpliva učitelja v tistih tisočerihih drobnih osebnih stikih z učenci, kjer se oblikuje in občuti moralna *praksa*. Samo mimogrede pomislimo na zelo preprosto resnico, da je bilo v preteklosti in je tudi danes zelo veliko staršev, ki niso celo ničesar vedeli in ne vedo o pedagogiki in o strogo definiranih moralnih normah, a so vendarle uspešno vzgojili in vzgajajo svoje otroke — kljub neugodnim okoliščinam — v poštene in značajne ljudi, najbrž predvsem zato, ker so se v svojih odnosih z njimi moralno obnašali.

Zato tudi mislim, da ne kaže pretiravati pomena »neugodnih okoliščin«, čeprav je seveda neizpodbitno dejstvo, da te *obstajajo* in nas pri moralni vzgoji *ovirajo*. V praksi ne poznamo šolskega predmeta, ki bi se na svojem področju ne srečaval z neugodnimi okoliščinami. Vendar brez pomislov pričakujemo od učitelja, da jih bo z vsemi dosegljivimi, pedagoško upravičenimi sredstvi skušal premostiti, obenem pa tudi kot za vzgojno delovanje strokovno usposobljen občan organiziral družbene sile za njihovo odstranjevanje. Slabo uslugo bi napravili moralni vzgoji in sebi, če bi tu napravili izjemo in razglasili prizadevanje na tem področju za »nekoristno« početje, dokler se ta naša s protislovji obtežena realna družba občutno ne spremeni. Ugled učiteljskega po-

klica, družbeno vrednotenje našega dela, tehtnost naših strokovnih mnenj in navsezadnje tudi nagrajevanje prav gotovo ni odvisno *izključno* samo od delovanja zunanjih sil. Dovolil bi si skromno pripombo, da utegne vse to imeti kako zvezo tudi z rezultati našega dela, ne nazadnje s tistimi na področju moralnega oblikovanja nam zaupane mladine.

Kakšna je pravzaprav današnja moralno-oblikovalna dejavnost naše šole? Velikokrat slišimo zelo negativne sodbe. Mislim pa, da je posploševanje le-teh tvegano in najbrž tudi do neke mere krivično. Prav gotovo najdemo v naših šolah vse tiste slabosti in napake, ki so našete, prav tako pa je tudi res, da se veliko pedagoških delavcev zelo resno prizadeva — tudi ne čisto brez znanja in ne brez uspehov.

Razmišljanja o tem bi kazalo čimprej prenesti na raven konkretnih, vsebinskih in metodičnih vprašanj moralne vzgoje, ker drugače je težko razpravljati. Viri razlik med nami niso toliko v načelnih vprašanjih, kjer se praviloma strinjamo. Učno-vzgojna praksa pa ubira *različne poti* do želenih ciljev — marsikdaj tudi zelo napačne. Eden od vzrokov za to je morda tudi v tem, da imamo navadno različne predstave o konkretni vsebini nekaterih splošnih pojmov (npr.: o samoupravljanju, razmerju med svobodo in nujnostjo, o družbi in njenih pojavnih oblikah itd.). To velja tudi za relacije med družbeno-zgodovinskim in filozofsko-antropološkim pojmovanjem morale, ki jih je mogoče trezno presoјati le ob interpretacijah konkretnih dejstev. Omejevanje na splošne deklaracije pušča praktičnega šolnika brez uporabne orientacije, učenca pa utegne celo navajati k mnenju, da je mogoče ta razmerja tudi poljubno prilagajati na kopito lastnih interesov. Seveda to ni edino nerešeno vprašanje naše moralne vzgoje, ostalo pa bo nerešeno toliko časa, dokler se ne bomo spopadli z vrednotenjem protislovne včerajšnje in današnje življenjske stvarnosti.

Posebno vprašanje socialistične moralne vzgoje je tudi odnos med aktualnim in zgodovinskim, med realnostjo in idealom. Z vso pravico se mnogi razburjajo nad odvečnim historiziranjem in idealiziranjem. Vrednotenje današnje stvarnosti je najbrž res edino pravo izhodišče, čeprav bomo tudi v zgodovini iskali zglede in potrditve.

Pozdraviti je treba tudi pobudo za razširjanje zanimanja za moralno problematiko na vseh družbenih področjih. Ne gre le za to, da bi vsi spoznali moralo, ampak tudi za to, da bi ob sodelovanju vseh lahko nastajali splošno sprejemljivi moralni nazori. Težko bi kako področje človeškega delovanja a priori razglasili za nosilca naprednih oziroma nazadnjaških moralnih pojmovanj. Včasih se sicer misli, da so nekatera področja, npr. gospodarstvo, bolj podvržena moralnim defor-

macijam zaradi tesne povezanosti z zakonitostjo trga in blagovno proizvodnjo in odvisnosti od njiju, toda prav tu se porajajo tudi zelo dragocena spoznanja, pomembna za moralni kodeks svojega časa. Graditi zasnovo moralne vzgoje iz ljudske prakse pomeni upoštevati vse vidike te prakse.

Moralno vrednotenje naše ljudske prakse je namreč nenehen proces, ki se kaže zlasti v nastajanju in reagiranju javnega mnenja, v zavestnih prizadevanjih organiziranih subjektivnih sil, v praktičnem učenem in vzgojnem delovanju in tudi v načinu odzivanja mladega rodu, ki praviloma ni pasiven objekt vzgoje. Vprašanje je, ali bi bilo res smotno obiti »formalni« del družbene dejavnosti (šolstvo in njegove strokovne službe, znanstvene in upravne institucije, družbeno politične organizacije itd.) in pričakovati, da bodo od vsega slabega osvobojena »neformalna« družbena in strokovna združenja zagotovila *načrtno in sistematično* vodenje tega področja. Ne gre samo za prebujanje skupne zavesti o moralnih problemih, ampak tudi za to, kakšna bo ta zavest, sicer se pod plaščem moralnih deklaracij lahko predstavljajo tudi enostransko motivirane težnje. Za to je toliko več nevarnosti, kolikor se razpravljanja o morali odmikajo od resničnega življenja. Družbena reforma nas potiska v mnoga nasprotja, ki nas silijo ne le v kritičen odnos do nekaterih »danih« vrednot, ampak tudi zahtevajo opredelitev do novega. Za zdaj imamo najbrž še dokaj različna mnenja, kako in v katerih smereh preraščati dano. Sporazumevanje je mogoče le ob razpravi o konkretnih dejstvih. Kako, na primer, moralno ovrednotiti blaginjo tistega, ki je v tržnem gospodarjenju izbral poslovno uspešno varianto odločitve in za manj dela (vsaj v nekem obdobju) dobival več materialnih dobrin kot tisti, ki je v istem gospodarstvu naletel na pojave, ki jih ni mogel predvidevati? Kako ovrednotiti dejstvo, da nekateri izmed nas ne dobijo za svoje roke dela v domovini, ker se drugi ne moremo sprijazniti z alternativo, da bi reducirali svoj standard do minimalnih mej in z večjimi investicijami odpirali nova delovna mesta — vsako leto za 200.000 novih Jugoslovanov? Ne gre le za to, kako se osvoboditi podedovanih danosti birokratske družbe.

Samoupravni odnosi ne ustvarjajo družbe brez protislovij. V njej imajo in bodo še dolgo imeli stvarni odnosi zelo veliko vlogo. Zato vsak skrajnji moralni indeterminizem doživlja v življenjski resničnosti tragičen zlom svojih iluzij.

Napake v jugoslovanskem konceptu raziskovalne dejavnosti

I
Ko poslušam razprave o raziskovalnorazvojni dejavnosti v zadnjem času, se ne morem ubraniti vtisa, da se gleda na to dejavnost s stališča inštitutov, tistih ustanov, ki jim pomeni ta vrsta udejstvovanja eksistenco, vsakdanji kruh. Po drugi strani odmeva te dejavnosti v proizvodnih organizacijah ni, ni opaziti njenega vpliva pri proizvodih, pri diskusijah o tehničnem napredku, ni čutiti v proizvodnji otipljivega prepričanja o potrebi porabljanja razmeroma visokih sredstev gospodarstva (okrog 80 %) za to dejavnost.

Delavci, ki smo se v zadnjem desetletju ukvarjali z zavestnim organiziranjem razvojnoraziskovalne dejavnosti v industriji, standardizacije ter patentne problematike kot organskim rezultatom R/R dela, smo dolžni jasno pokazati na vzroke nejasnosti in diskrepanc pri nas, ki se zaradi reforme nujno zaostrujejo med raziskovalno dejavnostjo in industrijo — in opozoriti na to tovariše, ki teh problemov ne poznajo in jih zato razrešujejo samo načelno ter iz velike oddaljenosti.

Najprej bi se želel pri svojih razpravah omejiti izključno na področje tehničnih in naravno-matematičnih ved, ki tudi vrednostno predstavlja največjega (82,8 %) odjemnika za to porabljenih sredstev v Sloveniji, kar je razvidno iz pregleda za leto 1965:

To je v skladu z OECD — priporočili kakor tudi s prakso ZDA, Velike Britanije, NDR in drugih vzhodnih držav, ki za mednarodno primerjavo tehničnega napredka statistično zajemajo samo naravne in inženirske vede.

Vrsta R/R dejavnosti	Delež l. 1965. za SRS v %
tehnične vede	60,5 %
nar. matem. vede	22,3 %
medic. vede	1,3 %
kmet. in gozdarstvo	5,5 %
družbene vede	10,4 %

Če se omejimo na to področje, ki je tudi edino pridobično dejavno v okviru narodnega gospodarstva, dobimo v letu 1965 naslednje deleže udeleženstva po vrednosti med poglavitnimi delovnimi udeleženci:

Izvrševalci del v R/R dejavnosti (tehn. in nar. mat. vede)	Slovenija (1965)	ZRN (1964)	V. Britanija (1964)
R/R enote v delovnih in gospod. organizacijah	5,8 %	58 %	60 %
R/R enote v sestavu univerze	22 %	22 %	17 %
SAZU	0,4 %	—	—
Samostojne raziskovalne organizacije	71,8 %	20 %	23 %

Iz tega podatka bode v oči naravnost neverjetno nizek delež gospodarstva, saj vidimo, da sodeluje gospodarstvo v vseh razvitih državah v okviru OECD (ne po denarni, temveč delovni participaciji) s 50 do 80%, kar pomeni desetkrat več kot pri nas. Menim, da moramo v tem podatku iskati razloge za neučinkovitost raziskovalnega dela ter za njegovo izolacijo od gospodarstva.

Zelo zgovorni so tudi statistični podatki o razdelitvi vseh stroškov za R/R v Sloveniji med osnovno in aplikativno raziskovalno delo ter razvojno delo za leto 1965 kakor tudi primerjava z nekaterimi drugimi deželami (OECD):

Kategorija R/R dela	Slovenija	V. Brit.	ČSSR	ZDA
osnovno razisk.	33 %	14 %	18 %	9,5 %
aplik. razisk.	32,5 %	18 %	24 %	16,5 %
razvoj	34,5 %	68 %	58 %	74 %

Tudi te podatke ocenjujem kot izhodišče za razpravo o vzrokih neurejenega stanja pri nas na področju R/R.

Raziskovalne organizacije so se ustanovljale pri nas na pobudo posameznikov, skupin raziskovalcev ter kateder na univerzah. Pri tem industrija ni bila udeležena; za racionalizacijo in koordinacijo kot ukrep proti dvotirnosti nihče ni skrbel. Ko so te organizacije enkrat zaživele, so morale živeti naprej. Da bi raziskovalno delo živel vsaj deklarativno, je bilo ob več priložnostih čutiti pritisk na gospodarstvo za večjim angažiranjem. Dejansko gospodarstvo tudi daje večji del sredstev za raziskovanje. Te raziskovalne organizacije so povezane v združenih in raznih republiških zvezah, ki večinoma skrbijo za njihove interese. Koordinacijsko niso zajete v kaki državni instituciji, kolikor ne padajo pod distribucijske kriterije skladov družbenih sredstev. Njihovo delo je statistično zajeto z vsakoletnim popisom zveznega zavoda za statistiko. Kriteriji statistične kategorizacije niso v skladu s priporočili OECD ter zato ne omogočajo mednarodne primerjave.

Po drugi strani je gospodarstvo za kolikor toliko normalno potekanje zaključenih poslov organiziralo svoje projektno-konstruktivske in razvojne enote. Te enote so bile nosilci tehničnega napredka gospodarstva, so bile oblikovalci vse naše proizvodnje, od vodne turbine do telefona. Dela in stroškov teh enot statistično ne zajemamo, ker ločnica med aplikativnim raziskovanjem, razvojem in področji drugih nalog ni bila jasno in nedvoumno kategorizirana. V vseh definicijah raziskovalnega dela v organizacijah raziskovalnih institucij kakor tudi v politiki vseh skladov brez razlike vloge razvoja kot dejanskega gibalca moderne tehnične družbe in njenega napredka sploh ni obstajala. Jasno je, da je takšna, zgolj teoretična koncepcija o raziskovalni dejavnosti pustila posledice pri vrednotenju razvojnega dela tako v okviru gospodarstva kot v okviru posameznih delovnih organizacij. Kreativno-kombinatoričnega potenciala razvojne dejavnosti, ki je v svetu v zadnjih dvajsetih letih pripeljala do prave eksplozije tehničnega napredka in ki vodi tehnično revolucijo našega stoletja, pri nas nismo znali izrabiti. Menim, da nosi takšen odnos tudi določeno mero krivde za prazno stanje našega tehničnega napredka, v katerem smo sedaj.

Na podlagi tega je lahko razložiti izredno nizko prikazano udeležbo gospodarstva v vsem raziskovalnem območju. Prizadevanja gospodarstva, da bi sledilo svetovni ravni in obdržalo korak s svetovno tehniko, niso nikjer zajeta, čeprav smo dosegli uspehe, na katere smo lahko ponosni. Dejanske potrošnje R/R zaradi te načelne napake ni mogoče ugotoviti. Iz mednarodne primerjave zaradi tega izpadamo.

Odgovornost za takšen položaj leži v največji meri na poudarjanju čiste znanosti, ki je živela v svojem vzvišenem in nekritičnem okolju izven opredmetenega sveta. Pri tem je bilo gospodarstvo izolirano, ni bilo povezano v organsko celoto R/R ter je tako zaostalo. Razmerje gospodarstva do raziskovalnih institucij je bilo obeleženo z deklarativnim finančnim podpiranjem, od česar rezultatov ni nihče zahteval niti pričakoval.

Delež univerze je v primerjavi z Nemčijo ali Anglijo, kjer daje gospodarstvu zelo konkretne izsledke, izredno velik. Morebiti gre bolj za delež pedagoške dejavnosti kot za aktivno vlogo v gospodarstvu, čeprav se v osnovnem raziskovanju močno uveljavlja.

Kar se tiče izredno velikega deleža samostojnih raziskovalnih organizacij, bi ga bilo mogoče obrazložiti z adekvatnim deležem pri krepitvi tehničnega položaja industrije. Ker to ni tako, je mogoče skleniti, da gre pri tem za študij tujih izsledkov ali za ponavljanje študijskih nalog. S tem je povezan pregled razdelitve vseh stroškov na posamezne kategorije R/R: po tem bi sklepali, da imamo industrijske proizvodnje pri nas zelo malo, a da smo po znanstvenih izsledkih vodilni med evropskimi državami. Ker to ni tako, ni mogoče reči drugega, kot da gre v bistvu za študijske naloge »doseganja svetovne ravni« in »preverjanja tudi rezultatov«, kar se nato deklarira kot osnovno raziskovanje.

Iz pregledov je videti, da vloge akademije ni zaznati. To je v skladu s stanjem v najbolj razvitih državah. Njeno delo naj bo omejeno na družbene vede in vrhunske znanstvene dosežke, ki nas naj reprezentirajo v svetu. Industriji le-ti niso potrebni; v njenem težkem položaju v sedanji konstelaciji so ji potrebni drugačni elementi, ki jih lahko pričakuje samo od razvojne dejavnosti.

Naš odnos do razvojne dejavnosti je treba v celoti reformirati. Natančno sestavljene definicije OECD ali vzhodnih držav, ki segajo tudi do zadnjih podrobnosti, da se doseže nedvoumna razmejitve z drugimi področji, je treba brez odlašanja takoj sprejeti. Statistično službo zajemanja podatkov, ki so pri usmerjanju tega področja neprecenljivi, je treba takoj postaviti na podlago neke standardne prakse. Na tej podlagi je treba zgraditi sistem koordinacije na državni ravni. Pri tem naj nam bodo za vzgled ZDA, ki se jim je to posrečilo doseči celo v svojem sistemu gospodarstva. Svoj steoretizirani, nekonstruktivni in samovšečni odnos do tega področja moramo čimprej postaviti na realna tla. Če je treba, bomo morali reformirati vse dosedanje sklepe in zakonodajno ureditev.

Kot edini veljavni rezultat raziskovalnorazvojnega dela se v tehničnem svetu ocenjuje patent, bodisi kot osnovno sredstvo gospodarstva, bodisi kot tržno blago v domači ali tuji trgovinski menjavi. Proizvodnja industrije na podlagi patenta kot najnovejšega produkta razvojnoraziskovalne dejavnosti ima vse ekonomske atribute prioritete: kvaliteto, sodobnost in brezkonkurenčnost. To je položaj, ki bi si ga sedaj želela imeti vsaka naša gospodarska organizacija. Ima zajamčen trg, omogočen boljši dobiček (ker je tehnično monopolna), si širi poslovanje z licenčnimi pravicami in si ustvarja dober glas. Postaja cenjena, ker je superiorna; ni odvisna in podložna nikomur.

To se prenaša z enakimi aspekti na vso državo ter njen položaj glede na okolje. Pomisleki proti temu so se razblinili tudi v SZ, ki je od leta 1965 član ženevske mednarodne konvencije ter sedaj ena vodilnih držav v tehničnem napredku.

Patentne pravice se v mednarodni primerjavi uporabljajo kot merilo učinkovitosti porabljanja sredstev za raziskave in razvoj. To predstavlja merilo za stanje in hitrost tehničnega napredka dežele — bodisi na vzhodu ali na zahodu.

Naš tehnični napredek je po tem merilu po letu 1960 padel na najnižjo točko, pustili smo se prehiteti Španiji, Bolgariji in Madžarski ter zdrsnili na raven Albanije. Naše gospodarstvo je v mednarodni menjavi čedalje bolj inferiorno. Ne razpolaga z novimi, s patenti pokritimi proizvodi. Velika sredstva, ki jih prispeva za raziskovanje, so brez pravega izkoristka.

V zakonu o razvojnoraziskovalni dejavnosti je treba izrecno naglasiti, da se patent zahteva in ocenjuje kot učinek in proizvod R/R dejavnosti.

Če bomo jasno postavili, kaj je merilo učinkovitosti in rezultat izpolnjevanja R/R pogodb, bomo napravili prvi korak k racionalnemu porabljanju sredstev za R/R. Razen tega je seveda potrebna temeljita reforma zakona o patentih, davčnih uredb in odnosa tehnične inteligence, kar je pa že bolj posledica naših ohlapnih meril na področju R/R in vobče tehničnega napredka.

Menim, da je izboljšava sedanjega stanja, predvsem pa odnosa, dolžnost naše generacije. Sam proces tehničnega napredka je mnogo bolj kompliciran in se ga ne da čez noč preusmeriti. Zato v prihodnjem desetletju najbrž kljub takojšnjim ukrepom ne bomo doživeli kake boljše uvrstitve med evropskimi državami.

IV

Proizvod raziskovalne organizacije bi moral biti tako daleč konstruktivno in tehnološko razvit, da ga je mogoče prevzeti v proizvodnjo. Vendar ni tako; proizvodi raziskovalnih organizacij so lepo zaokrožene študije, raziskovalna poročila, ki so za proizvodnjo neuporabna. Študije imajo *analitično* obeležje, niso *kreativno kombinatorično* oblikovane, tj. takšne, da bi bilo njihove novosti in principe lahko patentirati ter takoj vpeljati v proizvodnjo. Študije gredo v arhiv, o stroških zanje pa se ne daje odgovora.

Navedimo primer: raziskovalni inštitut dobi nalogo, da razvije hidravlično obliko turbinskega ali črpalnega agregata na podlagi modela. Inštitut samo raziskuje pogoje modela in poda nekakšno sliko stanja, kar pomeni, da je študija običajno mersko-laboratorijsko delo. Industrija pa želi razvito hidravlično obliko, to je obliko z najboljšim izkoristkom in drugimi lastnostmi, želi rezultat določenega razvojnega dela, kar se v tujini samo po sebi razume. S takšno študijo kot fotografijo dejanskega stanja si industrija ne more pomagati. Zato mora kupiti hidravlično obliko v tujini.

Potreben je drugačen stil dela — ne le faktografsko razvrščanje dejstev, temveč še nekaj več! Kreativno razvijanje proizvoda na višjo tehnično raven! To je splošna oblika dela pri nas na vseh področjih.

Kako so pojmi zmedeni, se vidi iz tega, da vrsta udeležencev v debati o R/R delu uporablja izraz »razvojno raziskovanje«, kar je nesmisel: raziskava je analitični postopek, medtem ko je razvoj kreativni proces, oblikuje proizvod ter ga s tvorbo silo kombinatorike in intuicije dvigne nad doslej poznano raven. Govorimo lahko le o razvojnem delu.

V

V sedanjih reformnih razmerah gospodarstvo ne bo več plačevalo zgolj zato, ker mora toliko in toliko prispevati za R/R, temveč bo zahtevalo za svoj denar *rezultat*. Odnosi med raziskovalnimi organizacijami in gospodarstvom se bodo zaostрили, naj v zakonodajni ureditvi predpišemo obvezne rezultate R/R dejavnosti ali ne.

Gospodarstvo daje sedaj relativno in absolutno celo več kot sorodne gospodarske panoge v razvitih državah. Postavlja se vprašanje, kaj za svoj denar dobi. Če z zakonodajno ureditvijo predvidimo kakšna merila za učinkovitost R/R dejavnosti ali ne, gospodarstvo jih bo samo postavljalo. Sestavljalo bo svoje raziskovalnorazvojne enote ter jih krepilo, ker se že čuti čedalje večji pritisk poslovnega življenja v to smer.

Raziskovalne organizacije se bodo morale temu prilagoditi ali pa bodo ostale brez dela ter šle po zlu. Prestrukturiranje delitve stroškov na R/R na raziskovanje in razvoj, z večjim poudarkom na razvijanje proizvodnje in na njeno tehnološko pripravo, se bo pričelo in že poteka avtomatično — po tržnih zakonih. Istemu zakonu se bodo morali podrediti tudi skladi pri delitvi družbenih sredstev. Nekatere raziskovalne enote bodo delovne organizacije v svojem okviru tudi razpusstile; študijskih raziskav laboratorijskega tipa ne potrebujejo, pač pa bodo okrepile svoje razvojne enote. Nad tem se ne smemo ogorčeno pritoževati, to je samo upravičena reakcija na dogajanje v naši raziskovalni dejavnosti, korenine česar sem prej opisal.

Mnoge delovne organizacije bodo svoja sredstva uporabile za nakup tujih patentov, rezultatov tujega R/R dela. Tudi to je posledica zgrešene reprezentativne organizacije našega raziskovanja. Pravilna pot bo nekje v sredi, za prehodno obdobje se bo treba nasloniti na tuje patente, z ostankom sredstev pa graditi svojo lastno R/R bazo, vendar na precej drugačnih temeljih kot doslej. Ostane nam upanje, da bo v prihodnosti učinkovitost večja.

Na zahteve nekaterih, da je treba več sredstev za R/R, moramo odgovoriti, da je s temi izdatki gospodarstvo že dovolj obremenjeno; postavlja se zahteva racionalnejše izrabe teh sredstev po zakonih in načelih R/R dejavnosti, ki so v svetu poznana in funkcionirajo, ki smo jih pa mi doslej ignorirali.

Kako je do tega stanja lahko prišlo? Pokojni Boris Kidrič se je zavedel velikanskega pomena konkretizacije izumov in tehničnih izboljšav, osebno je koncipiral nekaj uredb ter osnoval zametek razvejane organizacije za koordinacijo tehničnega napredka po podjetjih. Po njegovi smrti so ti zametki zamrli. Manjkala sta zavest o ekonomski potrebi ter znanje. Ljudje, ki so nato pričeli organizirati raziskovalno dejavnost skozi oči inštitutov in ustanov, niso zrasli iz razvoja, lastnega uspešnega dela, temveč so hoteli prenesti teorijo raziskovalnega dela shematično, ne organsko iz rasti gospodarstva, iz njegovih potreb in njegove perspektive. Medtem ko so v ZDA zgradili ves sistem raziskovalnorazvojne organizacije do najmanjših podrobnosti v okviru NSF, kar je nato v celoti prevzel OECD ter po njem tudi vzhod, je ostalo pri nas zaradi nepoznavanja pri preprosti enostranski shemi raziskovalnega dela, pri izoliranosti teoretičnega osnovnega raziskovanja, ki se zaradi svoje notranje slabosti in neustvarjalnosti ni povežalo z industrijo, ki naj bi te rezultate aplicirala ter hkrati tudi kritično vplivala na takšen nekreativen in jalov način dela.

Centralistični način vodenja in pomanjkanje kritičnosti sta dolgo časa omogočala potek življenja raziskovalnih organizacij na takšnem tiru.

S postavitvijo gospodarstva na ekonomsko pravilno in funkcionalno podlago so se pričele tudi na tem področju zadeve urejati — vendar ne tako, da bi dobilo gospodarstvo več »razumevanja« za delo raziskovalnih institucij, temveč tako, da je ostrejša in bolj kritično do rezultatov njihovega dela. Ta proces se bo nadaljeval po načelih, ki so v drugih gospodarstvih najbolj razvitih držav sicer že dolgo dejavni. Pričela se je analiza tehničnega napredka in stanja, v katerem je naše gospodarstvo. In s tem v zvezi je treba oceniti prispevek našega raziskovanja za takšno stanje.

To je ekonomski proces, ki gre svojo pot. Zakon o raziskovalnorazvojni dejavnosti lahko ta nasprotja hitreje uredi in spelje na pravi tir. Ves kompleks je treba urediti tudi s finančnimi uredbami in z novim zakonom o patentih. Da smo dosegli neki premik iz dosedanjega nereda, bo edino in samo pokazala krivulja tehničnega napredka na osnovi registriranih patentnih pravic, ki so na voljo gospodarstvu. Ko bo ta krivulja pričela rasti, tedaj bomo lahko trdili, da se je pri nas položaj na področju raziskovalnorazvojnega kompleksa konsolidiral.

Literatura:

1. Kos M.: Vidiki razvojne in raziskovalne dejavnosti v individualni proizvodnji. Nova Proizv. 1965, št. 3/4, str. 105/110.
2. Kos M.: O aspektima organizacije razvojne i istraživačke delatnosti u individualnoj industriji. Tehnika 21 (1966), št. 4, str. 561/565
3. Kos M.: Problematika projektivno-konstruktorske delatnosti. Tehnika 16 (1967), št. 8., str. 1385/1388.
4. Kos M.: Greške u organizaciji razvojnog rada. Tehnika 17 (1968), št. 1.
5. Statistički pregled, br. 486, Beograd 1967.

Janko Pleterski

Koroška preizkušnja

»Gospodje v Ljubljani se motijo,« je 14. marca 1968 zapisalo glasilo Klausove stranke na Koroškem »Volkszeitung«. »V Avstriji imamo resnično demokracijo. Prebivalstvo lahko pri nas na demokratičen način odloča o svojih lastnih naravnih interesih. To, kar hoče prebivalstvo v Velikovcu, določa ono samo in nihče zunaj naših meja. Spoštovanje tega je pogoj in osnova dobrih sosedskih odnosov. Ti odnosi lahko trpijo samo, če kdo onstran meje misli, da se lahko vmešava. Demokratičnih nasvetov ne potrebujemo. Vemo, da imajo gospodje v Ljubljani dovolj vzroka, da se zanimajo za svoje nacionalne interese v lastni državi.«¹

Na kaj se nanaša ta živčni komentar lista ljudske stranke na Koroškem? V Velikovcu, kjer imajo po določenih sedanjega manjšinskega šolskega zakona starši pravico prigrasiti svoje otroke v osnovni šoli k dvojezičnemu pouku, je občinski odbor — v njem so zastopane vse stranke razen KPA, vodi ga pa socialist — konec februarja sprejel soglasen sklep, ki z njim zahteva od avstrijskih vladnih organov, naj področje te občine izločijo iz veljavnosti manjšinskega šolskega zakona.² Gre torej za poskus, da bi se z občinskim sklepom izognili mednarodno pravnim obveznostim iz državne pogodbe in

¹ Zadnji stavek je bil iz poročila, objavljenega v »Delu«, popolnoma po nepotrebnem izpuščen.

² Isti velikovski župan je leta 1954 v neki anketi, ki je spraševala tudi, ali naj obvezna dvojezična šola ostane, odgovoril ameriškemu raziskovalcu, političnemu geografu Richardu Randallu: »Župan osebno obžaluje, da se ni naučil nobenega slovanskega jezika; izrazil je prepričanje, da je najbolje za ljudi, da se nauče jezika svojega sosedu in zdelo se je, da podpira ohranitev sedanjega šolskega zakona.« (The political geography of the Klagenfurt Plebiscite area, rokopis disertacije v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, str. 260.)

posebej še določilo manjšinskega šolskega zakona kot izvedbene norme k državni pogodbi.³ Razume se, da nobena pogodbeni stran in tudi ne neposredno prizadeta Jugoslavija ne more molče mimo takšnega očitnega poskusa kršitve obveznosti iz državne pogodbe, poskusa, ki hoče utesniti pravno veljavno in izrecno določene pravice slovenske manjšine na Koroškem. Vsako polemiziranje s »Volkszeitung« o tem je potemtakem čisto odveč. Ni pa odveč zamisliti se ob težnjah, ki jih v svojem simptomatičnem komentarju izraža sicer ugledno glasilo druge največje stranke na Koroškem, v državnem merilu pa vodilne stranke, ki sama drži vladno krmilo v rokah.

Gre za staro nemško nacionalno politiko na Koroškem, ki je dobila močno opazen vzgon v zadnjem letu in katere nosilci menda sodijo, da je nastopil čas, ko bo mogoče z novo akcijo izsiliti še eno protipravno utesnitev priznanih pravic slovenske manjšine, podobno, kot se jim je to že posrečilo leta 1958, ko sta bila podrta načelo in praksa splošne dvojezične šole na narodnostno mešanem ozemlju. To pot akcija ni zamišljena le tako, da bi preprečila nadaljnje izvajanje določil 7. člena državne pogodbe o manjšinski zaščiti, ki tiči na mrtvi točki že od leta 1959 naprej, ampak tudi tako, da bi okrnila predvsem v teritorialnem pogledu še tiste pravice, ki jih je slovenski manjšini skrajnje neprijazni zakon⁴ iz leta 1959 vsaj začasno še priznal. To je politika, ki je v vseh svojih fazah in etapah, od habsburške, plebiscitne, nemško-avstrijske, nacionalsocialistične do današnje, videla v popolni podreditvi slovenskega življa na Koroškem edino realno »rešitev« odnosov med obema narodoma na Koroškem; politika, ki se je po vojni na vso moč upirala normaliziranju in izboljšanju odnošajev z Jugoslavijo in ki danes v dejstvu, da so se ti odnošaji resnično izboljšali, vidi samo priložnost, ko bi se dalo neovirano in brez neprijetnih posledic pripraviti nov korak k staremu cilju. Ta politika očitno računa na to, da Jugoslavija v današnjem mednarodnem položaju, ko skuša v interesu mirnega sožitja na vse strani ugotavljati in poudarjati predvsem tisto, kar narode in države povezuje, ne bo tvegala kakšnega resnejšega koraka za zaščito slovenskega

³ Sedanji občinski sklep je nadaljevanje široke, zasnovane akcije, ki so jo začeli septembra 1967, ko se je ob začetku šolskega leta priglasi v Velikovec en učenec za dvojezični pouk. Nezakoniti pritisk krajevnih dejavnikov na starše, naj prijavo prekličejo, je segel tudi v politični vrh dežele, pridružil se mu je drugi predsednik deželnega zbora Dr. Mayrhofer (ÖVP), ki je osebno vplival na prizadetega očeta, naj svojo prijavo prekliče! Deželni šolski svet izsiljene objave ni hotel sprejeti. Podobne akcije so se zgodile tudi v drugih občinah dvojezičnega ozemlja.

⁴ Slovenska manjšina ga je v načelu odločno odklonila, a priznala njegovo pravno veljavnost in podprla njegovo izvajanje.

prebivalstva na Koroškem. Ljudem s to mislijo se zdi mogoče netiti svoj ogenjček, vtem ko vedo, da je pozornost odgovornih nosilcev državne politike na obeh straneh usmerjena k varovanju narodov pred splošnim požarom. Kadar pa vidijo, da se njihov računček ne obnese, da njihovo zvijačništvo ne ostaja neopaženo in brez ugovora, postanejo živčni in neolikani.

Čisto jasno je, da se Jugoslavija kot podpisnica državne pogodbe sme zanimati, kako je z izvajanjem te pogodbe, posebno še glede čl. 7, ne da bi to bilo v nasprotju s pravili dobrega sosedstva. Tega v Avstriji tudi nihče izmed odgovornih državnikov ne zanika. Ne samo, da ima pravico, tudi dolžna je to storiti, podobno kot so to v zadnjem času storili predstavniki velikih sil, ki so čl. 7 formulirale. To je dolžna storiti tudi kot država matičnega naroda, katerega del so koroški Slovenci; podobno nihče ne odreka Avstrijcem pravice, zanimati se za del svojega naroda na Južnem Tirolskem.

Vse to je jasno v načelu: tisto, kar pa se s slovenskim prebivalstvom na Koroškem po letu 1955 v resnici dogaja, je takšne narave, da je zanimanje še posebno umestno.

Že v letih 1958 in 1959 je način, kako se je osvobodjena Avstrija lotila izvedbe čl. 7, ustvaril zelo zelo težaven položaj, problematičen zanj samo, posebno še za Koroško, odbijajoč za Jugoslavijo, ki se je s pristopom k avstrijski državni pogodbi brez odlašanja nedvoumno opredelila za razvijanje trajnih dobrih odnošajev. Nebrzdana kampanja proti dvojezičnemu šolstvu, nezakonita odprava njegove obveznosti, manjšinski šolski zakon, ki je potrdil to utesnitev poglobitve povojne pridobitve Slovencev na Koroškem, sodni zakon, ki je slovenski jezik delno priznal samo v tretjini dvojezičnega ozemlja, drugod pa prepovedal, kakor se je kmalu izkazalo pred evropskim sodiščem za človekove pravice, vse to kljub nekaterim ugodnim pojavom (predvsem slovenska gimnazija v Celovcu) ni napovedovalo nič dobrega za razvoj narodnostnih odnošajev na Koroškem.⁵

In nadaljnje izvajanja čl. 7? Od leta 1959 naprej so izdali le nekaj predpisov za izpolnitev manjšinskega šolskega zakona (predvsem predmetnik in učni načrt za dvojezični pouk leta 1966), a vzlic nekaj neustreznim načrtom nobenega novega zakona (npr. o slovenskem jeziku v upravi in o dvoje-

⁵ Jugoslovanski državni sekretar za zunanje zadeve Koča Popović je 13. 4. 1959 v zvezni skupščini ugotovil, da oba zakona očitno pomenita zoženje pravice, ki jih je manjšina do zdaj uživala in ki so zajamčene s čl. 7 avstrijske državne pogodbe. (Jugoslovanski pregled, 1959, Jugoslavija i koroški Slovenci u Austriji, str. 25–27.)

zičnih krajevnih napisih, o udeležbi Slovencev v upravi, sodstvu in kulturnem aparatu, o participaciji pri sredstvih za kulturno dejavnost idr.), kaj šele revizija že sprejetih v smislu predlogov manjšine. Vse nadaljnje zakonsko izvajanje čl. 7 je pribito na mestu z zahtevo nemških nacionalistov, ki jo je leta 1959 sprejel celo parlament, češ da je potrebno poprej izvesti tako imenovano ugotavljanje manjšine. V nasprotju z določili državne pogodbe o zaščiti manjšin, ki na Koroškem temelji na zaščiti avtohtonega slovenskega prebivalstva na njegovem tradicionalnem ozemlju, razglashajo ti krogi načelen in trajen dvom o obstoju slovenskega prebivalstva sploh, posebej še o njegovem naselitvenem področju. S svojo terjatvijo, da je treba najprej ugotoviti, kje manjšina sploh živi in koliko ljudi šteje, potem šele sprejemati zakone za izvedbo čl. 7, jim je v resnici uspelo onemogočiti kakršenkoli napredek na tem področju. Slovenska manjšina takšno ugotavljanje odločno odklanja kot temeljno ogrožanje svojega priznanja. Pri tem ne uživa le podpore dobrega dela avstrijske javnosti in, seveda, Jugoslavije, ampak je tudi avstrijska vlada zavrnila »ugotavljanje« kot neuporabno pot. Ker pa se stvari že skoraj desetletje ne premaknejo naprej, nastaja položaj, ki ga je vodilni avstrijski pravnik prof. dr. Felix Ermacora takole pravno ovrednotil: »Iz teh nasprotij zvezni ustavi izhaja, da so tudi nekateri vidiki dosedanjega dela parlamenta samega protiustavni, in sicer: ... neizvedba člena 7 državne pogodbe zaradi najrazličnejših nacionalističnih razlogov, kar je kršitev pravnega načela pacta sunt servanda ...« (Salzburger Nachrichten, 22. 3. 1966. št. 67.)

Vendar pa ta podoba pravnega položaja ni edino in niti ne najbolj vznemirljivo dejstvo, ki ga moramo zabeležiti, če se ozremo na narodnostne razmere na Koroškem. Tisto, kar najbolj glasno opozarja, da nekaj ni v redu, so suhi številčni podatki, ki jih daje statistika prebivalstva in šolstva.

Že prvo štetje v Avstrijski republiki leta 1951 je tako po svoji neznanstveni metodi (uvredba pojma »windisch« v jezikovno rubriko) kot po rezultatu (samo 42.095 oseb s slovenskim občevelnim jezikom v vseh kombinacijah) opozorilo na nemile sape na Koroškem za slovensko prebivalstvo.⁶ Rezultat naslednjega ljudskega štetja, leta 1961, ki je ob podobni

⁶ Za probleme ljudskih štetij na Koroškem v jezikovnem oziru glej: Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946; Vladimir Klemenčič, Pretres avstrijskega popisa prebivalstva leta 1971 z ozirom na jezikovno strukturo prebivalstva na Koroškem, Razprave in gradivo INV, Ljubljana 1960, št. 2; Janko Pleterski, Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten, Razprave in gradivo INV, Ljubljana 1966, št. 4–5; Theodor Weiter, Die Sprach und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, Europa Ethnica, Wien 1965, str. 109–123.

metodi naštelu le še 25.472 oseb s slovenskim občevalnim jezikom ali za skoraj 40 % manj, pa je ostro opozoril, da ne gre samo za težave, ampak za splošne razmere, ki najresneje in neposredno ogrožajo sam obstanek slovenske manjšine, ne glede na to, da so številke v primerjavi z resničnimi jezikovnimi razmerami nerealne. — Šolska statistika nam daje še novejše podatke. Leta 1947 je uradna anketa ugotovila na koroških osnovnih in glavnih (meščanskih) šolah 6.733 učencev s slovenskim materinskim jezikom. Enajst let pozneje, jeseni 1958, je po nezakoniti odpravi obveznega dvojezičnega pouka in po siloviti nemški nacionalistični kampanji ostalo za dvojezični pouk oziroma za pouk slovenskega jezika v teh šolah prijavljenih le še 2.399 otrok. Če prištejemo še 136 dijakov v slovenski nižji gimnaziji, je bilo tedaj število prijavljenih slovenskih učencev v vseh šolah na obvezni stopnji 2.535; več kot štiri tisoč slovenskih otrok, v primerjavi s podatkom iz l. 1947, pa je v novih razmerah ostalo brez najmanjšega pouka v svoji materinščini! Ta položaj se je v nadaljnjih letih še slabšal, tako da je v šolskem letu 1967/68 na obveznih stopnjah v vseh šolah le še 2.032 prijavljenih slovenskih učencev, to je padec za nove 503 učence v devetih letih, pri čemer je nasploh število otrok na šolah precej stalno. Primerjava z izidi ankete l. 1947 pokaže žalostno dejstvo, da ima v sedanjih razmerah komaj pičla tretjina slovenskih otrok na Koroškem pouk tudi v materinščini. Kaj pomaga potem, če je leta 1966 sprejeti učni načrt za relikte dvojezičnega pouka končno sprejel lepo načelo, prvič v zgodovini koroškega osnovnega šolstva: »Dvojezični pouk mora učence izobraževati v nemškem in slovenskem jeziku in jih seznanjati s kulturnimi dobrinami večinskega naroda in slovenske manjšine, da bodo sposobni udeleževati se, ob upoštevanju lastnega značaja, gospodarskega in kulturnega življenja Avstrije. Vzgoja k cenjenju državnega in pa slovenskega jezika, ki mora potekati v celotnem izobraževalnem delu, vodi k vzajemnemu razumevanju, služi ohranitvi in utrditvi notranjega miru in medčloveških odnosov v domovini kot tudi v širnem svetu.« Več kot dve tretjini slovenskih otrok sadov tega načela nista več deležni! In, seveda, tudi za pouk nemških otrok na dvojezičnem ozemlju to lepo načelo ni obvezno, niti ne v tistem smislu, ko govori o medsebojnem spoznavanju in spoštovanju. Ali je čudno, da je »Slovenski vestnik« ob koncu lanskega šolskega leta trpko zapisal: »Ob sprejetju šolskega zakona v parlamentu nam je svetoval državni poslanec, ki je sicer pokazal zanimanje in razumevanje za naše šolske težnje, naj zakona ne odklanjamo kar vnaprej, marveč naj prej počakamo, kako se bo obnesel in kakšne bodo posledice. Mislim, da si po devetih letih izkušenj lahko dovolimo oceno

nove ureditve: da je namreč popolnoma nezadovoljiva, ker dejansko najmanj dvema tretjinama šoloobveznih otrok ne nudi pouka v materinščini. To je dejstvo, ob katerem je vsak govoričenje o teoretični možnosti pouka v slovenskem jeziku tudi le za enega učenca neiskreno in nepošteno. Razvoj v zadnjem desetletju je pokazal, da osnovnošolsko vprašanje brez dvoma ni zadovoljivo rešeno in terja drugačno, boljše ureditev.

Takšni so podatki statistike. Razumemo jih lahko samo tako, da tudi v najnovejšem času, ko bi upravičeno pričakovali drugačen, pozitivnejši razvoj, niso tisti, ki so najbolj prizadeti, t. j. slovenska manjšina, doživeli v svojem obstanku tistega olajšanja, na katero so upali vsi, ki si prizadevajo na vseh straneh za nove odnose med ljudmi in narodnimi skupinami v tej obmejni deželi.

Kateri so politični vzroki takšnega razvoja? (Tu ne nameravamo govoriti o splošnih gospodarskih in socialnih razmerah v deželi, ki gotovo po svoje pomagajo germanizaciji, katerih zgodovinske in sodobne osnove so že precej raziskane, a ki niso nespremenljiv fatum, ampak bi morali biti kvečjemu spodbuda zavestnim demokratičnim silam v deželi in državi za nasprotno družbeno intervencijo.)

Gotovo je dolžnost vseh odgovornih in prizadetih, da te politične vzroke preverjajo na treh ravneh. Prvič, na ravni odnosa avstrijske družbe do narodnostnega vprašanja na Koroškem, potem na ravni političnih usmeritev koroških Slovencev samih, in slednjič na ravni meddržavnih odnošajev, kamor sodi tudi odnos Slovenije do slovenske manjšine na Koroškem. Takšno zaporedje je po stopnji neposredne možnosti in moči političnega učinkovanja gotovo upravičeno.

Ne more biti dvoma, da je odnos avstrijske družbe do narodnostnega vprašanja na Koroškem opredeljen z značajem nje same, z doseženo stopnjo njenega političnega diferenciranja in demokratičnega osveščanja. Nesrečni začetek izvajanja določil 7. člena državne pogodbe, nato dolgoletni zastoj in danes okrepljena prizadevanja protislovenskega nemško nacionalnega etnocentrizma, vse to so simptomi svojevrstne zagate, ki se danes v njej še vedno otepa avstrijska družba in njena politična zavest. Medtem ko je zgodovinski razvoj Avstrijo nedvoumno oblikoval in potrdil kot samostojno tvorbo in nacionalni subjekt v njenem prostoru, katerega danes vsi sosedje brez pridržkov priznavajo in sprejemajo, medtem ko je fiziognomija tega subjekta navzven jasno opredeljena z razglašeno trajno nevtralnostjo, je notranja struktura zavesti tega subjekta, njena demokratična doslednost, kritična omejitve do preteklosti, njenih pozitivnih in negativnih tokov v raz-

merju do današnje samostojne eksistence, še zelo pomanjkljiva.

Eno izmed področij, kjer globljega kritičnega obračuna še ni bilo, je izredno vplivna in na vse strani razvejana dediščina avstrijskega nemškega nacionalizma oziroma meščanske nemško nacionalne ideologije, in to kljub temu, da je ta dediščina kot velikonemška v svojem bistvu nasprotna avstrijski individualnosti. Le malo je bilo obračuna z avstrijskim nacizmom kot z zadnjo konsekvenco reakcionarnih tendenc, ki so se spočele v avtohtonem meščanskem nemškem nacionalizmu že zdavnaj prej in se v njem razvile v vedno bolj bistveno značilnost. Nacizem v Avstriji so zrušili zunanji dejavniki in zrušitev je gotovo ustrezala tedanjemu razpoloženju velike večine avstrijskega prebivalstva. Toda pričakovana velikega avstrijskega duhovnega obračuna ne le z nacizmom samim, ki je po vojni očitno lahko prinašal le nevšečnosti in se ga je bilo lahko odreči, ampak z vsem tistim, kar ga je rodilo — tega obračuna ni bilo in ga še danes v bistvu ni. So posamezni glasovi, poleg KPA kot stranke, tudi med socialisti, med meščanskimi, predvsem krščansko socialnimi intelektualci, ki v luči interesov današnje Avstrije kritično gledajo tudi na prednacistične čase delovanja in sodobne pojave domačega nemškega nacionalizma, a v odločilnih krogih, v politiki obeh velikih strank in v znanosti, ki ustvarja njuno ideologijo, takšnega obračuna tudi zdaj, več kot dve desetletji po obnovi Avstrije, še ni. V tistem sporazumu je pri odločilnih obveljala fikcija, da je nemško nacionalno tradicijo brez težav mogoče vključiti v avstrijsko strukturo, če se odmisli njena nacistična stopnja in se sprejme v njeni donacistični fazi.

Tu ni priložnosti, da bi razglabljali, kaj vse je vzrok za takšen dejanski položaj, ki se že v očeh površnega opazovalca tako neugodno razločuje od močnih prizadevanj v Nemčiji (in to ne le v DDR) za odkrivanje korenin zla v nemški zgodovini, prizadevanj, ki iz duhovne sfere prodirajo tudi v območje politike. Težko pa se je izogniti vtisu, da je narod, ki je neposredno poklican na odgovornost pred zgodovino in mora prenašati sam posledice svoje preteklosti, navsezadnje vendarle na boljšem kot tisti, ki mu od njega neodvisne zunanje okoliščine dajejo nekakšen alibi in mu ne ostrijo čuta odgovornosti pred zgodovino in pred samim seboj. Oviran in prikrajšan je v tistem, kar mu edino lahko daje polno zavest lastne vrednosti in priznanje v očeh drugih.

Ni treba dokazovati, da vse to zanima in prizadeva tudi avstrijske sosedo, da to čisto neposredno oblikuje tudi razmere, ki v njih živijo Slovenci na Koroškem. Kakšne so te razmere, je lani povedal — eden izmed redkih — koroški

publicist Josef Maderner⁷: »Koliko je nacionalsocializem kot duhovna ali celo politična moč ostal (na Koroškem) virulent, lahko samo ugibamo. Proticerkvena tradicija in dvojezičnost (avtor misli pač na navzočnost slovenskega življa, ki je, kot pravi na drugem mestu, »pri neslovanskih Korošcih vzbujal zavestno nemštvo«) sta napravila Koroško za Hitlerju najbolj prijazno deželo velikega nemškega rajha. Zato je bilo življenjskega pomena za vsako demokratično stranko,« tako sklepa avtor na temelju političnega razvoja, »da se je leta 1945 in v poznejših letih spravljivo (!) obnašala nasproti nacionalsocialistom. Samo KPA se je temu odrekla. Socialistično in ljudsko stranko so postopno prepojili 'bivši' (nacisti), ki so kot predstavniki pomembne gmote volivcev in članov lahko zase terjali vodilna mesta in jih tudi dosegli. Nasprotniki Hitlerja so morali v lastnih demokratičnih strankah zelo previdno lavirati, da si ne bi nakopali nasprotovanja novih članov in sodelavcev ali da jih ne bi odbili. Še dolgo po letu 1945 je bil potreben osebni pogum vsakomur, kdor se je izjavil za Hitlerjevega nasprotnika.« (Str. 228.) Na drugem mestu v isti knjigi — notranje zveze z navedeno ugotovitvijo ni moč prezreti — sodi avtor: »V dunajskem parlamentu je nekoč odmeval boj narodov; na Koroškem še ni čisto utihnil. Nekoč so se na Dunaju izogibali resničnim rešitvam; na Koroškem so si do zdaj le malo belili glavo, kako bi se dalo doseči, da bi svetloba prihodnosti presvetlila sence preteklosti; takšne prihodnosti, ki bi v njej narodna raznoličnost pomenila obogatitev in ne nevarnosti. Koroški deželni politiki pripada ravno v tem vprašanju mogočna, avstrijska, evropska naloga popraviti tisto, kar so drugi pokvarili.« (Str. 70.)

S tem seveda ni rečeno, da na strani avstrijske večine ni prav nikogar, ki bi bil pripravljen iz sodobnih izhodišč premisliti in spremeniti pogled na slovensko vprašanje na Koroškem. Nasprotno, takšna posamezna prizadevanja so in prav to daje današnjim razmeram njihovo človečansko dimenzijo in odpira pogled v prihodnost. Nekako simboličen je razvoj umetnika Josefa F. Perkoniga, osebnosti, ki si je lahko samostojno utrla svojo pot. Ta ga je peljala od njegovega zaslepljenega klica v letu 1919 Slovencem, naj odidejo s Koroškega, kjer so izgubili pravico domačinov, do poziva svojim nemškim rojakom v letu 1947, naj najdejo nov odnos do svojega slovenskega sodeželana: »Dajte mu prostor pri svoji mizi, dragi rojaki, posnemajte njegovo lepo navado: položite predenj hleb kruha in primaknite mu poln vrč!« Tudi v politiki so bila že pred časom izražena mnenja, da vprašanj manjšine

⁷ Gegenwartsgeschichte Kärntens. Mosaik eines Landes von Josef Maderner. Ein Versuch. Verlag Ferd. Kleinmayr, Klagenfurt.

ne gre reševati po večinskem načelu (koroški socialistični poslanec R. Jauschitz 13. 12. 1955 v dunajskem parlamentu), da je nevzdržna trditev, ki Slovence na Koroškem enači s sovražniki domovine, kajti »niti enega dokaza ni, da tisti, ki izjavljajo svojo pripadnost k slovenski manjšini, ne bi bili Koroški in republiki Avstriji prav tako zvesti kot drugi prebivalci« (socialistični poslanec Guttenbrunner v deželnem zboru 1. 12. 1966). Tudi najodgovornejši politiki obeh velikih strank (Kreisky, Sima, Klaus) so že večkrat poudarjali pravico Slovencev do enakopravnega obstoja na Koroškem. Pomembnejšega prodora novih pogledov na področju *dejanskega* ravnanja v eksistenčnih vprašanjih slovenske manjšine oziri na nemško nacionalno strukturo še vedno ne dovoljujejo. Tudi za to je prav simboličnega pomena dejstvo, ob kakšen zid je trčila dobra volja nekdanjega zunanjega ministra dr. Bruna Kreiskega glede dvojezičnih krajevnih napisov. Na njegovo pobudo je prišlo leta 1960 do prvega sestanka predstavnikov slovenske manjšine s predstavniki zvezne vlade, da bi preresetali odprta vprašanja. Ko so Slovenci med drugim omenili, da ni izpolnjeno določilo državne pogodbe o dvojezičnih krajevnih napisih, je minister Kreisky dejal, da je to pač najlažje rešljivo, saj gre, po njegovih besedah, le za »pleskarsko vprašanje« (eine Anstreicherfrage). Do današnjega dne je ta jasna in preprosta meddržavna obveznost Avstrije ostala neizpolnjena. Neizpolnjena je ostala zaradi *sistematičnega odpora formalno in neformalno organiziranih nemških nacionalistov te države v državi na Koroškem*.

Pritisk te države v državi, ki se utrjuje tudi kot oblika razrednega odpora proti povojni premoči socialistične stranke v deželi, se upira pravi vključitvi naprednih teženj slovenske manjšine v politično strukturo dežele in hoče te težnje diskvalificirati, Slovence pa čimbolj osamiti. S svojim pritiskom odločilno zavira razrešitev zelo pomembnega, morda poglavitnega vprašanja v odnosu večine do manjšine, vprašanja, ki ni samo vzdano v osnovo državne pogodbe in čl. 7, ampak je tudi bistveno za odpravo tistih miselnih pridržkov na strani večine, ki Slovence kot skupino odrivajo na stopnjo državljanov, katerim sicer gre enaka pravica, ne pa tudi enako zaupanje. To je odnos do protifašističnega boja Slovencev med zadnjo vojno. Časovna odmaknjenost danes potrjuje sodbu, da se Slovenci na Koroškem niso bojevali samo proti narodnemu zatiranju, marveč predvsem za neokrnjenost človeškega dostojanstva brez razlike narodnosti in za zmago demokratičnih načel. Vendar na Koroškem velja to veliko dejanje, pod pritiskom nemško nacionalne ideologije, še vedno za sovražno in neodpušljivo. Celo nekdanji aktivni antifašisti ga priznavajo le deloma in se mu raje izognejo. Spomenik

koroškimi antifašistom, postavljen leta 1966 v Beljaku, ne upošteva slovenskih žrtev; razstava avstrijskega odporniškega gibanja, ki kroži po državi in tujini, ne upošteva boja Slovencev na Koroškem.

Pred kratkim je glasilo koroške SPÖ (ob osnutku programa Narodnega sveta) podvomilo o ustavni zvestobi Slovencev in terjalo njihovo državljansko integracijo, ki da je cilj sleherne manjšine. Že zdavnaj so koroški Slovenci obeh političnih smeri priznali dejstvo svoje državne pripadnosti, izjavili in izkazali svojo voljo, vključiti se brez pridržkov in dejavno v življenje avstrijske države. Jasno pa je, da jih mora ta država tudi sprejeti, da mora priznati celost njihove individualnosti, katere neločljivi del je obče človeška, svobodoljubna tradicija njihovega protifašističnega boja. Integracija ni podredek, ni odpoved samemu sebi in niti ne more biti nekakšna kazen ali odpuščanje. Ali, da povemo z besedami dr. Franca Petka, že umrlega starešine napredne slovenske politike na Koroškem, ki je prevladujoči odnos večine do Slovencev opisal s prisposodbo: Mi smo tu kot »zavrženi angeli«, ki so se drznili upreti svojemu gospodu. — Kdaj bo postala samoumevna preprosta resnica, danes še tako spotakljiva, ki jo je brez ovinkov izrekel dunajski župan inž. Bruno Marek med obiskom našega predsednika Tita? »Nikdar ne bom pozabil tistega trenutka, ko sem nekega dne poslušal londonski radio in izvedel, da so jugoslovanske partizanske čete na svojem pohodu dosegle avstrijsko mejo. To je za nas pomenilo, da se je začela osvoboditev naše tako dolgo trpinčene domovine.«

Potem ne bo več treba popuščati nedemokratičnim pritiskom, kadar bo šlo za vprašanja Slovencev na Koroškem, potem bo dana beseda tudi obveljala. Ne bo se npr. več ponovilo, da predsednik vlade obljubi, da bodo Slovenci vključeni v komisijo izvedencev, ki naj pripravi predloge za izvajanje čl. 7, potem pa se ta komisija ustanovi in se shaja brez Slovencev, ki o tem niso niti obveščeni. Žal je še takšen dejanski razvoj od obljube, dane v juliju 1967, do dunajskega sestanka izvedencev v marcu 1968 ...

TEORIJA IN PRAKSA

Delo zveze komunistov se je po IV. seji centralnega komiteja zveze komunistov Jugoslavije močno odprlo javnosti. Naj spomnim, kako so bile prej, na primer, seje izvršnih komitejev pod popolnim embargom, od CK ZKJ do nacionalnih cekajev. Gotovo se tudi na sedanji točki premik ne bo ustavil. Sedaj ni več vprašanje odprtosti ali zaprtosti. Gre za izpopolnjevanje javnega obveščanja. Temu izpopolnjevanju bi dejal prehod od dezindividualiziranega k individualiziranemu poročanju. V Zvezi komunistov velja to zlasti za izvršne komiteje in predsedstva, dokler pač teh organov ne bodo zamenjali drugi po kongresu.

Potrebo izpopolnjevanja v sistemu poročanja o delu vodilnih organov Zveze komunistov omenjajo sami funkcionarji Zveze komunistov. Sekretar izvršnega komiteja CK ZKJ Mijalko Todorović je, na primer, med nedavnim razgovorom s slovenskimi novinarji rekel, da se izvršni komite že nekaj mesecev ukvarja z izboljševanjem obveščanja javnosti o svojem delu.

Izvršni komite centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je na svoj način, za Delo in RTV Ljubljana, poskrbel za pokrivanje svoje akcionosti. Po enem ali drugem viru poroča o sejah Večer (vprašljivo je, če je to novinarsko častna praksa), Ljubljanski dnevnik pa oskrbuje z informacijami novinar, uslužbenec CK ZKS.

Ko spremljam štiri jugoslovanske dnevnike, imam vtis, da je relationo obsežno publicirana delavnost IK Zveze komunistov Hrvaške, Srbije, Bosne in Hercegovine in Črne gore, medtem ko se predsedstva istih centralnih komitejev res zelo redko pojavljajo na straneh dnevnega tiska. Delna izjema je Hrvaška.

Nedvomno so se najbolj odprli centralni komiteji ZKJ in vseh republik. Komunisti in državljani zvemo, če novinarji pošteno opravimo svojo dolžnost, za vsa stališča in pozicije, zvemo pa tudi, za kakšna stališča so se zavzemali posamezni člani CK, zvemo za ves spekter mnenj in pogledov. Taka odprtost vis-a-vis partijskih organizacij in javnosti olajšuje in vzpodbuja oceno in kritičen odnos komunistov do najvišjega organa organizacije in njegovih članov. Morda vsem takšna odprtost ne ugaja. Toda nazaj ni več mogoče.

Škoda, da take stopnje odprtosti še ni v delovanju izvršnega komiteja in predsedstva. Vtis je, da poročila spominjajo preveč na

komunikacije tudi tedaj, kadar to formalno niso. Poročevalci se preveč omejujejo na povzetek. Poročila so brezosebna.

Takšnega poročanja sedaj ni več iz skupščine, od odborov do zborov. In tudi ne s sej izvršnega sveta ali pa sindikatov, gospodarske zbornice, občinskih skupščin itd. Nekoliko drugače je v republiški konferenci socialistične zveze. S sej predsedstva upajajo komuniste, ki seje seveda sami po sebi dezindividualizirajo pred javnostjo, čeprav je hkrati res, da sprejemajo besedilo komunistev po odstavkih in ostaja v njih le tisto, s čimer so se člani predsedstva soglasno strinjali.

Pravimo, da sedanje razmere označuje odprta politična konverzacija. Njej ustreza večje individualiziranje politične aktivnosti izvoljenih funkcionarjev vseh ravni. Zato je vprašljivo, če je dezindividualizirano prikazovanje formiranja politike predsedstva ali izvršnega komiteja Zveze komunistov še odbranjivo, če to ni že anahronizem. Za pospešeno demokratizacijo Zveze komunistov in krepitev osebne odgovornosti izvoljenih funkcionarjev pa je dezindividualiziranost zanesljivo nestimulationa. Komunisti bi želeli vedeti, kako na posamezna vprašanja gledajo člani posameznih organov in kakšne koncepte predlagajo ali branijo. Sedanji stil poročanja ali komuniste ne dajejo odgovora o večini, ki za sprejetimi stališči stoji, niti ne o alternativah, ki so bile razpravljane, a zavrnjene, in s kakšnimi argumenti so bile zavrnjene. Podoba je, da je centralni komite vis-a-vis članstva in javnosti v enem položaju, njegovi organi pa v drugačnem, kakor ga pač leti odreja v okviru svoje diskrecije.

Ne gledam na to vprašanje s profesionalnega kota. Sem pa mnenja, da bi javna slika formiranja politike in pozicij organov, kot sta izvršni komite in predsedstvo, bila dober stimulans za vse druge nivoje Zveze komunistov, družbenopolitičnih in samoupravnih teles. Od Zveze komunistov pač pričakujemo največ poguma.

F. D.

ENAKI MED ENAKIMI

Proč je lahko vsaka stvar naključna, če pa se ponavlja, dobiva že prva znamenja tipičnosti. Kljub tej ugotovitvi bi raje videl, da bi bil tudi drugi primer samo naključen, ne pa da postane — praksa. Na ta razmišljanja sta me navedla prispevka, objavljena

v »Ekonomske politiki« in »Politiki«, ki kažeta zelo čudno politiko svojih uredništev. Obakrat se uredništvi v tretji republiki v prispevkih lotevata obravnave srečanj predstavnikov dveh drugih republik. V prvem primeru obravnava »Ekonomska politika« v svojem uvodniku »Stopnja (ne)soglasja«¹ srečanje predstavnikov Makedonije in Hrvaške, v drugem povzema »Politika« v treh nadaljevanjih pod skupnim nadnaslovom »Makedonska računsko tablica«²) srečanje in odmeve na razgovor predstavnikov Slovenije in Makedonije. Vsa vnema navedenih uredništev bi bila razumljiva, če v objavljene prispevke ne bi onasili tudi provin, ki niso samo novinarsko poročanje o dogodku, marveč imajo po načinu obravnave tudi izrazite ekonomske politične ocene. Zato naj tudi nadaljnje razmišljanje poteka na tej ravni.

Za izhodišče vzemimo nekaj mnenj, s katerimi se v naši socialistični samoupravni družbi ne moremo strinjati:

1. V socialistični federativni republiki Jugoslaviji nima noben republiški časopis ali časnik izjemno dane pravice, da lahko tendenčno komentira ali kroji razgovore, ki so jih imeli predstavniki socialističnih republik. Predstavniki republik in narodov imajo ne samo pravico, marveč tudi dolžnost, da izmenjujejo izkušnje in poglede na skupne probleme ter tako pomagajo razvoju naše socialistične demokratične družbe.

2. Vsak pomembnejši dogodek je lahko snov za časniško obravnavanje. Toda izpolnjenih naj bi bilo nekaj pogojev. V obravnavanem primeru naslednji: komentar naj ne dobiva prizvok razsojanja, ampak naj z dokazi, ki bodo jasni, prepriča, da ima pravilnejša stališča; k razčiščevanju ne prispeva navajanje polresnic ali splošnih resnic, za katere se lahko pisec ali časnik skrije, če pride do reakcije; ne kaže zaostrovati odnosov med republikami z navajanjem prigrizkovskih mnenj, argumentov in ocen, ki ne prenesejo strožje kritike ali pa skušajo izredno zahtevno in zapleteno tematiko obravnavati v nekaj kategoričnih stavkih; neprimerno, v nasprotju z novinarsko etiko, je navajanje anonimnih avtorjev, kadar gre za pomembne ocene, ki imajo lahko tudi neugodne politične posledice.

3. Pri obravnavanju ekonomskih tem bi želeli več ekonomskega znanja in posluha, tudi občutka, kaj sodi v časnik, kaj pa zaradi zahtevnosti snovi zahteva obširnejšo obravnavo v reviji ali samostojni publikaciji.

4. V Beogradu je sedež naše federativne vlade, zaradi tega pa beograjski časniki, ki jih izdajajo republiške založniške hiše, še niso federativni. V našem federativnem sistemu imajo enake pravice in dolžnosti kot na primer, časniki v Skopju, Titogradu, Sarajevu, Zagrebu ali Ljubljani.

V uvodniku »Stopnja (ne)soglasja«³ je zapisano: »Če je samoupravnim funkcijam federacije nasproten vsak ukrep, ki bi vodil k spremembi ustvarjenih odnosov, spreminjanju položaja podjetja, panog in skupin, je opravljanje, ali je sploh mogoče voditi tako politiko in kaj to pomeni.«

¹ Ekonomska politika, 2. XII. 1967.

² Politika, 17, 19, 20. III. 1968.

³ Ekonomska politika, 2. XII. 1967.

Iz tako oblikovane misli je možno samo ugotoviti, da gre za nerazumevanje problema, žongliranje s polresnicami ali sprenevedanje. Menim namreč, da noben resno razmišljujoč državljan, ki ni izgubil občutka za logiko in realizem, ne more podvomiti o tem, da bomo tudi v prihodnje sprejemali na ravni federacije ukrepe splošnejše veljave, ki bodo tudi spreminjali trenutne odnose. Pričakovati karkoli drugega, bi pomenilo zapadati v neodpušljivo metafizičen dogmatizem. Nesporazum torej ne more biti v tem, ali ima ali naj bi ne imela federacija pravice sprejemati takšne odločitve. Bistvo problema je v tem: na kak način, v čigavem interesu, po kakšnem soglasju, predhodnem sodelovanju, postopkih je odločitev sprejeta. Odpor, pomisleki so torej zoper neustrezen, tudi premalo pretehtan način, kako so sprejete posamične odločitve. Upravičena so tudi vprašanja, ali edino tak način sprejemanja odločitev še ustreza našim razvitejšim družbenim odnosom.

Izhodišče uvodnika naj bi bilo podprto z naslednjimi ugotovitvami: »Kajti evidentno je, da samo enake carine, enak zunanjetrgovinski režim za vse blago, enaki davki za vse izpolnjujejo zahteve, da se z ukrepi federacije ne meša v gospodarske odnose. Vsako diferenciranje pomeni takoj različni neposreden ali posreden vpliv na višino dohodka in usodo podjetja, panoge ali grupacije.«⁴

Takšno ugotavljanje je za tehnokratsko gledanje edino logično in razumljivo. Le enoten predpis vodi k enotnosti. Resnica in praksa pa sta precej drugačni. Na različno strukturo in razvitost gospodarstva, ki je tudi regionalno pogojena, ima isti ukrep zelo različne ekonomske in družbene učinke. Tako na primer, povišana odkupna cena tobaka pomaga razvoju področja, kjer tobak pridelujejo, z visokimi taksami pa je mogoče omrtviti akumulativnost tobačne predelovalne industrije in prizadeti neposrednega potrošnika. Če kvaliteta ali vrsta tobaka ne ustreza tujemu kupcu, potem ni problem trgovskih list, koliko tobaka zajema izvoz, marveč kakšna je njegova kvaliteta. S politiko cen je mogoče različno vplivati na regionalna gospodarstva, na gospodarske organizacije, če so cene določene in enotne. Vzemimo predelavo in prodajo nafte. Ali so dohodki sorazmerni pri črpanju, predelavi in prodaji ali pa so osredotočeni, največji v eni fazi proizvodnje ali potrošnje? Z dvigom cen samo nekaterih kmetijskih pridelkov smo dvignili rentabilnost poslovanja tistih regionov, kjer je ta kultura proizvodnje najbolj razvita, pomembna, medtem ko drugod, kjer je nepomembna ali pa so ostale cene na stari ravni, nismo k večji rentabilnosti ničesar prispevali. Visoka uvozna carina različno vpliva na bazično in predelovalno industrijo. Medtem ko lahko bazično ščiti ali uspava pri nizki produktivnosti in visokih stroških, postavlja predelovalno industrijo v izredno težak položaj, ko lahko pri slabi opremljenosti posluje samo še pri nizkih stroških živega dela in omejeni modernizaciji proizvodnje, kar vse je za proizvajalce in širšo družbeno skupnost slaba perspektiva za prihodnost.

To so samo poizkusi, ponazoritve, kako je lahko enotnost dvoizen nož, kako ni edino pravična, kako lahko ravno zato, ker pogoji niso enaki, zelo različno prizadeva posamične regione in pa-

⁴ Prav tam.

noge. S tem seveda ne mislim zagovarjati takega instrumentarija, ki bi poskušal prilagajati gospodarski sistem slednji panogi ali celo delovni organizaciji. Hočem le opozoriti, da delujemo pod različnimi pogoji, da ima zato enak ukrep različne posledice. V sivem poprečju federacije so te razlike manj opazne, na ravni republik pa že očitnejše in pomembne. Zato je v interesu vseh, da so odločitve sprejete na temelju pretehtanih odgovorov, razumljivo — tudi kompromisov, ki pa vendar globlje upoštevajo, kaj bo vsak sprejeti ukrep povzročil. Hkrati pa se postavlja še najbolj pomembno vprašanje: Ali je nujno, da se prav vsi dosedanja ukrepi sprejemajo na ravni federacije? Ne bi nekatere, tipično republiške probleme prožnejše, smotrnejše urejale same republike? Ali pomeni sproščanje pristojnosti za tiste odločitve, ki ne prizadevajo celote, res rušenje ali krepitev federacije? Osebnostno menim, da bi takšna smotrna decentralizacija lahko samo prispevala h krepitvi federacije in čistejšim računom. Ne pomeni to hkrati — tudi izvirnejše kreiranje vloge in prostornosti države v socialistični, večnacionalni samoupravni družbi, ki se loči od klasično pojmovane države?

V drugem prispevku, ki ga je pod skupnim nadnaslovom »Makedonska računsko tablica« v treh nadaljevanjih objavil Petar Popović, skuša pisec ob srečanju s predsednikom izvršnega sveta Slovenije Stanetom Kavčičem s predstavniki političnega aktiva Makedonije na čuden način obravnavati samo srečanje in odmeve nanj. Samemu srečanju pisec ni prisostvoval, zato upaja anonimne kroniste. Primer, kako piše: »V nekem trenutku je Kavčič nemočno razširil roke. Potrebe so, je rekel, velike. V prvi, drugi tretji republiki. Toda, Slovenija je, tovariši, premajhna, da bi lahko dajala vsem ...

Nastal je, pripoveduje ta kronist, nekoliko mučen položaj.⁵ Taka je uvodna intonacija razmišljanj. V nadaljevanju se pisec poslužuje tudi anonimnih oseb, ki pa jim skuša dajati veljavo glede na njihov položaj: »neki funkcionar skupščine Makedonije«, »neki funkcionar izvršnega sveta Makedonije«. Tako dobivajo take izjave videz velike resničnosti, glede na položaj anonimnih avtorjev tudi politično težo, novinar pa se zaradi kakršnihkoli razlogov za njimi skriva. To kaže na tendenčnost, posebej še, ker je bilo objavljeno v časniku iz tretje republike.

Vendar to ni edini pomislek ob tem prispevku. Poglavitna tema razmišljanj, rdeča nit, ki se prepleta v prispevkih, je — nasprotje med nerazvitimi in razvitimi. Ob prebiranju se očasih porodi vtis, kot da je bil namen pokazati, kako so predvsem razviti na boljšem, kako ne kažejo pravega razumevanja za nerazvite, kako jim prav ničesar ne dajejo, ali nič ne pomagajo. Iz kompozicije samega prispevka, iz načina dokazovanja, je možno tudi sklepati: ali ni tako dogovarjanje brez smisla, saj se med sabo ne razumejo, govorijo dva jezika, do sporazuma pa ne more priti drugače, kot da to ureja nekdo tretji, ki bo, kot je razvidno iz »argumentov«, bolje razumel računice prizadetih.

V podkrepitev teh vtisov samo nekaj mednaslovov: »Razviti so vedno potegnili koristi«, »Posebni dobiček«, »Predpogoj enakopravnosti«.

⁵ Politika, 17. III. 1968.

Navedimo še nekaj značilnih stavkov: »Vsi sogovorniki so bili nekaj dni med našim nekajdnevnikom obiskom v Skopju enotni v tem: nesprejemljiva je kakršnakoli razprava o nadaljnjem razvoju nerazvitih, v kateri bi razviti uporabljali termine 'dajanje' in 'pomoč'.« »Mislim, da so imeli razviti vedno ekonomske koristi, celo od inflacije.« »Menim, da je eden poglavitnih vzrokov ta, da razviti na našem področju ne morejo računati na posebne profite za svoj kapital...« »Vseopovsod v svetu je razvoj dosežen z družbeno intervencijo.«⁶

Izbral sem nekaj posebno značilnih stavkov. Podobnih je še več. Po svoji vsebini so tako zahtevni, da jih ni mogoče zadovoljivo obravnavati v obliki nekakšnega intervjua, marveč zahtevajo bolj poglobljeno, vsestransko argumentirano razpravljanje. Tako ustvarjajo skopi, kategorično zasnovani, dani kot domišljene definicije pri bralcu dnevnih časnikov površne sklepe, kar vnaša v mišljenje zmedo. Posredujejo nekaj, kar ni znanstveno preučeno in verificirano. Naj mi bo dovoljeno, da k vsakemu od navedenih stavkov pripišem samo še en stavek kot pomislek.

Ali je res že tako jasno in trdno ugotovljeno, da pri prispevkih, ki jih dajejo razvitejši nerazvitim, ne gre tudi za pomoč? Ali imajo tisti, ki je nagrajevan po načelih delitve po delu, ob inflaciji, ko je višje razprednoteno visoko produktivno delo — res korist? Ali ni za kapital značilno, da se seli oziroma da ga vlagajo tja, kjer prinaša največje koristi? Ali gre pri družbeni intervenciji res predvsem za to, da se zmanjšujejo razlike, ali pa da se kot celotna družba hitreje razvijamo?

To so samo nova vprašanja, ki jih seveda ni mogoče zadovoljivo razrešiti, nanje argumentirano odgovoriti na omejenem prostoru. Ali je potem sploh primerno, da se tako zahtevne tematike lotevajo na tak način? Predvsem: kdo bi lahko imel od tega koristi, komu služi tako pisanje?

V.T.

NOV LISENKIZEM?

Raziskovalno razvojna dejavnost in splet medsebojnih odnosov med znanostjo in družbo postaja čedalje pogostejše predmet družboslovnih raziskav¹. Od teh raziskav lahko pričakujemo, da bodo raz-

⁶ Politika, 17, 19, 20. III. 1968.

¹ Sumaričen pregled takih raziskav je delo: G. M. Dobrov: Nauka o nauke (Vvedenie v obščee naukoznanie), Kijev 1966. V knjigi je navedena tudi zelo obsež-

galile komplekse odnosov, kjer še vedno prevladujejo nenačrtnost, toga administriranje, subjektivizem in samovolja. Kako lahko gresta praksa in znanost v razkorak, naj osvetli nekaj domačih zgledov s področja biotehnike:

Danes je nesporno, da imajo pri oblikovanju lastnosti posameznega organizma odločilno vlogo tako vplivi okolja kot dednost. Kot so nekdanj v Sovjetski zvezi pod vplivom lisenkistov doživljali neuspehe v kmetijstvu zaradi omalovaževanja dednih zakonitosti, izgubljam pri nas velike vsote zaradi druge skrajnosti: slepega verovanja v dedni mehanizem, brez upoštevanja različnosti v okolju. Konkretno: Na Švedskem sta znani sorti jarega ječmena »ingrid« in »foma«, od katerih je druga novejša in v švedskih razmerah zanesljivo boljša od prve. Formalistično so se pri nas odločili za uvoz »fome«, dokler nas niso zaporedni neuspehi prepričali, da je v naših ekoloških² razmerah vendarle ustrežnejša, čeprav starejša sorta »ingrid«. Podobnih zgodb je veliko, na primer tista z milijardno škodo (S din), ko smo morali preorati nekaj sto tisoč hektarov premalo preverjenih tujih sort pšenice, ki so »nepričakovano« pozeble. Pot načrtnega preverjanja tujih sort na majhnih površinah je sicer zamudnejša, kljub temu pa za gospodarstvo veliko cenejša kot »eksperimentiranje« na veliko. Sprijazniti se moramo s tem, da v biološki proizvodnji niso mogoče špekulacije in bližnjice, kakršne bi želeli velikopotezni gospodarstveniki in jih obljubljajo demagogi Lisenkovega kova.

Z dvanaestletnimi poizkusi na različnih področjih Slovenije je bilo dokazano in večkrat objavljeno, da je pri nas sorta krompirja »voran« rodovitnejša od sorte »merkur«. Razliko so ugotovili z natančnimi meritvami in je ni mogoče opaziti na obratih, kjer goje vsako sorto na drugačni njivi, ko primerjava ni dovolj natančna. Če upoštevamo razširjenost »merkurja« v Sloveniji, znaša neizkoriščena razlika v pridelku med obema sortama tisoče ton krompirja letno. Vendar smo lani pridelali nad 400 ton semenskega »merkurja«, pridelovanje n e s p o r n o pri nas rodovitnejšega »vorana«, ki je bilo že prej malenkostno, pa smo čisto opustili.

Že leta 1959 je bilo dokazano, da je v naših ekoloških razmerah krompir »bintje« rodovitnejši od podobne jedilne sorte »cvetnika«. Vendar so v Sloveniji vse do leta 1966 pridelali več semenskega krompirja sorte »cvetnik« kot »bintje«, in to predvsem zaradi reklame, ki je potrošnikom priporočala belo sorto »cvetnik«, čeprav so sorte jedilnega krompirja z rumenim mesom bolj hranilne. Šele leta 1967 je bilo pridelanega več semenskega krompirja rodovitnejše in bolj hranilne sorte. Toda zakaj je rodovitnejša sorta prevladala šele leta 1967 in ne leta 1959, ko je bilo že znano, katera sorta je rodovitnejša? Raziskovalcem mora biti jasno, da njihova naloga ni samo raziskovati, zbirati in objavljati znanstvene podatke, temveč tudi to, da se zlasti v kmetijstvu tudi bojujejo za upoštevanje teh dognanj. Žal smo še precej daleč od družbe, v kateri bi bilo upoštevanje novih resnic samo po sebi umevna stvar. Zanemarjanje

na literatura. Novejše, a ožje je delo: Voprosi ekonomiki i organizacii naučno, isledovateljskoj raboti. (Red. F. A. Lahtin), Novosibirsk, okt. 1967 (Rotaprint).

² Ekologija proučuje vplive okolja na žive organizme.

bioloških zakonitosti pa ne škodi samo pridelovalcem, temveč posredno vsej družbi.

Zvezni predpisi zahtevajo, da pridelovalci sejejo le sorte poljščin, ki jih je preverila in odobrila ustrezna zvezna strokovna komisija. Strokovno utemeljen namen teh predpisov je, prisiliti pridelovalce, da sejejo le preverjeno semensko blago in jih semenska trgovina ne bi mogla oskrbovati z doumljivim semenom. Toda v Jugoslaviji in celo v majhni Sloveniji so tako velike podnebne in talne razlike, da je težko v kratkem času najti najboljše sorte za prav vse kraje iz osrednjega zveznega urada v Beogradu z majhnim številom pozidanih mest v nekaterih področjih. Zaradi take »uravnilovke« in posploševanja primernosti sort so nekateri proizvajalci s predpisi prisiljeni, da sejejo manj primerne sorte namesto drugih, ki bi bile primernejše za njihove posebne razmere. Upoštevati bi morali ekološke posebnosti ter dovoljevati proizvajalcu, da tudi sam išče boljšo sorto in če ugotovi, da je neka sorta za njegove razmere primernejša, bi morala komisija dovoliti, da jo trgovina za to področje prodaja. Preveriti je treba le, ali je proizvajalec preizkus napravil pravilno, kar lahko opravi najbližji znanstveni zavod. Namerno pridelovalec ne bo nikoli potvarjal rezultatov sebi v škodo.

Neupoštevanje ekološke različnosti v poljedelstvu ni samo strokovni problem, saj je povezano s težnjami k centraliziranemu administrativnemu upravljanju, z nezaupanjem do proizvajalcev, z omalovaževanjem raziskovalnega in razvojnega dela ter s težnjami za ločitev proizvodnje od raziskovalne dejavnosti.

I. J. KREFT

ALI RES PODTIKANJE?

(pogovor o tem, ali je Cerkev pri nas res »Cerkev molka«)

Naša redakcija je doživela mnoge odzive in odmeve ob objavljanju glos v rubriki »Brez ovinkov«. Razumljivo je, da so odmevi različni. Nekateri menijo, da se ne »spodobi« za tako resno revijo, da goji in objavlja tak tip zapisov, bodic in kritike. »Primeri, ki jih obravnavate,« pravijo, »sodijo bolj med pisma bralcev, saj so tako obroben pojav v naši družbi, da jim ni vredno posvetiti drugačne pozornosti.« Večina odzivov pa je ugodna. Priznava, da je v teh glosah vendarle prizadevanje, premakniti kritiko s splošne, abstraktne ravni na raven konkretnosti in neposrednosti.

Posebnost pa je pri odmevih na glose ali kritične zapise o cerkvi, verskih listih in njihovih spodbudah. Laična javnost reagira nanje ugodno. Poudarja smisel teh zapisov, ki »brez predsodkov in strasti« govore o Cerkvi, njenih težnjah in dejanjih. Tudi Cerkve kritika ne more izozemati. Cerkev ne more zahtevati, da o sebi govori le sama, ne more ubraniti stališča, da so vsa njena dejanja a priori dobra, nedotakljiva in koristna. Tudi nekateri duhovniki omenjajo pozitivno vlogo teh sestavkov in jim priznavajo značaj spodbude, da bi se tudi znotraj Cerkve razvil kritičen dialog o njenih dnevnih stališčih in dejanjih. Ta »notranji« dialog je po njihovem mnenju prvi pogoj za to, da bi Cerkev na Slovenskem hitreje in dosledneje uveljavila pravi duh koncila. Na drugi strani pa drugi duhovniki, zlasti nekateri iz slovenskega cerkvenega vodstva, označujejo našo kritiko kot »napad na Cerkev in vero«, kot »proticerkveno kampanjo«, ki da znova oživila na Slovenskem in se zato, da bi »oblatila dobro ime Cerkve«, oprijema vseh sredstev, tudi *podtikanja*. Označujejo naša prizadevanja kot kršitev verske in cerkvene svobode, deklaracije o človečanskih pravicah, ustave itn. Trdoglavo vztrajajo na stališču, da Cerkev ne more delati napak, da je njen razvoj popolnoma organski (in ne protisloven) in da je cerkveno svobodo razumeti le tako, da Cerkev lahko kritizira druge, sama pa mora biti zunaj kritike. »Dialog bo stekel, če...«¹ bi torej v celoti opustili izrekanje vsake kritične besede o cerkvi.

Posebno (ne)odzivnost pa so vzbudili naši sestavki glede odnosa uradne cerkve do emigracije in protikomunističnih ustanov v tujini.² V teh zapisih smo slovenskemu cerkvenemu vodstvu postavili tudi nekatera povsem dobronamerna vprašanja, na katera pa doslej ni bilo nobenega odgovora. Želeli smo, da med drugim javno povedo:

1. da zavračajo (ali pa ne) tiste ocene v tujini, ki uvrščajo slovensko cerkev k »cerkvi molka«, »cerkvi v stiski«, »trpeči cerkvi«, ali, enostavneje, da povedo ali so preganjana cerkev ali ne.

2. da načelno odklanjajo (ali pa ne) vsako materialno pomoč, ki bi jo iz tujine pošiljali z naslovov ustanov, akcij ali gibanj, kot so »pomoč trpeči cerkvi«, »Cerkev v stiski«, »Cerkev za železno zaveso« ali podobno.

Medtem ko še vedno pričakujemo vsaj neko pojasnilo o vsem tem, pa smo lahko spet prebrali v katoliškem listu iz zamejstva nekatere informacije o akciji znanega holandskega patra Weren-

¹ Pod tem naslovom posveča »Družina«, št. 1/1968, 7. januar 1968, posredno in neposredno kritiki Cerkve uvodniški sestavek. Zahteva sicer, da naj »kristjani za trenutek prisluhnejo razlogom, ki jih ateisti navajajo za svoje stališče. Spoznali bomo, da so vzroki njihove nevere morda naše napake, neskladnost našega življenja z evangelijsko resnico«. Vendar takoj zatem zavrača, zelo vzvišeno, kritiko, ki jo je naša revija namenila nekaterim ravnanjem duhovnikov v št. 11/1967. Ne le da iztrga samo en primer iz naše kritike, kar predstavlja moralno vprašanje publicistike. Enostavno ne more ravnati drugače, kajti vseskozi stoji na stališču, da je Cerkev v posesti popolne resnice, ki je ateisti ne spoznamo ali pa nam je prikrita zaradi morebitnih (!?) napak kristjanov. Tako stališče pa seveda a priori, kljub besedam o dialogu, dialog zavrača.

² Glej o tem »Zaradi vere preganjani slovenski narod« (Teorija in praksa, št. 12/1967, str. 1820) in »Cerkev v stiski in pomoč trpeči cerkvi« (Teorija in praksa, št. 1/1968, str. 143).

frieda van Straatena, voditelja dobrodelne ustanove »Pomoč za Cerkev molka«, ki je »za leto 1968 napovedal zbirke za semenišča v Jugoslaviji«.³ Poglavitni smisel obvestila je v tem, da so »komunistične oblasti v Jugoslaviji« v povojnih letih toliko »prizadele« Cerkev, da si lahko odpomore le z učinkovito zunanjo pomočjo, ker sodi v področje, kjer Cerkev »molči« ali, naravnost povedano, kjer je Cerkev preganjana, trpinčena, kjer ne sme spregovoriti, kjer ji grozi nevarnost uničenja itd. »Hočemo zbrati v prihodnjih treh letih tisoč milijonov lir za pomoč škofom v Jugoslaviji, ki stojijo zaradi pomanjkanja prostorov pred nerešljivim problemom...«,⁴ obvešča javnost pater van Straaten. Poročilo iz katoliškega lista pa navaja nato konkretne podatke o objektih v Jugoslaviji, ki jih bo podprl van Straatenov »gradbeni fond«: bogoslovno semenišče v Mariboru, salezijanski noviciat v Želimljah pri Ljubljani oz. prostor za salezijanske bogoslovce v Št. Rupertu na Dolenjskem, »kjer so med drugimi številnimi žrtvami komunistični partizani med zadnjo revolucijo zverinsko mučili in umorili tamkajšnjega župnika Franca Nahtigala in kaplana Franceta Cvara, ki sta kot večina duhovnikov sparila ljudi pred pogubo in nevarnostjo brezbožnega komunizma, ki se je pod krinko OF skrival in vabil ljudi na limanice«,⁵ semenišče na Reki, ki so ga »komunistične oblasti zasegle leta 1955, po 11 letih pa so ga v skrajno zanemarnem stanju vrnile Cerkvi«,⁶ semenišče v Pazinu; semenišče v Djakovu v Slavoniji (»škof prosi za podporo 25.000 dolarjev«); semenišče v Splitu, »kjer so pred časom oblasti zasegle malo semenišče«,⁷ semenišče v Zadru; jezuitsko semenišče v Zagrebu, »jezuitom je jugoslovanska država prva leta po vojni pobrala kar dva zavoda...«⁸ Kar za devet semenišč so pristojni škofje zaprosili za pomoč »dobrodelno« ustanovo holandskega patra, ki jamči, »da bo... pomoč ostala zapisana v knjigi življenja... Pri tem se lahko poslužite poštnega računa 1/24590 'Aiuto alla Chiesa Perseguitata' (Fondo Construzioni), via P. Mercuri 8/IV 00194 Roma«.⁹

Da ne bi bilo očitkov, da podtikamo, želimo povsem jasno izjaviti. Ne mislimo, da bi bilo treba preprečevati gradnjo bogoslovnih semenišč. Našega sestavka ne bi smeli razumeti, kot da politično obtožujemo škofijska vodstva. Le razumeti ne moremo, zakaj je potrebno (če je informacija »Katoliškega glasa« točna) povezovati gradnje cerkvenih objektov s pomočjo naslova »Cerkvi molka«, ko je povsem jasno, da je van Straatenova ustanova nesporen recidiv pretekelega cerkvenega antikomunizma.

Upamo, da bo slovensko cerkveno vodstvo vendar uvidelo, da bi bilo za medsebojno razumevanje koristno, če s svojim ravnanjem

³ »Katoliški glas«, Gorica, št. 3, 18. januar 1968, str. 2.

⁴ Prav tam.

⁵ »Katoliški glas«, št. 10, 7. marec 1968 str. 3, podčrtal avtor.

⁶ »Katoliški glas«, št. 3, 18. januar 1968.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam, podčrtal avtor.

odstrani vsa dejstva in okoliščine, ki nas navajajo na našo kritiko. Od naše državne oblasti pa pričakujemo, da se ji bo v stikih in dialogu z vodstvom slovenske Cerkve posrečilo vplivati na to, da Cerkev pri nas ne bo več vezala svojih aspiracij in programov na proslule ostanke svetovnega protikomunizma.

Z. R.

ŠE: MOLK JE ZLATO

V tretji številki Teorije in prakse je tovariš Fr. Drenovec odgovoril na moj zapis v rubriki Brez opinkov z naslovom Molk je zlato.

Ponaavljam mojo osnovno konstatacijo, ki se nanaša na Tanjug oziroma njegovega novinarja: »...izjema je bil novinar Tanjuga, čigar krajše bivanje v Kjöbenhavnnu in obnašanje je vzbujalo vse kaj drugega kot pa dejanski interes (Tanjuga ali zgolj njegovega novinarja?) za delo sodišča.« Moja kritična poanta se je nanašala torej tako na delo agencije Tanjug oz. njenega dopisnika v Stockholmu. Kljub temu, da nisem kritiziral osebnega odnosa Fr. Drenovca do mednarodnega sodišča za vojne zločine, je Drenovec v odgovoru zapisal, da-če bi on »o tem soodločal, bi se zavzel, da pokriva (Tanjug, op. R. R.) celotno zasedanje sodišča«. No, tu je Drenovec vendarle priznal, da bi lahko Tanjug pokazal večje zanimanje za delo sodišča.

Poglejmo torej nekoliko konkretnije omenjeno »obnašanje«, ki je Drenovca pripeljalo do tega, da je treba braniti »integriteto osebnosti pred sumničenji«. Materiali, ki mi jih je tov. Drenovec dal na vpogled, in njegov odgovor v Teoriji in praksi, mojo oceno »obnašanja« Tanjugovega novinarja samo potrjujejo. (Težko razumem, da nekdo nekoga brani s podatki, ki ga v resnici bremenijo!)

Drenovec nam je razgrnil dejstvo, da dopisnik Tanjuga od prejšnjega dneva zasedanja 20. novembra pa do 28. novembra ni poslal niti enega poročila ali informacije, čeprav je tam bil. Šele potem, ko je sodišče prejelo protest danskih novinarjev, češ da tudi jugoslovanski dnevni časopisi niso objavili niti besede o pričevanju ameriških vojakov (22., 23., 24. in 25. nov.) in da ne gre torej obsojati le odnosa, ki ga je pokazal tisk lorda Thompsona iz Velike Britanije in nekateri ameriški časopisi, je dopisnik Tanjuga »pohitel« s svojim prvim dopisom (28. novembra!). Kasneje je dopisnik poslal tudi specialni dopis o zasliševanju ameriških ujetnikov. Da je to bilo »preveč« kasneje, je dokazal Drenovec s tem, da je specialen dopis

označi le s »konec novembra« in ga uvrstil pred poročilo (ostala poročila so označena z natančnimi in točnimi datumi!) z dne 28. novembra, ki je bilo v resnici dopisnikovo prvo poročilo. Na dopisništvu mi tovr. Drenovec ni mogel dati točnega datuma (!?) »rojstva« specialnega dopisa, zatrdil mi je le, da ni bilo poslano pred 30. novembrom! Poleg te pomanjkljivosti (!) je v Drenovčevem odgovoru še ena neresnica: poročilo z dne 10. novembra, ki brani dopisnika za »tisto, kar je bilo, pred očitki, da ni bilo«, ne sodi v najino polemiko, ker ni v nobeni zvezi z zasedanjem mednarodnega sodišča za vojne zločine!

Sama izjava Drenovca torej v popolnosti potrjuje mojo konstatcijo o dopisnikovem »obnašanju«, ki ni obvestil jugoslovanskega tiska o zasliševanju prič pred Russellovim sodiščem v Roskildu.

O ostalih novinarjih na zasedanju sodišča to: drži, da je bilo več novinarjev. Nekdo iz novosadskega Dnevnika, ki je sam plačal vse stroške bivanja in potovanja in ki je izkoristil svoj letni dopust — o instituciji Russellovega sodišča izdeluje magistrsko nalogo. Tu je bil tudi dramatik Kesić iz Zagreba, ki je kasneje izdelal enourno TV oddajo, ki še ni bila prikazana. Kolikor bi bil jaz novinar, bi me na to obvezovalo le dejstvo, da mi je časopis Delo povrnil $\frac{1}{4}$ stroškov: objavili so mi dve zelo zelo kratki notici. Takšna je torej resnica o ostalih jugoslovanskih novinarjih.

Ob koncu le še to. Drenovec je v predzadnjem odstavku zapisal besede, ki me kot svobodnega državljana mnogo bolj zaskrbljujejo kot vse ostalo zapisano. Objekt najine polemike je moja kritika dopisnika Tanjuga oz. agencije. Ko polemizira Drenovec s to mojo osnovno trditvijo, namreč zapiše: »Naj pa pojasnim, da je Tanjug gospodarska organizacija sicer posebnega družbenega pomena, toda dohodek ustvarja samo s svojo realizirano dejavnostjo. Ne prejema subvencij. Delovna organizacija se razvija in živi od tega, kar s storitvami zasluži. Minili so časi, ko je bil Tanjug tako imenovana »državna agencija« s stalnim abonmajem v zveznem proračunu. Odnosi z državo, kot z drugimi partnerji, so na poslovi, če smem reči, kupoprodajni podlagi.«

Kaj to pomeni? Ali to pomeni, da je idejna motivacija Tanjuga kot gospodarske organizacije odvisna od zaslužkarske vrednosti neke ideje in torej tak kriterij določa odnos do, npr. — Russellovega sodišča.

No, raje verjamem v drugo možnost, da je omenjeni odstavek po pomoti zašel v odgovor Fr. Drenovca.

Informacije, ki jih imam na razpolago, kažejo tudi na to, da Tanjug še vedno participira v zveznem proračunu.

RUDI RIZMAN

STRIP TEASE NA UKAZ

Dokler ločijo države meje, bo najbrž živela z njimi vred tudi carina, ki bo navdajala potnike z nejevoljo in strahom. Tako je pač, zato smo se ljudje v to že vdali, čeprav vedno znova, ko gremo čez mejo, godrnjamo, se znojimo, protestiramo, preklinjamo, pisarimo carinskim oblastem o krivicah in nepravilnostih, ki smo jih morda doživeli ob srečanjih z njihovimi uslužbenci, pišemo v sveti jezi tudi pisma uredništvom in potožimo vplivnim posameznikom ali forumom.

Resnici na ljubo je treba reči, da je doživela naša carinska služba v zadnjih petih, desetih letih razveseljive spremembe. Sedaj se nam zdi že komaj verjetno, da je ta naša služba slovela daleč po svetu kot ena najbolj trdih, brezobzirnih in primitivnih. Demokratičen razvoj naše družbe, velikanski dotok tujcev, občutnoboljšana izobrazbena struktura carinskih uslužbencev — vse to je napravilo carino tudi pri nas normalno civilno službo, ki deluje v okvirih s predpisi danih pristojnosti. Tako so se končno začeli iz nje izgubljati elementi policijskosti, ki so jo prej precej močno obremenjevali in ji dajali nezavidljiv sloves.

Toliko bolj se nam zdi čudno, da se je ob vsem pozitivnem razvoju, humanizaciji in strokovnosti ohranil v naši carini pri življenju inštitut telesne preiskave, ki ji prav gotovo ne dela časti. Skoraj neverjetno zveni, da te utegnejo pri odhodu iz države ali vstopu vanjo do golega sleči. Meni nič tebi nič te »od oka« ocenijo za sumljivega, pokličejo v posebno sobo in velijo sleči kos za kosom obleke, da si, kot bi se pravkar odločil od matere. Ne pomagajo ugovori, protesti, sram, zaripel obraz. Nisem še slišal, da bi se kdo, ki je bil žrtev takega neprostopoljnega strip teasa, uprl ukazu, naj se sleče. Najbrž zato ne, ker so žrtve zvečine (če že ne vsekdar) ženske. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšna bi bila ali je pri takem primeru reakcija eksekutorja.

Dandanes si človek že težko predstavlja, da imamo tudi takšno *upravno* službo, ki daje svojim uradnikom celo pooblastilo, da lahko vele stranki, naj se pred njimi sleče. Težko je najti argumente, ki bi takšne prerogative dovolj pametno opravičevali. Pri dejanju, ki globoko žali človeško dostojanstvo, ki je skrajnje nehumano, in pomeni težko kršitev človekove integritete, je prepuščena carin-

skemu uslužbencu diskrecijska pravica, da odloča o tem, koga, kdaj in zakaj bo slekel in telesno preiskal. Prav verjetno bi težko našli med vsemi pri nas veljavnimi zakoni člen, ki bi dajal tako široka in tako splošno formulirana pooblastila, kot jih daje glede telesne preiskave carinski zakon. Njegov 129. člen namreč pravi: »(1) Če je utemeljen sum (podčrtal M. R.), da ima potnik pri sebi skrite stvari, ki jih ni prijavil, se opravi nad njim osebna preiskava. (2) Osebno preiskavo potnika opravi oseba istega spola.« To je vse. In kdo lahko odloča o tem, kdaj je sum utemeljen? Carinski uslužbenec po svoji prosti presoji, ki pa je lahko odvisna zgolj od zlobne in izmišljene anonimne prijave, od dobre ali slabe volje službujočega carinika in podobnih »objektivnih« dejstev, ki lahko porajajo »utemeljeni sum«.

Ali res ne bi že enkrat kazalo malo natančneje določiti javne kriterije tega modrega suma, natančen postopek, po katerem lahko odgovorna osebnost kake carinske izpostave izda nalog za telesno (ali osebno, če tako lepše in manj spotakljivo zveni) preiskavo, in druga določila, ki bi zmanjšala, kajti odpravila jo bodo težko, sedanjo samovoljo pri za človeško dostojanstvo tako občutljivem aktu, kot je še zmerom prakticirano carinsko slačenje.

M. R.

Enaki med enakimi — federacija ali asimetrija

»Predvoj«, tednik CK Komunistične partije Slovaške za politiko, kulturo in gospodarstvo, je 14. marca 1968 priobčil pogovor za »okroglo mizo« na temo »Enaki med enakimi — federacija ali asimetrija?«. V pogovoru so sodelovali: prof. dr. Vojtech Hatala, dekan pravne fakultete, prof. dr. Laco, predstojnik katedre za državno pravo, doc. dr. Ladislav Košta, direktor Instituta za državo in pravo Slovaške akademije znanosti, dr. Štefan Breier iz Poverjenišтва Slovaškega narodnega sveta (SNS) za pravosodje, in dr. Milan Čič s katedre za kazensko pravo. Vprašanja sodelujočim je v imenu redakcije »Predvoja« stavljala Milan Mitošinka. Uredništvo Teorije in prakse se je odločilo, da objavi prevod pogovora. V rubriko »Dokument časa« smo ga uvrstili iz naslednjih razlogov: najprej zato, ker je nadaljnji razvoj demokratične obnove v ČSSR že prinesel določene rešitve odprtih vprašanj, ki jih načenja pogovor; nadalje zato, ker nam pogovor iskreno razkriva mnoga nepoznana dejstva iz preteklega političnega življenja in odnosov med češkim in slovaškim narodom; končno pa tudi zato, ker vidimo v načinu pogovora, v odprtosti ozračja, v katerem je potekal, posebno dokumentarno vrednost. Pogovor objavljamo v celoti, podnaslove pa je vnesla naša redakcija zaradi lažje razumljivosti sestavka.

UREDNIŠTVO: Večina prisotnih se je v delovnih skupinah udeležila izdelave partijskega akcijskega programa. V tej zvezi bi radi spregovorili o sedanjem demokratizacijskem delovanju, o njegovih smereh, strujah in zamišljenih rezultatih. Tu ne mislimo samo na vprašanja rehabilitacije, državljanskih svoboščin, ampak tudi na probleme, ki so v zvezi z rešitvijo odnosov med Čehi in Slovaki, s katerimi se nedvomno ukvarja tudi partijski akcijski program.

HATALA: Sedanji demokratizacijski tok na Češkoslovaškem, tako v partiji kot v družbi, zajema seveda v polnem obsegu tudi področje države in prava, pa tudi področje znanosti o državi in pravu. To so predvsem problemi, ki zadevajo najvišje in najširše organe državne oblasti in državne uprave, problemi, ki se tičejo slovaških narodnih organov, pa tudi državljanskih pravic in svoboščin, in ne nazadnje tudi specifično juridičnega področja.

ČIČ: Mnogim pogosto ni jasno, da sodijo med poglavitna vprašanja demokratizacijskega procesa tudi vprašanja odnosov med Čehi in Slovaki. Mnogi se čudijo, kako da ti problemi še zaposlujejo politike in tudi ljudi, ki nimajo s profesionalno politiko nič skupnega. Prepričan sem, da je skupina avtorjev takšnih misli zelo majhna ali celo zelo slabotna. Ni namreč dvoma, da sodi med temeljna vprašanja socialistične in proletarske revolucije urejanje narodnostne problematike in da to tvori celo os programa revolucije. Prav nič čudnega ni, da moramo ta vprašanja razreševati sedaj, ker niso bila urejena takrat, ko je bil za to čas, in da jih bomo urejali vse dotlej, dokler bodo obstajala. Zakrivati si oči pred njimi, bi bilo tudi sedaj zgrešeno in ne bi pričalo o naši politični zrelosti.

LACO: Z vidika vsesplošnega razvoja socialistične demokracije je narodnostno vprašanje nedvomno sila pomembno vprašanje; zato se je o odnosih med Čehi in Slovaki govorilo in se še govori.

KOŠTA: Zadnja leta se je o tem vprašanju mnogo govorilo in v javnosti se je v neki meri utrdila zmotna predstava, da je za ureditev tega vprašanja kompetenten in zadolžen samo slovaški del naše enotne družbe. To vprašanje je v akcijskem programu postavljeno zelo dobro. Tu je posebej poudarek, da gre za primarni problem, ki z vso svojo težo zadeva oba naša naroda. Treba je reči, da je pristop, kakršen je bil izbran v zvezi s programom — da bi se namreč poleg splošne obdelave akcijskega programa na Slovaškem obdelal tudi ta problem na ravni centralnega komiteja komunistične partije Slovaške, popolnoma pravilen.

BREIER: V vsakem primeru pa je v javnosti vprašanje državnopravnih odnosov med obema našima narodoma nenavadno aktualno in v središču pozornosti. Treba pa je enoznačno povedati naslednje: prav tako, kot so se začele deformacije v drugih sferah socialistične demokracije, tako so deformacije okužile tudi narodnostne odnose, odnose med dvema narodoma, predvsem v petdesetih letih (ko je bil razvoj zelo neenakomeren — pristojnosti slovaških

narodnih organov so bile zdaj razširjene zdaj zmanjšane), vendar pa se deformacija narodnostnih odnosov veže predvsem z objavo ustave iz leta 1960. Slovaškim narodnim organom so vzeli njihovo lastno, originalno pristojnost tako v osnovnih zakonodajnih vprašanjih kakor tudi v eksekutivi. Kasneje so začeli partijski organi na dnevni red spet postavljati vprašanja s slovaških narodnih organov (SNO), njihovih kompetenc itd., seveda v mejah obstoječe ustave. Vendar pa ima pomanjkljiv državnopravni izraz kompetentnosti slovaških narodnih organov globlje korenine, da bi se dal odpraviti samo s politično resolucijo.

Zato imamo sedaj opraviti z zahtevo — to je druga plat sedanjega procesa — po spremembi ustave, vsaj kolikor gre za položaj SNO, njihovo pristojnost in za odnose slovaških narodnih organov do centralnih državnih organov.

Samobitnost slovaškega naroda in čehoslovakizem

UREDNIŠTVO: *V zgodovini republike je bilo že nekaj priložnosti, da bi ustrezno popravili odnose obeh enakopravnih narodov: tako leta 1945, potem v letih 1948 in 1959 in nazadnje 1960.*

HATALA: Za temelj je treba vzeti vso dosedanjo zgodovino slovaškega naroda. Če skušamo doseči narodno državnost, doslej sicer brezuspešno, jo skušamo zato, ker rezultat ni bil nikoli zadovoljiv. Vedno smo imeli opraviti z boljšimi in slabšimi peripetijami, vendar so vse bile samočasne. Če vzamemo obdobje 50-tih let republike, lahko trdimo, da je bilo v stari Češkoslovaški težko govoriti o pravicah samobitnega slovaškega naroda zaradi znanega čehoslovakizma. O teh pravicah tudi ni mogoče govoriti v ljudsko demokratični republiki, kajti če bi začeli s Košiškim vladnim programom, bi videli, da ta nikakor ni bil Magna charta slovaškega naroda, temveč samo kompromis in v tem smislu pravzaprav samo ena izmed peripetij.

UREDNIŠTVO: *Splošno je znano, da je bilo izdelanih nekaj predlogov za to, da bi se izboljšali odnosi med Čehi in Slovaki — vendar pa je tudi res, da so bili iz vzrokov, ki jih poznamo, vsi zavrnjeni.*

LACO: Predmünchenska ustava je uredila odnos med Čehi in Slovaki zelo »preprosto«: Ni priznala samobitnosti slovaškega naroda (ki jo izraža uvod v ustavo iz leta 1920, kjer je zapisano: »Mi, češkoslovaški narod...« naprej pa o tem ustava molči). Tedanja ustava je potrdila češkoslovakistično koncepcijo in je problem obravnavala kot rešen.

Neuresničeni Košiški vladni program

UREDNIŠTVO: *V javnosti naletimo na mnenje, da ne bi bilo treba problema urejati šele zdaj, če bi bil Košiški vladni program ki pa v bistvu med širokimi množicami ni znan, realiziran v celoti.*

LACO: Da, kolikor bi Košiški vladni program dejansko realiziral in ne samo formalno priznaval osnovna načela marksističnoleninističnega razreševanja narodnostnega vprašanja. Ni dvoma, da je priznavanje samobitnosti slovaškega naroda, sprejetje načela enakopravnosti — Čehi naj vladajo na Češkem, Slovaki pa na Slovaškem —, pomenilo v primerjavi s predmünchensko republiko in z nepriznavanjem samobitnosti slovaškega naroda korak naprej. Vendar ne gre za formalno deklariranje načel. Gre za ustrezno odgovorno državnopravno ureditev po razglašeni načelih in za njihovo realnost. To je druga plat problema in prav na tem področju, na čisto realnih tleh konkretizacije in realizacije teh principov, je prišlo do deformacij. Deformacije pa se niso kazale tako, da bi kdo zanikoval samobitnost slovaškega naroda ali da bi razveljavljal načelo enakopravnosti, kot da ga ne bi bilo. Ne, ti principi niso bili realizirani, uresničeni v vsebini državnopravnih institucij, čeprav so pravilni in ustrezajo marksizmu-leninizmu.

Znano je, da so že pred Košiškim vladnim programom slovaški komunisti predlagali federativno ureditev odnosov med Čehi in Slovaki in da so češki komunisti te predloge tudi upoštevali. Košiški vladni program pa je, neizrazito in ne docela, že izhajal iz tega načela in uveljavljal zamisel federativne ureditve. Mislim, da ima tovariš dekan Hatala prav, ko pravi, da je bil Košiški vladni program v tem smislu samo kompromis med predlogom slovaških komunistov, kako bi naj bili urejeni odnosi med Čehi in Slovaki, in nazori čeških meščanskih političnih strank, ki so tedaj še imele politični vpliv in so uveljavljale nasprotno stališče, tj. vsaj nekatere izmed njih so odkrito in formalno zastopale čehoslovakizem. Niso zagovarjale priznanja samobitnosti slovaškega naroda, ureditve, ki bi ustrezala principu enakopravnosti, temveč so hotele takšno češkoslovaško ureditev, ki bi ustrezala predmünchenski Češkoslovaški republici.

Zgodilo pa se je, da je Slovaški narodni svet v nekem obdobju celo funkcioniral tako kot vsedržavni zakonodajni dejavnik. Povedal bom, kdaj je to bilo in kako. To je bilo leta 1945 ob resoluciji SNS, po kateri je uresničeval, seveda v sporazumu z vsedržavnimi organi, vsedržavno zakonodajo prezident republike z dekreti na predlog vlade in v sporazumu s Slovaškim narodnim svetom!

Kaj je torej praktično pomenila nujnost sporazuma s Slovaškim narodnim svetom? Pomenila je naslednje: če se SNS ne bi strinjal, tj. če ne bi soglašal s kakim vsedržavnim aktom, tedaj ta akt sploh ne bi mogel iziti. Tudi takšna situacija je obstajala.

ČIČ: To je bila res ureditev »sui generis«.

Odmik od federativnega k asimetričnemu modelu

LACO: Lahko rečemo tudi tako. To je bilo leta 1945. Razvoj od leta 1945 in od Košiškega vladnega programa je šel v dve smeri. Tako v smer političnih sporazumov kakor tudi v smer pravnih norm, predvsem z ustavnim zakonom Začasnega narodnega zbora, na katerega se veže še razglas št. 66/1964 Zb, ki je normativno prevzel drugi člen Prvega praškega sporazuma. Tako je vsebina poli-

tičnih dokumentov — sporazumi med Slovaškim narodnim svetom in vlado — postala del pravne norme. Seveda razvoj v celoti ni bil usmerjen — jasno rečeno — k okrepitvi pravic in uspešnosti slovaških narodnih organov, temveč k postopnemu omejevanju teh organov, k njihovemu umiku na pozicije, ki niso več ustrezale federativni ureditvi, temveč tako imenovanemu *asimetričnemu modelu*, ki se je kmalu začel razvijati in dosegel svoj višek v Ustavi 9. maja z vsem vred, kar je zanj značilno. Sicer je bila Slovaškemu narodnemu svetu (SNS) in slovaškim narodnim organom (SNO) res dana neka pristojnost, formalno se je ohranila neka kontinuiteta s Košickým vladnim programom, vendar pa so centralni vsedržavni organi dobivali toliko pooblastil in zagotovil, da je bil državnopravni položaj slovaških narodnih organov s temi pooblastili in zagotovili, ki so jih imeli na voljo vsedržavni organi, zelo oslavljen.

Ustava 9. maja pa je zanimiva še po eni plati: sprejeta je bila po februarju leta 1948, torej v položaju, ko je bilo vprašanje oblasti na Českoslovaškem rešeno in ko bi lahko prišlo do ureditve, ki bi docela upoštevala deklarirana načela enakosti in enakopravnosti obeh naših narodov.

KOŠTA: To so tudi argumenti naših zgodovinarjev, ki so nesporni. Saj je mogoče dokazati, da je v ta čas sodila obljuba Klementa Gottwalda, da bo po *rešitvi vprašanja oblasti* mogoče dosledno in marksistično načelno urediti tudi narodnostno vprašanje. V letih 1945, 1946 in 1947 so bila posvetovanja med komunisti. Češki komunisti so uveljavili zahtevo po upoštevanju tako imenovanega *češkega dejavnika*. Navajam češki dejavnik zato, ker se bomo kasneje še srečali z njim. Pojavlja se v diskusijah tudi sedaj, ob izdelavi partijskega akcijskega programa.

Ustava 9. maja je prvikrat po osvoboditvi uradno, ustavno utrdila to, čemur sedaj pravimo asimetrični model, ki do nedavna javnosti ni bil preveč znan. Prej smo uporabljali terminologijo državni model *sui generis*.

Bistvo »asimetričnega modela«

LACO: Vprašanje je, če je to sploh model! Saj vsebuje dejansko toliko prvin *sui generis*, da je težko govoriti o državnopravnem modelu v pravem pomenu besede. To je bolj geometrijska prispodoba za oznako določenih *raritete*, posebnosti, ki so se pokazale v naši državnopravni ureditvi. Pri imenu »asimetrični model« gre čisto enoznačno za avtonomistično ureditev odnosov med Čehi in Slovaki. Tega se je treba zavedati, ker je to bistvo vsega »asimetričnega modela«. Med dvema narodoma — v tem je ta *rariteta* —, ki sta bila oba razglašena kot enakopravna in enakovredna, za enako državotvorna, z enakimi zahtevami, ki izhajajo iz narodnostne avtoritete, iz razglasitve principa enaki med enakimi, se je eden znašel v položaju avtonomne ureditve — ali, natančneje, sam v avtonomnem položaju.

KOŠTA: Vendar pa je ta avtonomija omejena samo na kulturno področje.

HATALA: Naj pripomnim — če obstaja znani postulat enakopravnosti, potem mu že sam pojem asimetričnosti ne ustreza. Saj odnos enakega med enakimi ne more biti postavljen nesimetrično!

KOŠTA: Je a priori disharmoničen.

HATALA: S tem hočem povedati, da je že v samem temelju tega modela napaka, ki je ni mogoče odstraniti. Zato ta model ne ustreza načelu, na katerem je zgrajeno to sožitje.

LACO: Gre za avtonomistično koncepcijo, ki ne ustreza osnovnemu načelu enaki med enakimi. Utemeljevanje te koncepcije s trditvijo, da gre za nekakšne slovaške posebnosti, je umetno konstruirana argumentacija, ki se bistva stvari sploh ne dotika, ga ne more pojasniti niti ga ne pojasnuje. Čemu avtonomni položaj enega izmed dveh enakopravnih narodov? Zato, ker ima eden izmed obeh narodov posebnosti? Saj jih ima tudi drugi! Vsak narod je toliko poseben, da se loči od drugega!

Bistvo je torej v avtonomističnem pristopu k stvari. Asimetrični model niti ni model. To je samo ime za nekaj, kar je nastalo empirično, brez teoretskega temelja. Košiški vladni program je deklariral določene principe. Iz njih je izhajala zahteva po državno-pravni ureditvi. Potem je prišel Prvi praški sporazum, ki je v določeni meri upošteval in tudi realiziral ta program. Drugi praški sporazum ga je upošteval že mnogo manj, tretji pa ga je popolnoma prezrl. To stališče se je praktično nadaljevalo do Ustave 9. maja. To pa je bilo treba državnopravno podpreti. Podpirali so jo s koncepcijo in »teorijo« asimetrije.

Zapostavljanje slovaških narodnih organov

HATALA: Razvoj pa je šel naprej. Silno pomembno je, da vidimo ne samo dosedanje državnopravno pojmovanje, ampak tudi njegovo vsebino. Stvar je namreč v tem, da je tudi pri tem siromašnem pojmu obstajala vsebina, ki pa niti njemu ni ustrezala. Prišlo je do zapostavljanja slovaških narodnih organov, in to v tolikšni meri, da so imeli samo še estetski pomen in so bili v mnogih rečeh celo v napoto. Ko so se ljudje obračali na slovaške organe, so jih občutili kot balast, ker so imeli, vsaj po mojem mnenju, le negativno koncepcijo.

LACO: Namesto da bi bila v tem primeru teorija vodilo, je prišla v popolnoma drugačen položaj. Morala je utemeljevati in iskati argumente za model ali za ureditev, ki je nastala empirično. Teorija in znanost sta iskali argumente nasilno in s težavo, da bi opravičili to, kar je nastalo.

Še k vsebini asimetričnega modela: nekaj v njem je, to je res. Vendar pa v nobenem primeru ta model ni temelj niti podlaga za to, da bi bilo v njegovem okviru mogoče realizirati načelo narodne suverenosti, načelo enaki med enakimi in načelo narodne samobitnosti. Izrabljene niso bile niti te omenjene možnosti in to je tudi stvarnost in značilnost tega modela — saj sam s svojim bistvom onemogoča polnopravni, ustrezeni izraz državnopravnih odnosov med dvema narodoma na podlagi enakopravnosti.

KOSTA: Če izhajamo iz skupne volje češkega in slovaškega naroda po njuni skupni državnosti, kljub temu da bi bilo lahko to videti, kot da je samo en del državnopravno popolnoma zadovoljen, je prav to tvorilo plodna tla za mnoge nesporazume med njima. Zakaj? Na eni strani se je v češki javnosti počasi utrdila predstava, da obstaja v slovaškem narodu člen, tako imenovani narodni organi, ki jih češki narod nima, in je bil zato v njenih očeh odveč.

Na drugi strani pa je bila praksa tega modela — družbena, politična in ekonomska — takšna, da so se slovaški narodni organi znašli na periferiji vpliva pri urejanju vsedržavnih družbenih vprašanj. Drugače rečeno — na Slovaškem imajo ti narodni organi največ možnosti za svoje uveljavljanje le na omejenem področju, in sicer na kulturnem, o drugem pa se odloča centralistično, v Pragi.

To pa pomeni, da je poleg razlogov, ki jih je navedel tovariš Laco, nastala tako v praktični kot v psihični sferi obeh narodov situacija, primerna za zelo pogoste nesporazume, ki jih sploh ne bi bilo, če bi bili izbrali pravi model. Mislim, da bi to razumel tudi številnejši del te enotne republike.

LACO: Asimetrični model je načeloma nezmožen izraziti enakopravne odnose med obema narodoma.

HATALA: Sploh jih ne more.

LACO: Se strinjam. Tako sem tudi mislil. Pri tem modelu pa pridemo do zanimive stvari: vsedržavni organi funkcionirajo hkrati kot češki narodni organi, vendar pa so kot vsedržavni organi nadrejeni slovaškim narodnim organom.

Odnosi med centralnimi in slovaškimi narodnimi organi

BREIER: Oglejmo si odnose med slovaškimi narodnimi organi in centralnimi organi, kakor so se razvijali pod vplivom asimetrije. Tu namreč sploh ni bilo prave, lastne pristojnosti slovaških narodnih organov oziroma je bila zelo omejena...

LACO: Govorilo se je, da ta pristojnost obstaja, da bi jo bilo mogoče teoretično utemeljiti, vendar pa je bila praktično premajhna, da bi bilo mogoče realno računati z njo kot s političnim in ustavnim dejavnikom. O tem bi se dala napisati oda, vendar pa je bil praktični učinek enak ničli.

BREIER: Razen na področju kulture, kakor je poudaril že profesor Hatala.

LACO: Dalo bi se torej reči, da se je politična avtonomija zožila na kulturno avtonomijo, pa še ta je bila neizrazita in nezagotovljena.

BREIER: ...prava učinkovitost, ki je obstajala tako ali tako, je bila derivat, bila je učinkovitost, ki so jo uravnavali centralni organi. Psihološko je to ustvarjalo vtis, da to učinkovitost nekdo Slovaškemu narodnemu svetu oziroma slovaškim narodnim organom daje. Dajala jo je Narodna skupščina s tem, da je »dala pravico« SNS, da se lahko za svoje pristojnosti tolče.

BREIER: Praksa je pokazala, da je po letu 1960 nastal trajni kompetenčni spor med centralnimi in slovaškimi narodnimi organi, ki so si prizadevali za pristojnosti, na drugi strani pa so jim te pristojnosti zdaj raje zdaj manj radi dajali. Tako je nastalo trajno stanje napetosti med obema narodnostnima deloma republike.

LACO: Govorili smo o predmüenchenski republiki, potem o letu 1945 in o letu 1948. Tu pa je še en moment, ki zasluži našo pozornost: XX. kongres KPSZ in politični dogodki, ki so mu sledili. Po tem kongresu je prišlo do ustavnega zakona št. 33/1956 Zb., ki je noveliral celotno poglavje Ustave 9. maja o slovaških narodnih organih. Na ta ustavni zakon pa se pozablja. Je sicer primer tega, čemur pravimo peripetija, toda tokrat ne v praksi, ampak v ustavnopravnem izrazu. Ustavno je namreč likvidiral zagotovila, ki so jih imeli vsedržavni organi glede slovaških narodnih organov. Izhajal je iz eksistence samostojnega zbora — Slovaškega narodnega sveta in samostojnega izvršnega organa Zbora poverjenikov. Dajal je tem organom tudi nekatere pravice na področju razpolaganja s finančnimi in materialnimi sredstvi, čeprav v okviru asimetričnega modela. Treba pa je videti še praktično plat reči — zakon je ostal na papirju. Vsebuje nekatere omejene možnosti, toda niti te niso bile izrabljene.

BREIER: O tem, da je ostal samo na papirju, nam priča tudi naslednje: zakonska pristojnost od leta 1956 do 1960 se praktično ni uveljavljala. Zakone, ki jih je izdal SNS, bi se dalo naštet na prste ene roke.

HATALA: Govorili smo o peripetijah! Zdi se mi, da so imele zelo značilne poteze: sploh niso bile naključne in niso bile usmerjene k razširitvi pristojnosti Slovaškega narodnega sveta. Saj do razširitve te pristojnosti sploh ni prišlo. Prav tako pa te peripetije niso bile namenjene izravnavi, temveč so bile namerno naravnane k postopni likvidaciji pomena slovaških narodnih organov.

Za Slovaka, ki je prišel v stik s slovaškimi narodnimi organi kot prosilec in državlján, je tako neogibno nastajal psihološki kot tudi praktični vtis, da gre za vmesni člen — za organe, ki so mu v napoto. In tako je državlján sam zahteval njihovo likvidacijo. To ni bilo naključno, pa tudi... moralno ne.

BREIER: Vzemimo primer: imenovanje univerzitetnih profesorjev.

HATALA: Ne samo to. Sploh kvalifikacijo na visokih šolah. Postopek je takšen, da gredo slovaški predlogi za slovaške visoke šole ne samo skozi slovaške narodne organe, temveč tudi skozi vsedržavne organe. Posledica tega je, da se slovaški predlogi obravnavajo mnogo dlje kot češki predlogi, pa tudi, da so slovaški predlogi zaradi določene vneme — pogosto negativne vneme slovaških organov — bolj ranljivi in sploh ne dosežejo cilja, tako kot ga dosežejo češki predlogi. Zato so tudi sami akademsko izobraženi ljudje nasprotovali eksistenci slovaških narodnih organov. Namesto da bi zahtevali njihovo popolno in končno uveljavitev, so zahtevali njihovo odstranitev. Kaj naj bi potem delal običajen človek?

Pa ne samo model, tudi politična praksa je bila usmerjena k odstranitvi slovaških narodnih organov. O tem nam priča tudi to, da je nastala na Češkoslovaškem politična situacija, ki je bila uradno usmerjena k asimilaciji, k zbližanju obeh narodov ne v petdesetih, ampak v *šestdesetih* letih! Kakšna je torej razlika med to asimilacijsko koncepcijo in češkoslovakistično koncepcijo prve republike? Po mojem mnenju zelo majhna. Za razliko od prve republike je bila asimilacija forsirana pod zastavo marksizma-leninizma, in sicer napačno in neustrezno njegovim načelom.

Asimilacija v imenu marksizma-leninizma

LACO: K temelju ustave iz leta 1960 je treba čisto odkrito povedati, da njena koncepcija ni bila usmerjena k pomembnejšemu položaju slovaških narodnih organov, k bolj aktivnemu in učinkovitemu deležu v vsedržavnem mehanizmu.

HATALA: Značilen dokaz je to, da je bila primarna zakonodajna kompetenca zlita v celoto z eksekutivo. Slovaški narodni svet in Zbor poverjenikov sta tvorila monolitno delo, ki ni moglo izpolnjevati niti funkcije zakonodajnega niti izvršilnega organa. To je bilo nekaj, kar so utemeljevali s trditvijo, da je moderno, ob tem pa tega modela niso uveljavljali pri vsedržavnih organih.

LACO: Pri vrednotenju koncepcije ustave iz leta 1960 ne gre niti toliko za to, da so slovaški narodni organi izgubili precej eksekutivne pristojnosti. Bistveno je to, da so slovaški narodni organi praktično izgubili zakonodajno pristojnost. Izvršne pristojnosti se navezujejo na zakonodajna. Lahko sicer obstajajo brez njih, vendar so »Ad nutum movibile« — o čemer smo že slišali: minister »da« poverjeniku na Slovaškem toliko svoje kompetence, kolikor sam hoče. Kaj pa postane sam poverjenik, če mu minister lahko poveri svoje kompetence, ne glede na to, ali je to v skladu z ustavo in z državnopravnimi načeli?

BREIER: To je namestniški sistem.

LACO: Drugi problem pa je, da mu je lahko tisti, ki mu je to pristojnost dal, to pristojnost spet vzel. Poverjenik torej sploh ni bil pravi ustavni dejavnik.

HATALA: Tudi z vidika veljavnega pravnega stališča je to protiustavno in protipravno.

LACO: Pa pustimo to. Dodajmo še politično atmosfero v zvezi s slovaškimi narodnimi organi, s kampanjo proti buržoaznemu nacionalizmu in tako imenovanim buržoaznim nacionalistom in s poskusi, tudi praktičnimi, da bi vsako zahtevo, ki je imela pridih, značaj narodnostne zahteve, označili z nacionalizmom — pa imamo sklep, ki kaže, kako je bilo z asimetričnim modelom v teoriji in praksi.

HATALA: In tudi, kako je z njim še sedaj.

LACO: Še eno pripombo. Pomanjkljivosti asimetričnega modela, ki jih je skušala odstraniti resolucija CK KPČ in CK KPS

z naslovom »Za polnejšo uveljavitev slovaških narodnih organov«, se v bistvu niso dale več popraviti. Resolucija je trčila ob ustavni okvir asimetričnega modela. Če bi hoteli docela uveljaviti slovaške narodne organe, bi morali ta okvir preseči. To pa pove precej. S tem dokazujem (dalo bi se to izpeljati še bolj podrobno), da asimetrični model ni sposoben niti kot temelj — niti teoretično in še manj praktično —, da bi uveljavil princip enaki med enakimi ali da bi mogel zagotoviti položaj, kompetentnost in polno aktivnost slovaških narodnih organov kot predstavnikov samobitnosti slovaškega naroda.

HATALA: Ne dvomimo, da je bila ta resolucija pozitivno in dobro dejanje, vendar pa imam za značilno to, da obstaja zakonodajni organ s primarno zakonodajno pristojnostjo, nekdo pa se zunaj njega, zaslonjen z resolucijo, odloči svetovati mu, naj bolj izrablja svoje pristojnosti. Ali sploh lahko kdo poziva zakonodajni organ, naj bolj izrablja svoje pravice? Ali je to normalno?

BREIER: Kolikor gre za samo koncepcijo te resolucije, ki ima nedvomno svoje pozitivne poteze pa tudi določene pozitivne posledice, pa so prav zaradi teh, ker je hotela prerasti simetrični model, nastali dvomi o tem, ali je bila ta resolucija sama po sebi ustavna.

LACO: Koncepcija ustave iz leta 1960 in koncepcija resolucije CK KPC sta si različni in v protislovju.

Da napravimo sklep: kaj je pomenila in kaj pomeni asimetrija? Teoretično jo je mogoče braniti, praktično pa izpita ni opravila. Narobe — pripeljala je do tega, da so se znašli slovaški narodni organi v položaju priveskov, anorganskih priveskov državnega mehanizma.

Ni se mogoče čuditi, da se je asimetrični model na Slovaškem kompromitiral, da ga ne štejemo za sredstvo, ki bi moglo polnovredno izraziti načelo enaki med enakimi.

ČIČ: Sedaj lahko čisto upravičeno pričakujemo, da bomo prišli po analizah, ki jih delamo, s pomočjo resne presoje rezultatov, tj. pomanjkljivosti sožitja med Čehi in Slovaki v eni državi končno do pozitivnih sklepov. Kazno je, pa tudi naša diskusija kaže to v celoti, da je pot, ki smo jo prehodili v tem asimetričnem modelu ali modelu sui generis, zelo zapletena, trnova in, žal, pogosto tudi za slovaški narod dejansko škodljiva. Model, ki smo ga razglasili za model, ki je dober, zmožen življenja in specifičen v socialističnem taboru — bile so tudi takšne priložnosti, ko smo bili ponosni nanj in ko smo celo priporočali našim partnerjem, naj ga upoštevajo — se je na kraju izkazal za mrtvega, nesposobnega in tudi nemogočega. To pa zato, ker ne upošteva poglavitnih načel sožitja dveh enakopravnih narodov, torej načel enakosti, enakopravnosti, ki jih sicer deklarira osnovna norma države — ustava. Vendar ni nobene garancije, niti institucionalne niti politične, da bi ga lahko v praksi sožitja dveh narodov oziroma pri slovaškem narodu realizirali.

Razlogov za to, da bi se morali najvišji partijski organi ukvarjati s tem, je dovolj. Ni mogoče več vztrajati pri starih predstavah, najmanj pa v praksi, za katero je značilna neobčutljivost za na-

rodnostna vprašanja. Takšno stanje je neznosno in čas je že, da bi ga prenovili. In to od temeljev. Vendar ne tako, da bi napravili reforme, ki bi jih lahko v določeni dobi odvrgli.

»Češki dejavnik« v protislovju z interesi slovaških komunistov

KOŠTA: Uvidel sem, da je bil vzrok znanega kompromisa v letih 1945—1949, ki je bil v protislovju z interesi slovaških komunistov, tako imenovani češki dejavnik. Vrnimo se k njemu. V naši delovni skupini nismo prišli k enoznačnemu sklepu pri oceni pomena tega dejavnika. Zakaj? Na eni strani vsebuje material, ki je v obdelavi, seveda kritične analize, in ki je popolnoma potrdil to, o čemer smo zelo utemeljeno tu govorili. Dokazana je politična diskriminacija asimetričnega modela ne samo na podlagi teoretskih, političnih, ampak tudi načelnih posledic, ki jih asimetrični model nosi v sebi po svoji naravi. O tem ni nobenih dvomov. Na drugi strani pa, kolikor gre za sklep o tem, kako naprej, si moramo pojasniti še eno vprašanje. Ali smo zmožni že sedaj dokončno odgovoriti na vprašanje, kateri model more ustrezno izraziti znani marksistični princip samoodločitvene pravice naroda po načelu enaki med enakimi? Vsi, ki sedimo tukaj, smo se zedinili, da bi bila edina ustrezna rešitev *federativni sistem* v inačici, ki dopušča nekatere oblike sodelovanja. To je mogoče v perspektivi sicer doseči, vendar se, če upoštevamo češki dejavnik, izkazuje, da sedanja situacija ni zrela za takšno rešitev. Pod pojmom sedanja situacija mislim češki dejavnik kot psihološki in politični pojav.

To po mojem mnenju pomeni, da češka javnost ni niti psihično niti politično pripravljena sprejeti ta sicer primeren državnopravni model. Primeren za dobo, v kateri živimo in katere temelj so sklepi decembrskega (1967) in januarskega (1968) plenuma CK KPC. Češki dejavnik bi torej lahko tudi v sedanji situaciji konserviral nekaj, kar nima nobenih znakov progresivne, ustrezne in načelne rešitve.

Škoda, da smo glede češke politične javnosti, idejnega in vzgojnega dela v zadnjem desetletju premalo poudarjali, da ti problemi v naši državnosti obstajajo, in da nismo pripravljali tal za analitična dela, da bi češki dejavnik sedaj popolnoma logično in avtomatično sprejel primernejšo in načelnejšo rešitev.

Zato pomeni češki dejavnik konservativno prvino, če prav razumemo politiko, ki jo je formulirala progresivna struja partijskega vodstva in ki jo končno predstavlja tudi ves napor, ki ga izraža akcijski program. Vprašanje češkega faktorja je sprejemljivo tedaj, ako upoštevamo tudi *slovaški faktor*. V zadnjih letih se ni uveljavljal, vsaj na videz ne, če pa je obstajal, so ga utišali.

ČIČ: Saj so celo zavračali pravice, ki jih ta narod ima.

Kako formulirati politične zahteve slovaškega naroda

KOŠTA: S tem je v zvezi tudi nenavadna odgovornost političnih predstavnikov tega naroda — Centralnega komiteja Komunistične partije Slovaške —, kako bodo politično formulirali zahteve slovaškega naroda v tem obdobju. Gre za suverenost. Suverenosti

pa se ne podeljuje. Ne daje je večji narod manjšemu. Suverenost se mora v popolnosti uveljaviti po načelih, o katerih smo tu govorili. To pa pomeni, če izberem marksistično rešitev, da je CK KPS tisti, ki je predvsem kompetenten, da v političnem dokumentu izrazi s polno odgovornostjo zahteve, ki bodo znanstveno, ekonomsko, socialno, pravno in državnopravno docela argumentirane in formulirane kot odločilno stališče.

Sploh je sedaj nastala zanimiva situacija. Mnogi moji dobri kolegi in sodelavci na Češkem, ki imajo razumevanje za te probleme, razumejo zahtevo po federaciji tako, kakor da hočemo prisiliti češki narod, naj si ustvari lastne češke narodne organe. Po eni plati so pripravljeni sprejeti argumente za dosego samouresničitve tega naroda v drugem in boljšem modelu, na drugi strani pa se branijo v praktični sferi, da bi podobno urejali tudi češke narodne interese. Tu prihajamo do nekega teoretičnega in praktičnega protislovja. Zato je treba češkemu narodu zelo jasno formulirati te probleme in jih pojasniti, tako da tega ne bodo razumeli, kot da jim hočemo nekaj vsiliti. Drugače bi delali z istimi metodami, s katerimi so ravnali do zdaj z našim narodom.

LACO: Res je, so različni nazori, vendar pa so ti nazori že tako izkristalizirani, da, recimo, o predlogu teritorialne ureditve kot rešitvi odnosov med Čehi in Slovaki sploh ne govorimo. Mislim, da je treba ta predlog oceniti kot mrtev. Teritorialna ureditev ni zmožna urediti problema odnosov med Čehi in Slovaki. Kot nesprejemljiv je treba šteti tudi predlog za takšno ureditev, ki bi temeljila na ločeni administrativno-teritorialni razdelitvi v čeških krajih na Slovaškem. Torej praktično na tem, da bi na Slovaškem odpravili KNV (KNV = Krajevno narodni odbor) in bi na njihovo mesto stopili slovaški narodni organi, ki bi neposredno upravljali okrajne narodne odbore. Na nekaj krajevnih narodnih odborov v čeških krajih bi prišel po eden na Slovaškem — samo s to razliko, da bi se imenoval Slovaški narodni svet. To pa bi premaknilo urejanje narodnostnega vprašanja na popolnoma neprimerno raven, na nesprejemljivi temelj lokalnih organov državne oblasti in uprave.

Sedaj govorimo in razmišljamo predvsem o vprašanju: asimetrija — simetrija. Gre za asimetrični model z izhodišča, da bo morda ta model prenesel določene korekture in izboljšave, ki bi lahko rabile ureditvi odnosov med Čehi in Slovaki. Drugi predlog gre v smeri simetrične, federativne ureditve odnosov med Čehi in Slovaki z analizo, o kateri smo v grobih črtah že govorili.

Federativna ali asimetrična ureditev

HATALA: Zelo dobro je, da govorimo o alternativah. Čim več jih je, tem bolj je rezultat racionalen in moralen. Odločilni za to, ali naj izmed obeh alternativ sprejmemo federativno ali asimetrično ureditev, bi morali biti predvsem dve stvari:

1. Treba je izbrati to, kar v njih ustreza pojmu enakosti in enakopravnosti. Tu smo pojasnili, da asimetrični model nikakor ne ustreza temu pojmu.

2. Treba je izbrati izmed obeh alternativ tisto, ki pride v poštev kot rezultat samoodločitvene pravice tega naroda, za katerega gre.

V tem primeru je to slovaški narod. Samoodločitvena pravica izhaja iz suverenosti. Suverenost pa je narodu imanentna, če je to narod. S tem v zvezi — če bi prišlo do federativne ureditve, bi s tem avtomatično uredili tudi vprašanje čeških narodnih organov. Razumljivo je, da moramo na Češkem nekako psihološko in politično pojasniti te stvari zato, ker pač tam potrebe po narodnih organih ni. Tam so namreč, kot je znano, delovali organi, ki so hkrati in nekako na dve strani izpolnjevali funkcijo tako narodnih čeških organov kot vsedržavnih organov. Zato tam ni nastala potreba po narodnih organih, saj ji je bilo zadoščeno — še preveč.

KOŠTA: In kjer je to izključno stvar suverenega naroda, kajti če le-ta urejuje zvezo z drugim narodom, vstopa v določeno zvezo, mislim, da je ta problem mogoče in treba urediti nekonfliktno, in s skupnim delom, ob dobrem sporazumevanju med češko in slovaško javnostjo. Upamo, da bo češki narod kot narod praktičnih ljudi znal razumeti upravičene zahteve slovaškega naroda, ker so utemeljene, upravičene, resnične. In ko nekomu razlagamo resnico, jo ta mora sprejeti.

BREIER: Duh te diskusije se enoznačno nagiba k predstavi, da je za ČSSR asimetrični model nesprejemljiv in nemogoč. Zato postavljamo z vso pomembnostjo vprašanje federativne ureditve odnosov naših narodov. Bojim pa se, da ne bi prišlo do razočaranja, če rečem, da zaradi določene časovne stiske ni mogoča takojšnja realizacija tega projekta.

HATALA: To je vprašanje.

ČIČ: Zakaj realizacija zdaj ne bi bila mogoča? Te možnosti ni treba izključevati.

BREIER: To je celovita rešitev, ki pa predpostavlja odstranitev prejšnje razvojne stopnje.

HATALA: Povedal sem, da alternativa ni v stvari sami, ampak je morda v času; naravno, da do rešitve ne bo prišlo neposredno jutri. To zahteva določen čas, ker gre za pripravo temeljnih norm te države. S tem je povedano vse.

Enakopravni odnosi med Čehi in Slovaki utrjujejo enotnost češkoslovaške državnosti

BREIER: V zvezi s češkim dejavnikom imam še drugo pripombo. Mislim, da se mora češki dejavnik nečesa zavedati: neurenjenost osnovnih vprašanj državnopravne ureditve ni v zgodovini nikoli vodila k okrepitvi, ampak vedno samo k oslabitvi državne zveze.

HATALA: In politične enotnosti ljudstva.

BREIER: Ali z drugimi besedami: z rešitvijo vprašanja odnosov med Čehi in Slovaki se lahko enotnost češkoslovaške državnosti samo utrdi.

HATALA: Asimetrični model predstavlja pravno enotno državo, federativni model pa je tako imenovana sestavljena država. V smislu politične celovitosti in enotnosti češkoslovaškega ljudstva je sedaj mnogo ugodnejša sestavljena kot pa pravno enotna država.

ČIČ: Takšna država bi ustrezala zakonom in zahtevam. Politična koncepcija je, mislim, jasna. Jasna namreč v tem smislu, da namerava pretežna večina dobro mislečih Čehov in Slovakov živeti skupno v skupni državi. Slovaki so to zelo dobro argumentirali tudi v Slovaški narodni vstaji. Res, slovaški narod hoče živeti v skupni socialistični domovini, ki bi imela enako dobre odnose do obeh svojih narodov.

HATALA: Gre za dobro, spontano voljo slovaškega naroda, ki hoče živeti v skupni državi s češkim narodom.

ČIČ: Prav v odločitvi, da živimo s češkim narodom v skupni državi, tiči politično, moralno, s tem pa tudi državnopravno pojmovanje narodnostne problematike pri nas. Na Češkem se nekateri nenehno sprašujejo: »Kaj pravzaprav ti Slovaki hočejo?!« Odgovor je zelo preprost: »Nič več in nič manj kot samo to, kar slovaškemu narodu gre in kar češki narod že ima.« Naletimo pa tudi na takšne stališče: »Če hočete federacijo, vam jo pa damo!« To pa je v temelju zgrešena formulacija in sploh napačno superiorno pojmovanje ureditve odnosa med dvema enakopravnima narodoma. Vprašanje je, kaj kdo komu more dati. Če je slovaški narod suveren, potem mu češki narod ne more »dati« tega, kar ima slovaški narod že po bistvu svoje objektivne eksistence. Včasih se mora človek čuditi, da je o teh vprašanjih še vedno treba razpravljati, dokazovati in prepričevati tiste, ki bi jih vendar morali zelo dobro in že zelo dolgo poznati.

Kaj predstavlja federativna ureditev ČSSR

UREDNIŠTVO: *Ali ne bi bilo pametno, da bi pojasnili, kaj vse predpostavlja federativna ureditev ČSSR?*

LACO: Federativna ureditev predpostavlja slovaške narodne organe in češke narodne organe. To je načelni pristop k stvari. Razen tega pa še vsedržavne organe. Treba se je zavedati, da federativna država ni enotna država. Govoriti o enotni federativni državi je pojmovno nemogoče.

HATALA: To je popolnoma druga substanca.

LACO: Federativna država pomeni sestavljeno državo. V federativni ureditvi bi obstajali slovaški narodni zakonodajni, izvršilni in upravni organi, prav tako seveda tudi na Češkem. Ti organi bi reprezentirali samobitnost češkega in slovaškega naroda, vsakega posebej. Poleg teh organov bi bili še vsedržavni organi z vsedržavno kompetentnostjo, in to zakonodajni, vladni in izvršilni, in to na obeh relacijah, pa tudi sodni organi in javno tožilstvo.

Seveda pa ne gre samo za formo, ampak tudi za vsebino. Federacija daje relativno velik prostor za razdelitev kompetenc med osrednjo državo in posameznimi članicami.

Razdelitev kompetenc med osrednjo državo in republikami pa je stvar raznih kriterijev. Imamo tako imenovane klasične federacije in klasično razdelitev kompetenc med osrednjo državo in republikami, vendar pa niti teoretično niti praktično ne obstaja nobena shema in tudi obveznih navodil za to ureditev ni. Vsebina dejavnosti vsedržavnih organov in organov članic federacije je odvisna od konkretne politične, ekonomske, kulturne situacije, da ne govorim še od drugih. V vsedržavno kompetenco sodijo: obramba, zunanja politika, potem pa še ustrezne druge skupne zadeve, recimo davki, carina, zunanja trgovina in skupne zadeve s področja zunanjetrgovinske gospodarske politike in podobno.

Teoretična shema bi bila takšna: izključno vsedržavne zadeve, izključno narodne zadeve in skupne zadeve. Temu primerna bi naj bila tudi struktura in organizacija vsedržavnih in narodnih organov.

KOŠTA: S tem v zvezi je tudi predlog, naj bi tam, kjer gre za vsedržavne zadeve, na področjih, ki jih ne bom taksativno našteval, za razliko od dosedanje prakse, zagotovili dejansko pariteto glede sodelovanja slovaškega naroda brez možnosti majorizacije.

LACO: To pa sta že dve stvari. Gotovo, da se mora v vsedržavnih organih, v njihovi strukturi, sestavi in kadrovski zasedbi že po značaju stvari same izraziti enakopravna soudeležba članic federacije.

ČIČ: Ali ne na principu internacionalizma?

LACO: Tako bi moral biti, npr., osrednji zakonodajni organ sestavljen tako, da bi izključil majorizacijo ene ali druge narodnostne celote pri upravljanju njunih državnopravnih odnosov. Vsa struktura osrednje države in njenih članic mora seveda ustrezati razvoju socialistične demokracije in načelom, o katerih je govor v zvezi z izboljšanjem obstoječe strukture, izboljšanjem dejavnosti vseh državnih organov, ki jih imamo pri nas in ki delujejo.

V čem so jamstva, da bodo napor Slovkov uresničeni

UREDNIŠTVO: *V čem so jamstva in kakšna so, da ta prizadevanja ne bodo ostala na papirju?*

Sedaj je najbolj pomembno to, da bi politično predstavništvo političnopravni del in pravna znanost izrazili svoje stališče. Pod politično predstavništvo razumem Komunistično partijo Slovaške, ki predstavlja slovaški narod. Pravni predstavnik slovaškega ljudstva je Slovaški narodni svet. Ti dve instanci bi morali izraziti stališče, ki ne bi moglo biti majorizirano, ki pa bi se odločujoče uveljavilo. Gre torej za politične, pravne in institucionalne garancije, ki izhajajo iz značaja teh organov.

LACO: Jamstvo, da se bo uresničil federativni model, je po mojem mnenju upoštevanje marksizma-leninizma in načel marksističnega urejanja narodnostnega vprašanja, skupni interes Čehov in Slovkov, skupni socialistični temelj češkoslovaške državnosti. Ga-

rancija je to, da je ureditev narodnostnih odnosov sestavni del razvoja socialistične demokracije in da tega razvoja preprosto ni mogoče ustaviti.

KOŠTA: Naj dopolnim — če hoče akcijski program vsebovati iz razumljivih razlogov precej širši radius problemov, kot pa je politična varnost na Češkoslovaškem, ne bo imel nobenega učinka, če ne bo razrešil kardinalnega vprašanja, to je vprašanja odnosov med obema narodoma, in če se bo spet zadovoljil s kompromisom! Kajti glede na to, na koga je akcijski program naslovljen, ga bo ta pač ocenil, ali je socialistično-demokratski kurz sodobnosti mišljen iskreno.

HATALA: Razrešitev tega problema je preizkusni kamen zaupanja slovaškega naroda v politiko komunistične partije. Tole bi še dodal: partija na Češkoslovaškem do zdaj v vsej svoji zgodovini ni imela posebnega narodnostnega programa. V svojo škodo. To pa zato, ker so ga imeli drugi, kar je med drugim povzročilo tudi uničenje republike leta 1939. Upanje je bilo preveliko. Bili so valovi upanja, ki so pojemale in so postali valovi deziluzij. Nastanek Češkoslovaške republike, Slovaška narodna vstaja, Košički vladni program, nastanek ljudsko demokratične republike, leto 1948, XX. kongres KP Sovjetske zveze in v zvezi s tem vsedržavna konferenca naše partije v letu 1956, XIII. kongres KPC — vse to je bila kopica upanj in vsa so izzvala deziluzijo. Mislim pa, da je tudi pojem zaupanja ljudstva v politiko pojem, ki ima svoje meje prožnosti in trdnosti.

Federativna ureditev in moderna ekonomika naroda

KOŠTA: V okviru zelo strokovne in zdrave diskusije zastran variant in perspektiv pa se zdaj, ko državnopravna vprašanja niso več tako sporna, umetno ali pa čisto naravno pojavijo ekonomska vprašanja. Ekonomisti imajo to področje že premišljeno. V zvezi z dvomi, če ne bo federativni tip ekonomskega škodil Slovaški, pripominjam, da gre za zgrešeno trditev. Izhajamo iz tega, da federativna ureditev ni v nasprotju z moderno ekonomiko naroda niti države, kajti ekonomika dandanes ni samo v integraciji na ravni dveh narodov, ampak tudi na meddržavni ravni. To pomeni, v zvezi s pristojnostjo slovaških narodnih organov, da ti lahko sami urejajo ta vprašanja, osvajajo načrt, proračun za Slovaško. Tega ni mogoče izključiti. Prav narobe, to je celo zahteva. Vsi ekonomski proračuni bodo usklajeni z interesi in z ekonomiko češkega naroda, kajti ekonomika je v svojih integracijskih težnjah hkrati tako vsedržavna kot tudi narodna.

HATALA: Ne samo češki, ampak tudi slovaški ekonomisti govorijo, da je za ta razvoj ugodnejši simetrični model.

LACO: Federativna ureditev torej ni ovira za nov način upravljanja v gospodarstvu.

HATALA: Narobe, saj ga podpira.

LACO: In je v skladu z novo ureditvijo.

ČIČ: Zakaj vidijo nekateri ljudje v federativni ureditvi protisocialistične sile?

KOŠTA: Uradno, to je treba priznati, ne.

ČIČ: Vendar, zakaj obstajajo te ovire? Zakaj bi branili tudi češkemu narodu, da izrazi svojo samobitnost?

Prestrukturiranje komunistične partije

LACO: Od vsebinske in formalne plati federativne ureditve odnosov med Čehi in Slovaki je nedvomno odvisna — in to tvori tudi jamstvo za popolno in urejeno funkcioniranje sistema — ustrezna struktura partije. Po mojem mnenju si ni mogoče zamisliti federacije, ki bi v redu in sistematično funkcionirala, ne da bi bila hkrati ustrezno notranje organizirana. To pomeni, da bi se morala ustrezno organizirati Komunistična partija Češkoslovaške, Komunistična partija Slovaške in Komunistična partija Češke! Pri tem pa bi morala imeti Komunistična partija Slovaške adekvaten položaj in kompetence kot slovaški narodni organi. Tako, npr., tudi pri kadrovskih vprašanjih.

Poleg vprašanja notranje strukture partije pa ne bi smeli pozabiti tudi na družbene organizacije. Na nobeno. Tudi njihova organizacijska struktura bi morala ustrezati novemu državnopravnemu položaju.

KOŠTA: Temu primerno bi morale imeti ustrezno strukturo tudi znanost in visoke šole. Na primer, Slovaška akademija znanosti v odnosu do Češkoslovaške akademije znanosti.

HATALA: Kolikor gre za zvezo in notranje povezano problematiko z dokončno pristojnostjo.

LACO: To je jasno.

KOŠTA: Moje »krivoversko« vprašanje se glasi takole: V razmišljanjih, ki so sedaj, sicer že zunaj okvira določenih delovnih skupin, visoko državotvorna, vendar pa tudi zelo protislovna, se vsiljuje vprašanje, ali bomo za našo federativno ureditev izbrali že obstoječe federativne modele, ki obstajajo pod državnimi socialističnimi pogoji.

Mislim, da bi morala izhajati Češkoslovaška v našem primeru iz svojih tradicij, predvsem iz srednjeevropskih in demokratičnih tradicij. Ne bo šlo za preprosto kopiranje obstoječih modelov. Drugačna je situacija federativnih državnopravnih konstelacij tam, kjer gre za dva naroda, in spet drugačna tam, kjer gre za deset ali več narodov.

LACO: Za to ni nobene sheme.

KOŠTA: Bistveno je, kako si kdo predstavlja vsebino. V primeru federativne ureditve nam gre tudi za to, da bi se vanjo ne vrinile asimetrične prvine. Narobe, gre za to, da bi jih izključili. Kajti sicer bi se federacija konec koncev spremenila v določeno obliko centralistične države z določenimi regionalnimi avtonomijami. To pa smo že kritizirali v asimetričnem modelu.

HATALA: Najvažnejša je seveda vsebina ureditve in ne forma. Ampak pomembna je tudi forma, ki mora biti institucionalno zagamčena. V takšni federativni ureditvi ne bi smeli biti na obeh straneh narodnih organov izvršni in zakonodajni zbori, ki bi se imenovali zbori poverjenikov, temveč ministrski sveti. To je, na primer, formalna, vendar pa spet ne samo formalna zadeva.

KOSTA: Kolikor bi razmišljali o analizi jugoslovanskega ali sovjetskega modela, veljajo, npr., še vedno budimpeštanski dokumenti. Specifična pot v socializem mora odpreti prostor tudi za specifične in narodom ustrezne državnopravne rešitve. Zato ne bi smeli pristati ob mehanični analizi nekaterih že obstoječih šablon in vzorcev.

Suverenost ljudstva v socialistični državi

UREDNIŠTVO: Govorimo, da lahko in v takšnih vprašanjih tudi mora odločati ljudstvo. Kako pa naj izrazi svojo voljo zdaj? Ali gre sedaj za referendum ali plebiscit?

LACO: To so vprašanja oblik uresničevanja suverenosti ljudstva. Načelno obstajata dva načina uresničevanja suverenosti ljudstva: neposredno ali posredno. Posredno gre prek predstavniških organov po zakonitem načinu uresničevanja suverenosti ljudstva v sodobni državi. Seveda si je mogoče zamisliti tudi neposredne načine: referendum, plebiscit, ljudska iniciativa, ki pomenijo pozivanje legislativnega procesa. Tudi v socialističnih državah pridejo v poštev neposredni načini uresničevanja suverenosti ljudstva. Poznamo razne vrste referendumov. Na primer, ustavni referendum, ki prihaja v poštev tudi pri nas; in kolikor vem, razmišljajo tudi v zvezi s pripravo nove ustave v SZ o referendumu, in sicer o referendumu v primeru temeljnih legislativnih sprememb, npr. državlanskega zakona, družinskega zakona, delovnega kodeksa in podobno. Naša ustava za zdaj referendumov ne pozna.

KOSTA: To, o čemer smo govorili kot o perspektivah, je združeno z novo ustavo in s XIV. kongresom KPČ. Če bi primerjali priprave na ustavo v letu 1960, bi ugotovili temeljno razliko. Ustava iz leta 1960 ima vse pomanjkljivosti, ki so bile v zvezi s tedanjim pojmovanjem političnega modela družbe. Imela pa je razen napak v pripravi tudi načelno napako. Bila je personificirana s politično osebo. Združila se je s proklamacijo tako imenovanih progresivnih in državotvornih misli glavnega političnega predstavnika A. Novotnega; in to, čemur so kasneje dali dekor v obliki določene reprezentativne ustavne komisije, je bil samo organ, ki je moral »paragrafirati«¹ naznačeno politično koncepcijo. Ta koncepcija je bila nespremenljiva, sprejeta in dekretirana na nemogoč način ter formulirana v »ustavotvorni«² komisiji politikov in strokovnjakov.

Usklajevanje pripravljanja nove ustave s XIV. kongresom KPČ je pravilno. Kongres sam bi ne smel izraziti samo potrebo po novi ustavi, ampak bi moral tudi sam formulirati osrednja načela, ki bi tvorila njeno vsebino. Potem bi nova ustava v sorazmerno kratkem času lahko postala realnost.

Prevedel F. J.

Mihailo
Popović

Problemi družbene strukture

Med številne učbenike obče sociologije lahko uvrstimo knjigo: Mihailo Popović — Problemi družbene strukture (Kultura, Beograd 1967). Pisec tega dela je avtor knjige »Savremena sociologija« (Beograd 1961), v kateri je obravnaval smeri in metode raziskovanja v sodobni sociologiji, in številnih socioloških razprav, tako da je poznan širšemu delu jugoslovanskih bralcev, ki jih zanima družboslovje. Če ugotavljamo, da smo dobili še enega izmed mnogih učbenikov obče sociologije, te ugotovitve ni mogoče razumeti v negativnem smislu. Popovičev učbenik je namreč izšel v obdobju razvoja sociologije pri nas, v katerem so opazna prizadevanja za nadaljnje progresivno razvijanje splošne teorije o družbi. Med ta prizadevanja uvrščamo predvsem tista, ki gredo za tem, da bi lahko obča sociološka teorija koristnejše rabila raziskovalcem konkretnih družbenih odnosov in da bi se tako zagotavljale možnosti za medsebojni ustvarjalni odnos med teorijo in empirijo. To pa pomeni, da mora sociološka teorija kritično usmeriti svoj interes z do nedavno pretežno zgodovinskih izhodišč globalnih družb tudi na teoretična razmišljanja o elementih takoimenovanih po-

prikazi, recenzije

posebnih družbenih struktur. Takšen pristop zahteva soočenje s sodobnimi sociološkimi teorijami, na podlagi katerega je mogoče nakazovati možnosti nadaljnega urejanja problemov sociološke teorije. Popović je imel možnost ovrednotiti izhodišča in stališča v delih z občo sociološko vsebino, ki so izšla pri nas v prvem obdobju razvoja obče sociologije. To mu je nedvomno omogočilo, da se je dokopal do nekaj splošnih pristopov, ki po našem mnenju pospešujejo že označena prizadevanja naše obče sociološke teorije v sedanjem obdobju njenega razvoja.

Ko opozarjamo na nekatere splošne pristope, sodimo, da je avtor pravilno zasnoval svoje delo na *problemih* sociološke teorije, kar je nenazadnje razvidno tudi iz naslova samega dela. Odgovore na probleme sociološke teorije poskuša avtor najti — kot to pojasnjuje v uvodu — z gledišča Marksove teorije družbe. Pri tem pa je prepričan, da so problemi sociološke teorije odprti in da ne obstaja niti eno pomembno teoretično vprašanje v tej znanosti, o katerem bi se moglo reči, da je dokončno urejeno. Takšno izhodišče nedvomno koristi delu, saj napoveduje odločno odklanjanje kakršnihkoli

vulgarizacij, poenostavljanj in dogmatskih posploševanj obče marksistične teorije o družbi. Ko Popović razglablja o izhodiščih obče sociologije, pa napravi od ugotovitve o odprtosti pomembnih vprašanj v sociološki teoriji korak naprej, ko postavi stališče, da se mora splošna sociološka teorija razvijati na podlagi sistematičnega povezovanja treh poglavitnih pristopov: strukturalno-funkcionalnega, zgodovinskega in antropološkega. Takšen komplementarni znanstveni pristop sodi, da je smotern — na kratko povedano — zaradi naslednjih razlogov: Funkcionalna analiza se peča s posameznimi deli družbenega sistema v odnosu do globalnega družbenega sistema. Zgodovinska analiza pa se ukvarja s problemi funkcionalnosti — iz perspektive zgodovinskega kontinuuma — samega globalnega družbenega sistema. Ker pa obstoja vrsta socioloških problemov, ki jih ni mogoče preučevati le s funkcionalnega in zgodovinskega gledišča (kompleks vprašanja odnosa človek-družba), je potreben tudi antropološki pristop. Ta komplementarni pristop uporablja avtor v svojem delu, izstopa pa, na primer, pri analizi odnosa človeka do družbe, pojma družbenega odnosa, razredne strukture itd. Sodimo, da predstavlja omenjeni komplementarni pristop primereno izhodišče tako za razvoj obče sociološke teorije kot tudi za preučevanje konkretnih družbenih pojavov.

V uvodnem poglavju, v katerem avtor razpravlja o teoretičnih predpostavkah, se srečamo s pojmom strukture, funkcije in vzročne povezanosti družbenih pojavov, pri čemer izhaja pisec iz njihove tesne medsebojne povezanosti. V drugem delu uvod-

nega poglavja je govor o družbenih zakonitostih in družbenih pravilih. Ker v kratkem kritičnem prikazu ni mogoče obravnavati vseh bistvenih avtorjevih ugotovitev, bomo omenjali le nekatere, in to tiste, o katerih sodimo, da so pomembnejše glede na prispevek k sociološki teoriji in glede na aktualno uporabnost v okviru našega družbenega dogajanja.

Pri razpravljanju o sociološki naravi družbenih pravil lahko v Popovičevem delu naletimo na pojasnjevanje razlik med normativnostjo in stvarno družbeno prakso, kar je zanimivo tudi zaradi tega, ker so te razlike izrazito uveljavljene tudi v naši družbi. Avtor sodi, da se množična odstopanja med normativnostjo in stvarno družbeno prakso pojavljajo v predhodnih zgodovinskih obdobjih, v katerih razpade obstoječa socialna struktura, in takrat, kadar se po starih pravilih ne more več postopati, nova pa še niso v zadostni meri sprejeta.

V drugem delu je govor o elementih družbene dejavnosti, med katere avtor uvršča proces človekove aktivnosti, pogoje dejavnosti, predmete in sredstva ter vrednosti in norme. V obeh uvodnih delih avtor obravnavane probleme sooči s kritičnim pregledom različnih pojmovanj posameznih socioloških smeri (naturalizem, psihologizem), kar je za pojmovno razjasnitev socioloških kategorij nedvomno koristno. Takšen pristop pa zahteva v pedagoškem procesu posebno celovito obravnavanje najpomembnejših socioloških teorij.

Tretji del obravnava probleme družbenih odnosov, kjer razpravlja pisec, pri vzrokih vstopanja v družbene odnose, o družbenih potrebah. Problematika

družbenih potreb je bila v naši sociologiji običajno površno obdelana in zato je prav, da se ob poudarku, ki ga ji daje Popović, kratko zaustavimo. S to problematiko se srečamo že v drugem delu pri razpravi o človekovi aktivnosti, zasnovani na komplementarnem pristopu, pri kateri se pojavljajo potrebe kot motivi, ki dajejo vsebino in smisel človekove dejavnosti. Stopnjo nujnosti oziroma verjetnosti vstopanja v družbene odnose pogojuje po avtorjevih naziranjih, v veliki meri intenzivnost potreb, ki giblje določeno aktivnost. Zanimivo je tudi razlikovanje med družbeno ustvarljivimi in neustvarljivimi potrebami. Ob tem se nam poraja misel, da bi kazalo raziskovati vlogo teh dveh vrst potreb v naši družbi in ugotavljati, koliko vplivajo družbeno neustvarljive potrebe v pozitivnem in negativnem smislu kot motivi človekovih dejavnosti in vstopanja v posamezne družbene odnose. S problematiko družbenih potreb se srečamo tudi v poglavju o globalnem družbenem sistemu, kjer avtor razlaga osnovo proizvodnje in proizvodnih odnosov z individualnimi in družbenimi potrebami.

V zvezi s problemi družbenih odnosov je govor tudi o oblikah družbenih odnosov. Ta problematika je po našem mnenju obdelana preveč skopo. Pogrešamo podrobnejše obravnavanje značilnosti posameznih oblik družbenih odnosov in obrazložitev pojma družbenega procesa.

Do zanimivih dognanj pride avtor pri obravnavi primarnih in sekundarnih družbenih odnosov. Za bistvene značilnosti, po katerih se med seboj ločijo primarni in sekundarni odnosi, ne šteje že uveljavljenih elementov, ki se omenjajo tudi že v naši sociolo-

ški teoriji. To so: prostorna bližina, velikost skupine, kontakti »face to face« itd. Bistvene značilnosti primarnih odnosov so po avtorjevem mnenju v značaju in pomenu, ki ga imajo primarni odnosi za posameznike kot osebnosti glede na njihovo formiranje in zadovoljevanje njihovih življenjskih potreb. Čim bolj so odnosi primarni, s tem večjimi kapacitetami svoje osebnosti, svojih potreb, želja in interesov bo posameznik vstopal vanje. To spoznanje ilustrira z zanimivim in za naše družbene odnose aktualnim problemom neformalnih skupin. Ugotavlja, da so v vseh družbenih sistemih obstajale neformalne skupine, da pa so za njihov pojav ugodnejši pogoji v prehodnih in kritičnih obdobjih družbenega razvoja. Sodi, da so splošni vzroki obstoja neformalnih skupin v tem, da posamezniki ne najdejo zmeraj — v okviru formalne organizacije in formalnih skupin — v zadostni meri možnosti za zadovoljevanje svojih bistvenih potreb, želja in interesov. Združevanje v neformalne skupine v našem sistemu zagotavlja večjo družbeno varnost v smislu zadovoljevanja osebnih primarnih potreb in interesov, kar pomeni večjo možnost sprejetja individualnih stališč v samoupravnih (formalnih) organih in zanesljivejšo utrditev individualnih položajev v okviru formalne strukture. Kolikor potekajo samoupravni procesi brez družbene vsebine, le kot formalni procesi, obstoje možnosti za izpolnitev te praznine z aktivnostjo neformalnih skupin.

V naslednjem kompleksu problemov se loteva Popović v svojem učbeniku družbenih skupin, kjer je treba omeniti problem odprtosti oziroma zaprtosti družbenih skupin. Manifestacijo od-

prtosti vidi v možnostih sprejema novih članov v skupino in v povezanosti življenja skupine z drugimi skupinami ter družbo v celoti. V zvezi s tem ugotavlja, da je problem odprtosti skupin eden od najvažnejših vprašanj za ocenjevanje zgrajenosti socialističnih odnosov. S to avtorjevo ugotovitvijo se srečamo ponovno pri razpravi o razredih v socializmu, ko sodi, da je stopnja odprtosti med sloji eden od osnovnih kriterijev za ocenjevanje razvitosti socialističnih odnosov. V zvezi s tem navaja tudi dejavnike, s katerimi je mogoče teoretično zajeti in meriti problem odprtosti med sloji. Ti so: razdelitev družbene moči (predvsem problem politične odgovornosti), socialni izvor, posebni slojevski interesi, ocene družbenega ugleda, možnosti šolanja itd.

Ko potem obdeluje nekatere posebne družbene skupine (družino, naselja in etnične skupnosti), se Popović precej zaustavlja pri zgodovinskih oblikah njihovega razvoja in se zato premalo zadrži pri sodobnih problemih teh grup. Po našem mnenju bi ti sodobni problemi zaslužili večjo ilustracijo z dogajanjem iz okvira naših domačih družbenih odnosov, pa čeprav se nekatere od teh posebnih grup posebej obravnavajo v okviru posebnih socioloških disciplin. Sodimo, da je gradivo iz okvira »sociologije jugoslovanske družbe«¹ nenazadnje prepotrebno ilustrativno gradivo ob razlagi občin socioloških kategorij. Veliko bližja je, na primer, razlaga nacionalnih problemov s primeri iz naših mednacionalnih odnosov kot pa iz tujih. Je pa tudi aktualnejša, ker vzpodbuja bralca h kritičnemu odnosu do različnih ocen mednacionalnih razmer. Ravno poglavju o etničnih skupnostih,

katerih sociološka problematika je obsežna in zapletena, sta odmerjena skop obseg in vsebina.

V petem delu svojega učbenika obravnava avtor razrede in slojevsko strukturo družbe. Med poglobitve vzroke družbenih neenakosti uvršča neenako razdelitev družbene moči. To pa označuje kot strukturiran (institucionaliziran) sistem neenakih možnosti sodelovanja pri sprejemanju relativno pomembnih odločitev. Ta problematika je nedvomno izredno pomembna za sociološka razmišljanja o problemih v socialistični družbi, v kateri razvijamo samoupravne odnose, ki vplivajo na transformiranje klasične razredne strukture in oblasti. O stvarnih spremembah značaja oblasti v samoupravni družbi pa je po našem mnenju mogoče bolj poglobljeno razpravljati šele tedaj, kadar lahko z empiričnimi raziskavami dobimo potrjene hipoteze o enakomernejši razdelitvi družbene moči med različne družbene sloje, kar pomeni — drugače povedano — omejevanje koncentracije družbe moči v rokah slojev, ki imajo monopol nad funkcijami upravljanja.

Opozoriti velja na avtorjevo polemično stališče o značaju birokracije v socializmu. Ko polemizira s stališči, da birokracija v socializmu ni lastnik produkcijskih sredstev, postavlja hipotezo, da sicer državna birokracija pravno-formalno ni lastnik produkcijskih sredstev, je pa njihov stvarni lastnik, ker samostojno sprejema iste odločitve, kot jih sprejema klasični privatni lastnik produkcijskih sredstev. Zato sodi, da državne birokracije v socializmu ni mogoče opredeljevati le s funkcijami in položajem, ki jih ima v državnem aparatu, marveč je treba

upoštevati tudi njeno odločanje o proizvodnji in delitvi proizvodov.

Po našem mnenju ni nepomembno Popovićevo opozorilo na vulgarno marksistične poglede o bistvu kast in stanov. Za kaste in stanove sodi, da niso le zunanja oblika socialno homogenih osnovnih družbenih razredov. Posebne značilnosti kast in stanov glede na razrede v kapitalizmu je treba iskati predvsem v hierarhizaciji njihovih osnovnih družbenih vlog. Pri razpravi o družbeni diferenciaciji v socializmu in nastajanju novih slojev pride avtor do podobne ugotovitve, ko sodi, da pričnejo s pojavom državne lastnine delovati dejavniki, ki so povzročili nastanek kast in stanov. To so delitev in specializacija profesionalnega in družbenega dela in z njima povezana hierarhizacija osrednjih družbenih vlog. V tej zvezi naperja avtor tudi kritiko na tista stališča, po katerih je treba izvor socialnega grupiranja v samoupravni marksistični družbi iskati v različnem delovnem položaju v tehnični in profesionalni delitvi dela. Delovni položaj pa ni odvisen — po Popovićevem mnenju — le od profesionalnih razlik in delovnega učinka, marveč tudi od socialnega vrednotenja in hierarhizacije osnovnih družbenih vlog.

V skupini problemov, kjer Popović razpravlja o poglavitnih področjih in ustanovah družbenega sistema, je treba omeniti problem v zvezi z odnosi med ekonomsko strukturo in politično vrhno stavbo. Politični sistemi sicer rastejo iz ekonomske osnove, kar pa ne pomeni, da ni mogoče, da nastanejo na podobnih ekonomskih osnovah, ki so na splošno značilne za eno zgodovinsko formacijo, različni tipi

političnih sistemov in režimov. Po drugi strani pa nastajajo isti ali podobni politični sistemi in režimi v deželah, ki pripadajo različnim ekonomskim formacijam. Popović tako opozarja na poenostavitve in vulgarne razlage avtomatičnega odseva ekonomske strukture na politično strukturo.

Učbenik sklepa kompleks problemov o oblikah in vzrokih gibanja družbe. Nedvomno odseva novi sociološki učbenik podrobno avtorjevo poznavanje klasične in sodobne sociološke teorije. Njegov odnos do nje je kritičen, kar mu omogoča osvajanje izhodišč, ki obetajo obči teoriji o družbi, da se bo postopno »očistila«
dogmatičnih in vulgarnih ostankov in vzpodbudila k nadaljnemu razvoju, koristnemu ne nazadnje tudi za družbeno prakso.

PETER KLINAR

Rudi Rizman

Stražilovsko srečanje

Letošnje četrto Stražilovsko srečanje (Novi Sad, 11. do 13. marca) je po petletnem odmoru znova zaživel ob temi »Aktualni problemi kulture v Jugoslaviji«. Podteme so za osnovno aktualno vprašanje položaja kulture v Jugoslaviji določila:

1. kulturo med birokratskimi in samoupravnimi odnosi;

2. ekonomistične mehanizme vrednotenja kulture;

3. položaj in možnosti kritike.

Srečanja so se udeležili predvsem mlajši intelektualci, ustvarjalci s področja umetnosti, kulture, družbene teorije in prakse iz cele Jugoslavije. Na srečanju ni bilo referatov, diskusije so le redko zašle na področje zastavljenih podtem.

Razvoj ideje stražilovskega srečanja se je od prvotne delovne zasnove referatov in referiranj razvil v smeri demonstriranja osebnih projektov in idej. Prav to pa je povzročilo nezadovoljstvo tistih udeležencev, ki pristajajo na Stražilovo kot na institucijo, ki sprejema deklaracije, protestira, analizira obstoječo kulturo in politično situacijo, kadrovsko politiko v kulturi itd. Brez dvoma je bil to, z demokratičnega vidika gledano, interes večjega dela udeležencev, medtem ko je manjši del (vendar po miselni prodornosti po mojem osebnem mnenju pomembnejši), vztrajal na ustvarjalnejši zasnovi Stražilovega, to je, da bi tako srečanje moralo predstavljati možnost »razstavljanja« tiste misli, ki bi danes in tukaj pokazala na diferencirano fiziognomijo mlajše jugoslovanske intelektualne populacije. V tem je brez dvoma ena realnih možnosti takega srečanja, ki ne more biti utesnjeno v organizacijska pravila in deklarativno izražanje, kajti podobnih manifestacij je pri nas itak več kot dovolj. Seveda pa obstajajo znotraj te strukture še vedno številne možnosti, da nastopajo posamezniki združeno in skupno v določeni konkretni akciji.

Takšni, sicer še nezadostno razviti konceptiji, bi utegnil kdo očitati, da je brez ideje in fiziognomije in da jo opredeljuje zgolj

prisotnost in reprezentativnost udeležencev. Vendar govorijo prejšnje izkušnje drugače. Kljub reprezentativnosti in pogostemu monologu je na koncu vendarle ostal neki miselni zaključek, ki se bo nadalje razvijal. Miselni embrio tretjega stražilovskega srečanja leta 1963 je bila tako npr. Marxova teza o »kritiki vsega obstoječega«, ki so jo začeli razvijati predstavniki Perspektiv. Misel, ki takrat ni bila podprta v smislu potrjevanja s strani večine, je bila široko in večinsko sprejeta na četrtem srečanju.

Podobno usodo pa je letos doživela teza, ki je v polemiki z zdaj že prevladujočo tezo »kritike vsega obstoječega« opozarjala na ambicioznost te teze. Ta je omejena zgolj na izboljšanje funkcionalnosti sistema in si ne zastavlja ontološkega vprašanja, kaj je tisto, kar dela kritiko možno. Ali — vprašanje temelja kritike ne more biti kritika (Ivo Urbančič). Prav tako je bilo zastavljeno vprašanje o resnični dimenziji konflikta kultura — politika, ki zgolj odraža določeno zunanjo pojavnost in je nujni spremljevalec teze o »kritiki vsega obstoječega«. Skratka, zasluga srečanja je, da je le-to pokazalo na razklanost med dvema osnovnima konceptoma razmišljanja o kulturi. Dejstvo, da je bil storjen očiten premik iz zgolj opozicionalne poze v odnosu do politike in politične kulture v smer definiranja smisla, funkcije in temelja kulturne ustvarjalnosti, obvezuje tako politiko kot kulturo. Premik, ki se je zgodil, je rezultat demokratizacije jugoslovanske družbe in tolerantnejšega odnosa do fenomena kulture. Kultura je na bolj ali manj uspešen način že marksikje vključena v normalni sa-

moupravni sistem uresničevanja svojih delovnih in materialnih interesov. To jo osvobaja tako, da sproža vprašanja, ki se dotikajo predvsem njenih lastnih pogojev bivanja. Tam pa, kjer še ni teh pogojev, mora ustvarjalec v kulturi še vedno pristajati na aktivistično pozicijo obrambe kulture pred politiko in družbo, kar močno omejuje njegovo lastno uresničevanje v sami kulturi.

S takim slikanjem miselnih procesov na letošnjem Stražilovu seveda nismo izčrpali obravnavane problematike. Izluščili smo le neko težnjo in misel, ki se je razvijala ob že dolgočasnih in ponavljajočih se diskusijah o nerazviti materialni bazi kulture, o dragih knjigah, o tem, da starejši kulturniki ne dajejo mesta mladim, o kulturi kot usodnem vprašanju socializma, o pojavih administrativnega vmešavanja v kulturno ustvarjalnost itd. Zna-

čilnost te misli je bila v tem, da se začne vendarle spraševati o osnovnem bistvu kulture, kaj je kultura in kaj je tisti skupni temelj socializma in kulture, medtem ko se povsem funkcionalna in praktična vprašanja v kulturi rešujejo predvsem v ustreznih samoupravnih institucijah, oblastnih in političnih strukturah, strokovno-kulturnih združenjih itd.

Ce je bilo na koncu mogoče slišati romantične besede o časih, ko je bilo srečanje še v zakupu pesniško-literarnih nosilcev, se bo zdaj postavilo vprašanje, kaj bo, ko bo postalo srečanje domena filozofov? Odgovora na to ni mogoče dati, ker je pač uspešna usoda stražilovskega srečanja lahko le tista, ki postavi za aktualen tisti jezik, ki lahko po svoji delovni in miselni moči v nekem zgodovinskem trenutku največ pomeni.

RUDI RIZMAN

beležke o tujih revijah

INTERNATIONAL SOCIALIST
JOURNAL

št. 25, februar 1968

Anonimni španski pisec razmišlja o Španiji po ustavnem referendumu, ki je, v nasprotju s pričakovanji oblastnikov, okrepil razredni boj. Ustavne reforme so v resnici le dejanje konservativnih in nedemokratičnih sil, da trajneje utrdijo avtoritarno oblast. Nova ustava ločuje funkcijo predsednika vlade od šefa države. Uradna stališča niso sedaj niti za enostrankarski niti dvostrankarski sistem, čeprav prihajajo v Nacionalnem gibanju do izraza pluralistične težnje. Prav tako so se v organizaciji okrepili najrazličnejši tokovi tisti trenutek, ko se je začel manjšati njen ideološki vpliv.

Ekonomski položaj Španije je relativno utrjen, kar je zasluga tujega turizma in dohodkov španskih delavcev v Zahodni Evropi. Kljub temu je gospodarstvo ogroženo zaradi visoke stopnje inflacije, ki je lani zahtevala devalvacijo pezete. Razen delavskega razreda pritiska na birokracijo Falange tudi neokapitalistična buržoazija. Za razliko od leta 1959 je sedaj delavski razred mnogo bolje organiziran.

John in Margaret Rowntree, *Mladina kot razred*, razvijata tezo, da je na mesto klasičnega revolucionarnega proletariata stopil v ZDA novi razred — mladina. Spremembe v produkcijskem načinu in v vsebini eksploatacije mladine so povzročile pojav mladine kot razreda. Ameriška ekonomija administrativnega imperIALIZMA je sestav-

ljena iz dveh poglavitnih področij: vojaška obramba in izobraževalni sistem. Obe pretežno vključujeta mlado delovno silo. Več kot 50% mladine je v šoli ali v vojski. Avtorja nadalje obravnava stopnjo alienacije mladinskega razreda, njeno razredno zavest, njeno specifično kulturo in politiko. Ameriška družba je bistveno odvisna od eksploatacije mladine in je zainteresirana zanjo. Če bi mladina zavrnila način družbenega tretiranja, ki umetno podaljšuje otroško dobo na račun zrele, bi to pomenilo smrtno grožnjo ameriški družbi. Sedaj gre za vprašanje, če bo madina od razreda po sebi postala zavesten razred zase? Zanimiv je pojav nove leve v študentskih vrstah, ki je zato nilo v korist razredne akcije: konfrontacija s sistemom in ne pogajanja.

Reese Erlich in Irwin Sperber pišeta o specifičnem načinu organiziranja in dejavnosti ameriške študentske mladine proti Johnsonovi administraciji, CIA in univerzitetni administraciji, ki se oprijemajo najrazličnejših načinov pri omejevanju opozicije vietnamski vojni. Mestni časopisi morajo objavljati sestavke od vesti, da gre pri študentskih demonstracijah za komunistično kontrolo ali majhno skupino študentov, ki izvajajo nasilje nad večino, pa tja do opisov s patološkimi in fanatičnimi predznaki. Kljub kritiki vietnamske vojne v kongresu in senatu na univerzi še vedno prevladuje duh hladne vojne.

Lelio Basso, *Nov pogled na Državo in revolucijo*, ugotavlja, da je to Leninovo delo doživelo tragično usodo zaradi dogmatičnih zlorab, ki niso znale ali hotele upoštevati zgodovinskega konteksta, v okviru katerega je delo nastalo. Avtor priporoča branje Leninovih del v luči strateške in tehnične problematike, s katero se je mislec delavskega razreda ukvarjal na predvečer ruske proletarske revolucije. Lenin ni imel namena, izdelati splošno marksistično teorijo države, ker je bil poglavitni namen dela spopad s tezami menjševikov in srednjih revolucionarjev.

Takratna situacija je od Lenina terjala, da vidi v državi le instrument prisile, medtem ko sta Marx in Engels strogo ločila dvojno funkcijo države. Nič ni bilo bolj tujega Leninu kot prav to, da bi mehanično izvajal zakonitosti ene situacije v drugi, kar je bila

sicer pogosta usoda Leninove misli v stalinističnem obdobju razvoja delavskega razreda.

-rr-

KÖLNER ZEITSCHRIFT FÜR
SOZIOLOGIE UND
SOCIALPSYCHOLOGIE

4/1967

V splošnem delu je pomembna razprava Niclasa Luhmanna (Münster) »Sociologija kot teorija socialnih sistemov«.

Kljub temu da znanstveniki zahtevajo in tudi najavljajo teorije, pa še vedno ni celovite teoretične koncepcije, ki bi poskušala odsevati enotnost stroke. Zahteva po univerzalni teoriji ni hkrati zahteva po absolutni pravilnosti. Sama teorija sistema, ki poudarja, da mora biti sociologija znanost o socialnih sistemih, se je začela oblikovati; vzbudila je kritiko, ki poudarja vprašljivost njenih zahtev po celovitosti. Zlasti gre za kritiko del T. Parsonsa — njegove strukturalnofunkcionalne teorije. Kritika postavlja vprašanja, kot npr., ali ne rabi ta teorija za opravičevanje statusa quo; ali se sme vsa družbena resničnost gledati kot strukturalno integrirana, torej kot v temeljih harmonična. Cilj celovite sociološke teorije pa je mogoče zadržati le, če poskuša kritika izhajati iz osnov pomanjkljivosti in ne iz pomanjkljivosti samih. Teorija sistema je razveljavila pričakovanja, ki jih pozitivizem v znanosti povezuje s pojmom teorije.

Iz specialno sociološkega področja sta dve razpravi — prof. dr. J. C. Agulla (Cordoba): *Družina in socialna slojevitost v argentinskih velemestih*, ter razprava E. Pfeil o *proučevanju generacijskega problema s pomočjo kohort*. Z generacijskim problemom so se ukvarjali neposredno ali posredno že mnogi znanstveniki v preteklosti (A. Comte, W. Diltthey, K. Mannheim, itd.), zlasti v zvezi z generacijskimi nastopi v zgodovini idej. Avtorica vnaša v sociološko preučevanje tega problema demografsko metodo kohorte, ki pomeni skupnost posameznikov z istim začetnim mestom (npr. isto rojstno leto ipd.). Nekateri razumejo kohorto celo kot strukturalno kategorijo z enako upo-

rabnostjo, kot jo imajo, npr., družbeni razredi, etnične skupine.

Spričo velikih sprememb v Argentini od začetka tega stoletja naprej si J. C. Agulla postavlja nalogo, analizirati procese urbanizacije ob naraščanju prebivalstva in njihov vpliv na družbeno slojevitost ter družino. Ti procesi so močni zlasti v velemestih (posebej v Buenos Airesu), medtem ko so v manjših počasnejši, a z ustaljenim ritmom. Argentinska velemesta imajo 40% vsega prebivalstva; eno tretjino sam Buenos Aires, ki je nekakšen vir za strukturne spremembe v drugih mestih. V primerjavi z manjšimi mesti je struktura v večjih gibljiva, odprta. Dosedanje višje sloje »starih« veleposestnikov izvira »nov« višji sloj lastnikov velike industrije in trgovine (ta sloj nadzoruje nad 33% produkcije in nad 50% delavcev). K tej plasti prišteva avtor še podjetnike, ki postajajo čedalje vplivnejši in močni. Srednji sloj (lastniki majhne industrije in trgovine) nadzoruje 30% proizvodnje in 40% delavcev. Delavci kot najnižji in najštevilnejši sloj pridobivajo spričo velike koncentracije v večjih mestih vpliv na gospodarska, politična in kulturna razmerja. Odprtost družbenih struktur mest omogoča visoko medgeneracijsko in znotrajgeneracijsko mobilnost. Ob povečani urbanizaciji pa poteka proces zmanjševanja družine.

V tej številki so še zanimive razprave o pravno in dejansko ločenih v II. okraju Budimpešte (P. Löesci), o ocenjevanju in podobnosti poklicev (H. J. Hummell) ter obsežna poročila o novih knjigah splošne in množično komunikacijske vsebine.

-mj

CAHIERS DU COMMUNISME,
št. 2 in 3, februar, marec 1968.

Hubert Lesigne piše v drugi številki te revije o *komunistični partiji Francije in šolstvu*. O tem so francoski komunisti govorili 17. in 18. februarja letos, ko so priredili študijski posvet v Grennevilleisu.

Sedanji Francoz ne more napredovati, je bilo rečeno na tem posvetu, če ni demokracije. To je prvi princip, na katerem temelji usmeritev politike ko-

munistov. — Jutrišnji proizvajalec bo lahko nadvaldal tehniko stoletja atoma, elektronike in avtomatizacije le, če bo imel širok kulturni horizont. V nasprotnem primeru se lahko vsa njegova dejavnost omeji na mehanične operacije.

Avtor piše o šolanju na srednjih šolah v Franciji, ki je najstarejše in ima tudi največ napak. Pravi, da le-to popolnoma ustreza potrebam buržoazije. Te šole so bile v Franciji ustanovljene v 17. in 18. stoletju. V času francoske revolucije so se pojavile višje šole in šele na koncu 19. stoletja osnovne šole. V Franciji ni bilo nikoli enotnega šolstva, temveč dve vrsti šol: in sicer prva, ki je nudila najosnovnejše znanje množicam, in druga, ki je bila kvalitetnejša in odprta otrokom iz višjih slojev.

Pisec poudarja, da vlada v šolstvu in vzgoji neenakost tudi še sedaj. Žrtve te neenakosti so predvsem otroci delavcev in kmetov. Dejstvo je, da je kljub majhnemu napredku v zadnjih desetletjih najti na univerzah le malo študentov iz nižjih slojev. Ta razlika je zelo vidna že v zadnjih razredih gimnazije.

Na kolokviju v Gennevilliersu so sklenili, da je treba zahtevati novo narodno univerzo, ki jo bodo upravljali predstavniki države, učiteljev in študentov. Že pred dvajsetimi leti je bila v planu Langevin-Wallon poudarjena neprilagojenost in neustreznost sistema šolanja stanju takratne francoske družbe. Vendar pa vse do sedaj niso storili še nobenih pravih preumertev. Reforma, zasnovana z Debrejevi zakoni leta 1959, ki jo je nadaljeval minister Fouchet in jo sedaj dokončuje Peyrefitte, je sistematična in konkretna adaptacija šolstva sedanji fazi francoskega kapitalizma.

Predlogi komunistične partije Francije v zvezi s spremembami v šolstvu, piše Hubert Lesigne, imajo novatorski značaj: označujejo skupne perspektive in racionalnost šolstva, kakršno se lahko pojavi le v stadiju resnične demokracije. Treba ga je modernizirati in zasnovati na globljih metodah. Gre za izoblikovanje množične vzgoje, ki bi bila podaljšana najprej do šestnajstega, nato pa do osemnajstega leta, — za laično vzgojo, — za kvalitetno vzgojo — in za permanentno vzgojo.

Komunistična partija Francije meni, da mora dati država šest odstotkov narodnega dohodka za šolstvo in tako povečati sedanje dotacije za dva odstotka.

Jacques Milhau objavlja v isti številki Cahiers du communisme študijo o Foucaultovi knjigi »Les mots et les choses« (Besede in stvari); katere 20.000 izvodov je bilo razprodanih v štirih mesecih.

André Moine piše o cerkvi dve leti po koncilu in spremembah, ki so se izvršile v njej v tem času.

Razen tega sta v reviji priobčena še dva zanimiva članka o Vietnamu, recenzije knjig in revij ter nekatere deklaracije KP Francije.

V tretji številki revije Cahiers du communisme piše Gerard Belloin o kulturi, ideologijah in politiki. V članku pravi, da lahko reši probleme kulture le socializem, ki ustvarja podlago za to, da je kultura dostopna vsem ljudem. Po eni strani socializem namreč odpravlja socialne zavore, na katere se tesno navezuje dostop h kulturi, po drugi strani pa razvija pri človeku potrebo po kulturi. Avtor primerja dosežke v Sovjetski zvezi s francoskimi ter opozarja na nepravilen pristop ministrstva za kulturo k razreševanju teh težav.

V isti številki revije najdemo tudi zanimiv članek Jeana Bruna »Komunisti in domovina«, spomine Leoja Figúresa na konferenco v Brest-Litovsku, razpravo o francoskem kmetijstvu v zadnjih desetih letih, članka o Latinski Ameriki in Nemški demokratični republiki ter recenzije knjig in revij.

-dp-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE

št. 1, januar 1968

Objavljena sta dva referata za filozofski kongres, ki je bil od 25.—26. marca v Berlinu (NDR).

Günter Heyden, *Osebnost in skupnost v socialistični družbi*, meni, da je središnji problem ekonomije, politike in ideologije, raziskati predpostavke in pogoje vsestranskega razvoja osebnosti. Opozarja na *tehnicistične*, miselne modele, ki trdijo, da je usoda človeka če-

dalje bolj odvisna od dejavnosti strokovnjakov, inteligence in izvedencev. Wolfgang Eichorn, *Prognostika in planiranje kot filozofski problem*, trdi, da se prognoza nanaša na nepoznano, realno mogočo vsebino in ne samo na prihodnje. Človek kot upajoče, hrepeče, presojajoče bitje ima bistven odnos do bodočnosti. Ni nobene zavestne človekove dejavnosti, ki v določenem smislu ne bi zadevala bodočnosti. Odločilne teoretične predpostavke vsake prognostike so zakonitosti, ki pa nimajo zgolj hipotetične narave, ker bi bila le-ta v tem primeru popolnoma brez vrednosti, saj bi bila ujeta v popolno gotovost. Dieter Ulle, *Tehnika in kultura v zahodnonemški sociologiji kulture*, opiše značaj kulturnega pesimizma in optimizma. Prvi se ustavlja na pojavih odtujenosti in jo izvaja iz tehnike same, drugi pa si ustvarja iluzijo, da tehnični napredek avtomatično opravlja odtujenost. Podrobneje se zaustavlja avtor na Marcusejevi kritiki kapitalistične družbe, ki po mnenju pisca sodi k najprogresivnejšim nazorom v sodobni buržoazni teoriji kulture in družbe znotraj zahodnonemške sociologije kulture. Marcusejeva kritika je že kritika kapitalistične družbe same, ne pa le tehničiranja. Ko izhaja iz določenih razvojnih teženj ZDA, Marcuse trdi, da industrijska družba na temelju politične manipulacije in rastočega življenjskega standarda vodi k združitvi nasprotij, enodimenzionalnemu političnemu ponašanju in integraciji delavskega razreda v obstoječi red. Revolucionarno akcijo v ZDA je mogoče pričakovati po Marcuseju le še od žrtev rasnega preganjanja, brezposelnih in za delo nezmožnih.

-ak-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR
PHILOSOPHIE

št. 12, december 1967

Alfred Kosing-Dieter Wittich, O predmetu marksistične spoznavne teorije, ugotavlja, da v marksistični literaturi ni jasne razmejitve med spoznavno teorijo in drugimi vedami, posebno še novejšimi. Spoznanje se v marksistični spoznavni teoriji uporablja najmanj v štirih pomenih: a) posamična resnična izjava, b) množica resničnih

izjav, c) individualni spoznavni proces ali akt, ki vodi k določeni izjavi, spoznavnemu rezultatu, d) družbeni spoznavni proces človeštva v svojem zgodovinskem razvoju.

Oblike teoretičnega prilaščanja sveta tvorijo nujno stran družbene dejavnosti človeka. Spoznavni odnos je posredovan prek prakse. Avtorja polemizirata s pogledi znanega vzhodnonemškega marksista Georga Klausja. Priznavata mu uspešno delo na tem področju, a hkrati opozarjata na njegove napačne orientacije, zlasti na trditve, da je semiotika sestavni del marksistične spoznavne teorije in da je moderna logika sestavni del marksistične filozofije. Ti pogledi imajo svoje korenine v prepričanju, da je specifična predmeta filozofije v stopnji splošnosti. Zmotno je predmet marksistične filozofije reducirati na vsesplošne zakonitosti sveta.

Rudolf Jantsch, *Sprememba tehnologije v znanstveno tehnično revolucijo*, označuje osrednji prevrat v tem procesu z razlikovanjem med subjektivno in objektivno tehnologijo. Slednja predpostavlja znanstveno dojetje temeljnih oblik človeškega gibanja, da bi jih bilo mogoče prenesti na tehnične sisteme. Dokler je v osnovi proizvodnje enostavno delo, se vse družbene produktivne sile merijo po delovnem času. Za znanstveni značaj dela pa ne more biti nobene časovne norme. Johannes Müller, K določbi pojmov »tehnika« in »tehnični zakon«, je svoj članek zasnoval večidel kot polemiko proti označitvam teh pojmov K. Tessmanna. Tehnika je bistvena za odnos človeka do sveta, zato je njeno definiranje filozofski posel. Priroda in njene zakonitosti so predpostavka tehnike. Le objektivno mogoče je lahko tehnično ureničeno. Tehnike ni mogoče omejiti le na delovna sredstva in na industrijsko proizvodno tehniko. Človek ne gre v obseg pojma tehnike.

Helmut Seidel, *Praksa in marksistična filozofija*, odgovarja na polemiko na enega izmed svojih prejšnjih stavkov. Članek je izredno zanimiv, ker nas spominja na domačo filozofsko diskusijo pred nekaj leti glede odnosa prakse in odraza. Argumenti in protargumenti so zelo podobni tistim v naši diskusiji.

-ak-

biblio- grafija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MARX Karl: Cirkulacijski proces. (Iz poglavja o kapitalu.) Problemi, Lj., 1967/V, št. 59—60, str. 1622—1633.

II. FILOZOFIJA

JERMAN Franc: Konceptije logike v jugoslovanski filozofiji od 1945. leta do danes. Izdelal: Franc Jerman. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in fil. pri univerzi v Lj. 1963. (III) + 86 str. (tip.) — IV/1951.

JERMAN Franc: Pragmatistično instrumentalistična konceptija logike. V Ljubljani, Inštitut za sociologijo in fil. univerze v Lj., 1966. (II) + 86 + (III) str. (tip.) — IV/1952.

KANT Immanuel: Metafizika čudoređa. (Die Metaphysik der Sitten. S njemač- kog preveo: Viktor D. Sonnenfeld.) Sa- rajevo, Veselin Masleša 1967. 305 + (II) str. (Biblioteka Logos.) — 11.812.

PAVIČEVIĆ Vuko: O solidarnosti. So- cijalizam, Beograd 1967/X, št. 11, str. 1428—1440.

ROZANC Marjan: Hominizacija ne hu- manizacija. Naši razgledi, Lj., 9. marca 1968, št. 5.

ZENKO Franjo: Emmanuel Mounier, Problemi, Lj. 1967/V, št. 59—60, stran 1536—1591.

III. SOCIOLOGIJA

BOH Katja: Časovni budžeti. (Kako za- poslena žena troši prosti čas.) Ljublja- na, Inštitut za sociologijo in fil. uni- verze v Lj. 1966. (II) + II + 167 str. (tip.) — IV/1971.

DRASKOVIĆ Dragomir: Angažovanje literature u stvaranju vrednosnog siste- ma društva. (Povodom knjige Miloša Iljića »Sociologija kulture i umetnosti«.) Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 3—4, str. 221—224.

ĐURIĆ Vojislav: Neki sociološki aspek- ti planiranja »jedinica susedstva«. So- ciologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 141—154.

EFENDIĆ Dženana Semiz: Stare i nove dileme u shvatanju marksističke kon- cepcije civilizacije. Naše teme, Zagreb 1968/XII, št. 1, str. 81—90.

—: FUNKCIONALIZAM i marksizam. (Diskusija, ki jo je organizirala redak- cija »Sociologije«.) Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 167—195.

JEROVSEK Janez: Struktura kulturnih potreb na nivoju komune. (Spisala Ja- nez Jerovšek, France Zupan.) Ljublja- na, Inštitut za sociologijo in fil. pri univerzi 1965. 1. p. (cikl.) — IV/1704—1.

KREUTZ Henrik: Obrazovna pokretljivi- vost adolescenta i mladih osoba. (Ne- ke determinante ove pokretljivosti u porodici i uticaj grupa vršnjaka.) So- ciologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 183—202.

KUVAČIĆ Ivan: Teorijski pristup za shvaćanje suvremene omladine. Socio- logija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 45—53.

LUCEV Ivan: Položaj mladih prema stepenu otvorenosti društva i njegovoj pokretljivosti. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 53—62.

LUKIĆ Radomir: Osnovni problemi omladine: područštvljenje, usvajanje kul- ture, vaspitanje. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 27—43.

LUKIĆ Radomir: Problem humanizaci- je društvenih odnosa i socijalizam. So- ciologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 5—12.

MLADENOVIC Marko: Etno-sociološke teorije o porodici. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 93—126.

NOVOSEL Pavle: Omladina u savremenom svijetu. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 7—25.

PECUJLIĆ Miroslav: Osnovne ideje i kritika. (Prilog diskusiji o funkcionalizmu i marksizmu.) Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 197—220.

PECUJLIĆ Miroslav: Kritika teorijske misli o strukturi socijalističkog društva. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 11, str. 1384—1408.

PEDIČEK France: Mladostna delinkvencija. Med vzroki: snobizem standarda in intelektualizem. Naši razgledi, Lj., 9. marca 1968, št. 5.

PESIC Vesna: Prikaz osnovnih elemenata Gurvičeve opšte sociologije. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 155—166.

ROZEMAJER Leopold: Odnosi omladine prema roditeljima i vršnjacima i stepen njene kulturne aktivnosti. (Podaci iz empirijskih studija u Austriji.) Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 167—181.

STANOJČIĆ Ilija, Drašković Dragomir: Dosadašnja istraživanja socijalne strukture jugoslovenskog društva. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 61—68.

ŠPADIJER-ĐINIĆ Jelena: Sociološki pristup istraživanju maloletničke delinkvencije. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 269—280.

SIBER Ivan: Analiza potreba srednješolske omladine. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 103—109.

SUSNJIĆ Đuro: Sociologija i predviđanje. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 127—139.

TUBIĆ Risto: Marginalije uz knjigu »Sociologija moralnosti« (avtor Marija Ossowska). Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 224—228.

VIDAKOVIĆ Zoran: Klasne promene u socijalizmu (Razvitak radničke klase i revolucionarni prelaz iz klasne u besklasnu strukturu.) Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 13—22.

V. S.: Društvena struktura socijalističkog društva i problemi humanizma. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 11, str. 1454—1461.

VRATUSA Antun: Integracija u uslovi samoupravljanja. Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 3—4, str. 55—60.

WURZBACHER Gerhard, Lorenz Paul: Reintegracija mladih kriminalaca u društvo posredstvom omladinske podkul-

ture (neki rezultati hamburškog eksperimenta.) Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 281—294.

ZUPANOV Josip: Poduzeće i asocijacija — stvarna i iluzorna dilema. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 73—91.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — SOLSTVO

BEZDANOV Stevan, Milivoj Plačković: V čem je demokratičnost izobraževalnega sistema? Komunist, Lj., 15. marca 1968, št. 12.

BOBER Juraj: Kriza individualne svijesti. Naše teme, Zagreb, 1968/XII, št. 1, str. 64—70.

DAVIĆ Oskar: O umetniških združenjih. Komunist, Lj., 1. marec 1968, št. 10.

DIMKOVIĆ Borislav J.: O potrebi kompleksnijeg obrazovanja i stručnog usavršavanja mladih individualnih proizvođača i poljoprivrednih radnika. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 159—166.

ĐORĐEVIĆ Jovan: Stavovi savremene nauke o rasi i rasizmu. Međunarodni problemi, Beograd 1967/XIX, št. 3, str. 9—28.

JOKSIMOVIĆ Snežana: Interesovanje za kulturu i umetnost beogradskih srednješkolaca. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 255—268.

JURCA Maša: Osnovne, srednje in visoke šole 1956—1965 v Sloveniji. Prikazi in študije, Ljubljana, 1967/XIII, št. 12, str. 12—135.

KUZMANOVIĆ Dejan: Izbor škole odnosno zanimanja posle završene osmogodišnje škole. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 135—148.

POPOVIĆ Mihajlo V.: Društveni uslovi i mogućnosti školovanja omladine u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd 1968/X, št. 1, str. 81—101.

TOMANOVIĆ Velimir: Problemi socijalne diferencijacije u oblasti obrazovanja. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 111—134.

—: USTVARJAM in prodajam: Razprava med Moravio in študenti o stališču pisatelja v kapitalizmu. Naši razgledi, Lj., 9. marca 1968, št. 5, (Po L'Espresso).

VEJNOVIĆ Nevenka: Nauka — faktor društvenog razvitka. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 11, str. 1462—1467.

1. Splošna dela:

—: O nacionalnom pitanju. Zbornik tekstova. Priredili: Miloš Nikolič, David Atlagić. Beograd, 1967. — 11.810. COSIĆ Bogdan: Evropski zapad i zakonitost neravnopravnog ekonomskog i političkega razvitka u kapitalizmu. Naše teme, Zagreb, 1968/XII, št. 1, str. 40—65.

DIMITRIJEVIĆ Vojin: Pokušaj utvrđivanja minimuma ličnih dobara obuhvaćenih međunarodnom zaštitom. Međunarodni problemi, Beograd, 1967/XIX, št. 3, str. 29—44.

JANICIJEVIĆ Miloslav: Socijalizam i ideja društvene jednakosti. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 45—54.

MARKOVIĆ Ljubisav: Promene u ekonomskoj strukturi, ekonomskoj moći i etatizmu. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 3—4, str. 69—71.

—: NACIJA v sodobni družbi. Izvlečki iz razprave, objavljene v časopisu »Lupta de classa«. Komunist, Lj. 2. febr. 1968, št. 6.

PASIĆ Najdan: Društvene i klasne pretpostavke demokratije i autokratije. Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 3—4, str. 23—44.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

BADOVINAC Tomislav: Vloga ZM se lahko družbeno potrdi le, kolikor prispeva k razvoju samouprave in socializma. Delo, Lj., 9. febr. 1968.

BAKIĆ Slobodan: Omladina i društvena svojina. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 1, str. 223—230.

BEZNIK Vlado: Reorganizacija SZDL je vsebinsko vprašanje. Komunist, Lj., 1. marca 1968, št. 10.

BOZINOVIĆ Ljubomir: Reizbornost radnika na rukovodećim mestima. Ekonomika preduzeća, Beograd 1968/XVI, št. 2, str. 105—108.

BRECELJ Marijan: Utrjevanje novih oblik. Sodelovanje med federacijo in republikami. Delo, Lj., 17. febr. 1968.

BRNCIĆ Josip: Pravosodje v družbeni reformi. Refortma pravosodnega sistema. Komunist, Lj., 15. marca 1968, št. 12.

CRVENKOVSKI Krsto: Federacija in republike. Iz referata predsed. CK ZKM. Delo, Lj., 10. febr. 1968.

HUDEJ Franček: Proces diferenciacije med mladino. Diskusija o tezah: »Mladina v samoupravnih odnosih slovenske družbe in naloge komunistov«. Komunist, Lj., 1. marca 1968, št. 10.

KAVČIĆ Bogdan: Ocene, mnenja in stališča slovenskih delavcev o sindikatu. Ljubljana, Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije 1967. 76 str. 80. (Javno mnenje. 5.) — III/2517—5.

KOVAČEVIĆ Milivoje: Značaj referenduma u samoupravnoj organizaciji opštine. Komuna, Beograd 1968/XV, št. 1, str. 2—5.

MILOSEVIĆ Stanko, Miljanić Dragan: Neka razmatranja o današnjem položaju i ulozi omladine u SKJ i društvu. Sociologija, Beograd 1968/X, št. 1, str. 231—240.

—: POTREBNO je povećati učinkovitost političnega dela. Mnenje sociologa — J. Jerovška, psihologa — S. Kmet, politologa — S. Podmenika in političnega delavca — L. Goloba. Novi delovni čas in politično delo Komunist, Lj., 15. marca 1968, št. 12.

RADIČANIN Stanka: Jugoslovenske obaveze po osnovu međunarodnih konvencija o zdravstvenom osiguranju. Socijalna politika, Beograd, 1967/XXII, št. 12, str. 1114—1127.

POPRAVEK

V prispevku J. Globevnika »Ustavni sistem in njegovo izvrševanje« (TiP št. 4) je na str. 605 v 11. vrstici zgoraj napačno zapisano »... usmerili predvsem na temeljno in splošno zakonodajo...« Pravilno se ta misel glasi: »... usmerili predvsem na popolno in splošno zakonodajo...«

*Vse naše bralce in naročnike obveščamo, da bo izšla
dvojna številka (6—7) revije 15. junija.*

Uredništvo

Tuji avtorji

Miroslav Kusý

rojen 1931, docent na filozofski fakulteti univerze Komenskega v Bratislavi, član kolegija za filozofijo pri slovaški akademiji znanosti, član uredniških odborov večjega števila revij, avtor naslednjih večjih del: Uvod v filozofijo (1961), O odnosu med teorijo in prakso (1962), O odnosu med telesnim in duhovnim delom (1962), Marksistična spoznavna teorija (1962), Umetnost in spoznavanje (1964), Filozofija politike (1966) in večjega števila strokovnih razprav.

iz vsebine naslednjih števil

• TONE KLEMEN: Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi — še drugače • JANEZ ŠKERJANEC: Mednacionalno ekonomski odnosi v Jugoslaviji • BOGDAN KAVČIČ: Uporabnost »grafikona vpliva« za raziskave pri nas • FILIP LIPOVEC: Dohodkovna mera kot stvarna mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu • ANDREJ GRAHOR: Reforma v pravosodju • ZVONIMIR TANKO: Družbena lastnina • STANE KRANJC: Kje smo z reformo v ZK? • MARJAN TAVČAR: Mladi in religija • BRANKO BOŠNJAK: Privatizacija religije in problem dialoga • JAKA AVŠIČ: Praktično izvajanje načel enakopravnosti • STANE JUŽNIČ: Nacionalizem in dežele v razvoju